2

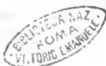
JOHANNIS BUXTORFI FIL.
SS. Theol. & Ling. Hebr. Prof.

DISSERTATIO
DE SPONSALIBUS ET DIVORTIIS.

Cui accessit

ISAACI ABARBENELIS DIATRIBA

De Excidii Pœna, cujus frequens in Lege, & in hac ipsa materia fit mentio.

BASILEÆ,
Sumptibus Hæred. Ludovici Regis.

M. DC. LII.

LECTORI S.

EXHIBEO Tibi, Lector benevole, Diſſertationem de Sponſalibus & Divortiis. Eam ita pertracto, ut *primò* & ante omnia Hebræorum Veterum & Recentium de utroque Argumento doctrinam & ritus præcipuos accuratiùs & pleniùs explicem & proponam, quàm ab aliis hactenus factum viderim, qui de hac re ſcripſerunt. Inprimis verò id mihi curæ fuit, ut illorum circa explicandas Leges Divinas, & varia alia Scripturæ loca, huc ſpectantia, ſententias & interpretationes ex ipſorummet libris producerem; non quòd illas omnes ubique vel ipſe approbem, vel aliis obtruſas velim, ſed ut in notitiam ſaltem publicam veniant, & quivis pro ſua prudentia & judicio iis uti queat. Nam cùm in nonnullis ne noſtri quidem Scriptores ubique conſentiant, ſolent quandoque curioſiores etiam deſiderare Hebræorum de illis ſententias, quas verò inquirere non eſt cujusvis. *Secundo* loco, poſt propoſitam Hebræorum de Divortiis doctrinam, progredior ad Chriſtum & Moſen conciliandos, quos hîc ſibi invicem adverſos nonnulli falsò ſibi perſuadent, oſtendens, Chriſtum nequaquam in Moſe refellendo, ſed rectè exponendo, atque à Phariſaicis gloſsis & παρερμηνείαις vindicando, occupari, quâ occaſione, totum illud Chriſti & Phariſæorum colloquium, quod Evangeliſtę referunt, pleniùs explicatur. Simul etiam hîc Hebræorum Argumenta, quæ pro Divortiorum licentia in medium

proferunt contra Christianos, ex Abarbenele, celebri inter Hebræos Scriptore, adduco, & pro virili refuto. *Tertiò*, quid de ea Dimissione sentiendum videatur, quam, teste Matthæo Evangelista, Josephus, Divini adhuc cõsilii & operis ignarus, moliebatur, cùm Mariam sponsam suam gravidam cognosceret, explico. Quæ postrema quæstio ab Amico, qui verò nunc ἐν ἁγίοις, mihi proposita, toti huic prolixiori Dissertationi caussam & occasionem dedit, cujus tamen minimam nunc partem occupat, atque ita, quod sæpè fieri amat, עיקר נעשה טפל וטפל נעשה עיקר principale factum est accessoriũ, & accessorium principale. Appendicis & auctarii loco addidi modò laudati Abarbenelis Diatribã de *Excidii* pœna, cujus in Legibus de Sponsalibus aliquoties fit mentio, ut inde variæ de eo Hebræorum sententiæ, quas collegit, velut in compendio, cognoscantur. Adjunxi huic Dissertatiunculæ Textum Hebræum, quò Rabbinismi studiosi simul exercitium aliquod in Rabbinica lectione se exercendi haberẽt. In his omnibus si aliquid sit, quod te vel juvet, vel delectet, est quod mihi gratuler, & Divinæ gratiæ adscribam: si non, conatum saltem & benè de te merendi volũtatem lauda. Aliud fortasse hoc tempore exspectasti, Lector amice, sub meo nomine, *VERITATIS* nimirũ *HEBRAICAE VINDICIAS*, adversus novam & famosam illam CRITICAM SACRAM, subjunctamq; illi contra me impotentis Critici virulentam & amarulentam *Defensionem*, quas instanter mei & Veritatis Hebraicæ amantes quique à me efflagitant, & urgent. Eas ergo, Deo faciente, & vitam atq; valetudinem benignè largiente, proximè jam Te sperare jubeo. In iis perficiendis & edendis dum ego occupor, Tu his præsentibus gratus utere, & studiis atque conatibus meis porrò fave. Vale.

JOHANNIS BUXTORFI
DISSERTATIO
DE SPONSALIBUS ET DIVORTIIS.

1.

ILlustris est materia, de SPONSALIBUS ET DIVORTIIS, ut quæ non in Theoriâ, & nuda privataque mentis nostræ speculatione cõtinetur, sed cujus usus in publica Vitæ humanæ Praxi, apud omnes gentes, in Ecclesiis, in Foris, in Familiis quotidiè conspicitur; diversis quamvis, imò contrariis, & affectibus & effectibus. *Illa* enim Amoris & amicitiæ sunt symbola, *hæc* Odii & inimicitiæ effecta: *Illa* Ordinationis Divinæ, naturæ humanæ quasi implantatæ & Verbo mandatæ, sunt documenta; *hæc* Ἀταξίας naturæ nostræ corruptæ argumenta: *Illa* Generationis, naturæ rerum conservatricis, & propagatricis, illustre speculum; *hæc* Corruptionis, naturæ destructricis, triste & tragicum spectaculum: ambo conjunctim, circa unum & idem Objectum, CONJUGIUM videlicet, occupata, mutabilitatis & inconstantiæ humanæ in hoc mundo exemplum.

2.

Quemadmodum verò argumentum est illustre, ita

etiam Virorum ſanè ingenio, eruditione, & pietate eximiorum, Variis doctiſſimisq; lucubrationibus hactenus eſt illuſtratum; ita tamen, ut nec illi ſemper & ubique ſint concordes, & הוֹלְכִים צְמָדִים h. e. *conjugi incedant*, (ex 2.Reg.2.25.) ſed, in materia præſertim de DIVORTIIS, in varia quoque ſententiarum Divortia ſecedant. Cauſa, quòd MOSES & CHRISTUS hìc multis quoque diſſentire, & contraria docere videantur, unde & diverſæ illos ſeu exponendi, ſeu conciliandi, rationes excogitatæ & inventæ.

3.

Nobis verò non eſt propoſitum ex profeſſo Locum iſtum hìc tractare, & omnia, quæ de eo dici aut ſcribi poſſent, ex auctoribus variis convectare; multo minùs aliorum ſententias ſuperciliosè examinare, vellicare, aut confutare: ſed Hebræorum duntaxat Doctrinam, Jura, Ritus, non quidem omnes, ſed quantum ex illis ad noſtrum ſcopum utile & neceſſarium videbitur, ex ipſorũ ſcriptis eruere & producere; dehinc, Num iſtarum rerum cognitio aliquid ad Verbi Dei, & Locorum aliquot Scripturæ uberiorem & pleniorem illuſtrationem facere poſſit; diſpicere. Ad quem uſum omnis noſtrà *Linguarum cognitio* ſpectare debet; utpote quæ, ex doctrina Apoſtoli, *ſine prophetia*, h. e. ſcripturarum explicatione, per quam ſolam Eccleſia ædificatur, *nihil prodeſt*, 1.Cor.14.

4.

Et hinc quoque Occaſio Diſſertationis hujus nata & data. Nam cùm ab Amico mihi iſta quæſtio propoſita eſſet; *Quâ formâ, quove jure Joſephus Mariam deſponſatam ſuam clàm dimittere voluerit?* & in eam inquirerem, vidi ad eam ritè decidendam, haud parum lucis fortaſ-

fortaſſis allaturam Hebræorum, tùm de *Sponſis & Sponſalibus*, tùm *de Divortiorum ratione* doctrinam, eamque mihi prius excutiendam, quàm ſolidè de illa reſpondere poſſem. Id dum facere aggredior, & varia ſe mihi offerunt, de his ſcitu nec injucunda, nec inutilia, & ad aliorum quoque Scripturæ locorum illuſtrationem facientia; animum ſimul ſubiit illud vulgare Hebræorum, גְּבִיל לְתוֹרָא גְּבִיל לְתוֹרֵי *Dum pabulum miſces pro bove uno, miſcere potes pro pluribus*: Item iſtud, נֵר לְאֶחָד נֵר לְמֵאָה *Lux uni, lux pluribus*; ac proinde rem ſtudioſis Lectoribus nec ingratam, nec infructuoſam, me facturum ſum arbitratus, ſi paulò latiùs me in hoc Argumento extenderem, & eodem labore pluribus illuſtrandis operam navarem.

5.

Ad hunc ſcopum commodè aſſequendum, & diſtinctè quoque Lectori proponendum, viſum mihi eſt præſentem Diſſertationem in Tres ſequentes partes diſtinguere;

- I. *Quænam ſit Hebræorum, tùm de* SPONSALIBUS, *tùm de* DIVORTIIS *doctrina?*
- II. *Num* MOSES *&* CHRISTUS *circa* DIVORTIORUM *doctrinam ſibi invicem ſint contrarii, & quâ ratione conciliari poſſint?*
- III. *Quâ formâ, quove jure Joſephus (Sponſus) Mariam deſponſatam ſuam nõ παραδειγματίσαι, ſed λάθρᾳ ἀπολῦσαι, clàm dimittere, voluerit?*

Prima pars habebit rationem fundamenti & Doctrinæ, cujus Uſus in duabus partibus poſterioribus oſtendetur. Faxit Deus, ut ad Uſum id quoque publicum; Gloriæ ſc. Ipſius illuſtrandæ, Eccleſiæque ædificandæ, à nobis fiat.

A 2

PARS I.

Quanam ergo sit Hebræorum, tùm de Sponsalibus, tùm de Divortiis doctrina, jura, ritus? distinctè videbimus; non omnia indifferenter corruspando, sed præcipua, & quæ nobis usui esse possunt, seligendo, & quidem primò

DE SPONSALIBUS.

De *Sponsalibus*, seu *Desponsatione* videntur præcipua scitu digna, ad sequentia capita revocari posse; *1. Desponsationis* vel *Desponsandi Nomina, &* Ὀνοματολογίαν. *2. Ejusdem, secundum Hebræos, Originem & Authorem. 3. Personas ad sponsalia contrahenda aptas & idoneas. 4. Desponsandi formam & modum. 5. Finem, & 6. denique Consequentias.*

ONOMATOLOGIA.

§.

1. Ad Ὀνοματολογίαν quod attinet;

In Sacro quidem Contextu Biblico duo Desponsandi verba extant:

α יָעַד; quod Generalius videtur. Habet n. primò significationem generalem; *Futurum aliquid, vel Locum, vel Tempus, vel aliam rem & circumstantiam, Condicendi, Indicendi, Paciscendi, Determinandi; Designandi, Promittendi*: unde & absolutè apud Rabbinos pro *Promittere; Polliceri*; usurpatur. Inde synecdochicè Exod. 21. v. 8. sumitur pro, *Designare, Determinare, Pacisci; Despondere uxorem*, אֲשֶׁר לֹא יְעָדָהּ *Qui non constituit eam sibi*, sc. in uxorem, h. e. *Spopondit, Despondit, Desponsavit.*

β אָרַשׂ, vel in Pihel אֵרַשׂ. Hoc speciale & proprium hujus rei est verbum, quod in Bibliis, hac significatione tantùm usurpatur,

ſurpatur, ut videre eſt ex inductione locorum, Exod. 22. v. 15. Deuteronom. 20. 7. & 22. v. 23. 25. 27. 28. & 28. v. 30. 2. Sam. 3. 14. Hoſ. 2. v. 19. 20.

Apud RABBINOS tria occurrunt ſequentia;

1. Iterùm verbum אָרַס ſed per ס, non per שׂ, ut in Bibliis, ſcriptum.

2. Frequentiſsimè קִדֵּשׁ *Sanctificare*, *Conſecrare*: quia mulier Deſponſata, viro ſuo ſoli eſt Conſecrata, & omnibus aliis, veluti הֶקְדֵּשׁ *Res ſancta*, prohibita: vel, quia Deſponſatio legitima fit בְּקִדּוּשׁ cũ Conſecratione, uti infrà videbimus. Hinc קִדּוּשִׁין, אֵרוּסִין *Sponſalia*: אֲרוּסָה, מְאוֹרֶסֶת, מְקֻדֶּשֶׁת Deſponſata. Hæc duo verba קִדֵּשׁ & אֵרֵשׂ eadem eſſe videntur, & promiſcuè apud Rabbinos uſurpari; קִדֵּשׁ tamen communiùs & frequentius uſurpatur de ſolenni actu Deſponſationis, qui fit conceptis verbis, & datâ arrhâ, in præſentia teſtium: Partes deſponſatæ poſt hanc קִדּוּשׁ, ſeu poſt hunc actum, dicuntur deinde communiter אָרוּס, & אֲרוּסָה *Sponſus & Sponſa*. Sponſa quidem etiam dicitur מְקוּדֶּשֶׁת ſed Sponſus nunquam quod ſciam dicitur מְקֻדָּשׁ.

3. שִׁדֵּךְ, de cujus Verbi ſignificato mox fuſiùs dicetur. Atque hæc breviter de Nominibus Hebraicis.

Quoad Rem ipſam, Deſponſatio nihil aliud eſt, quàm duarum perſonarum, Viri & Fœminæ, de futuris Nuptiis, conſenſus & repromiſsio, certis legibus & ritibus limitata, & perficienda; idque tum honeſtatis conſervandæ, tum confuſionis inter homines vitandæ causâ.

ORIGO SPONSALIUM.

7.

2. ORIGINEM ejus referunt Hebræi ad *Moſen*, vel potiùs ad *Deum* ipſum, per Moſen ſervum ſuum, de Re hac Legem populo ſuo dantem. Nam ante Legem latam, ſcribunt, ſine ullo ordine, ſine ulla diſciplina, homines promiſcuè, & pro lubitu conjugia inchoaſſe ſimul & conſummaſſe: licentiam verò & confuſionem iſtam deinceps per Legem à Deo fuiſſe coercitam; & in certos cãcellos redactam. Majemonides in הלכות אישות cap. 1. §. 1. קוֹדֶם מַתַּן תּוֹרָה הָיָה אָדָם פּוֹגֵעַ אִשָּׁה בַּשּׁוּק אִם רָצָה הוּא וְהִיא לִישָּׂא

אותה מכניסה לתוך ביתו ובועלה בינו לבין עצמו ותהיה לו לאשה *Ante datam Legem, si Vir occurrit Mulieri in platea, & ambo de ineundo conjugio consenserint, introducebat eam Vir solus ac privatim in domum suum, ipsi cohabitabat, & sic fuit ei in Uxorem.* Post Legem verò constitutum fuisse ajunt, ut, uxorem ducturus, primò eam coram testibus sibi certis conditionibus acquirat, & postea demùm Uxor ejus fiat. Majem. ibidem: כיון שנתנה תורה נצטוו ישראל שאם ירצה האיש לישא אשה יקנה אותה תחלה בפני עדים ואחר כך תהיה לו לאשה שנאמר כי יקח איש אשה ובא אליה *Postequam verò Lex data est, jussi sunt Israëlitæ, ut uxorem ducturus, primò eam acquirat & comparet coram testibus, posteaq; demùm ei sit in uxorem.*

§. 8.

Præceptum autem Divinum de Comparanda & Desponsanda ante nuptias Uxore, communiter contineri volunt in verbis Mosis Deut. 22.13, vel Deut. 24.1, ubi legitur: כי יקח איש אשה ובא אליה vel ובעלה *Cùm acceperit vir mulierem, & ingressus fuerit ad eam, &c.* Hic enim volunt Verbum לקח *Accipere*, habere significationem *Emendi, Comparandi, pro pecunia*, ut Gen. 23.13. 2. Sam. 4.6. & alibi, unde & מקח *Emptio*, apud Rabbinos; ac propterea indicari, antequam quis uxorem ducat, & rem cum ea habeat, priùs eam esse *accipiendam*, h. e. *emendam quasi & comparandam certo pretio seu dote*, & postea demùm domum traducendam, eique cohabitandum. Sic scribit Ramban: כאשר יקח האיש אשה בלקוחי התורה שהם הקדושין בכסף והיא המאורסה אשר יזכיר Cùm acceperit vir mulierem; *sc. Acceptionibus Legis, quæ sunt Sponsalia seu Desponsatio pro pecunia: hæcq; mulier est Desponsata, cujus meminit.* Sic R. Levi ben Gerson: כי יקח איש אשה ר"ל שקנה אותה לו לאשה באחד מפיני הקנייה Cùm acceperit vir mulierem; *sc. si comparavit sibi uxorem specie aliquâ emptionis* (pecuniâ sc. vel Literis, ut infrà videbitur). Hinc scribitur etiam in ספר החנוך fol. 205. col. 2. משרשי המצוה שנצטוינו התורה לעשות מעשה באשה יורה ענין זווגם טרם ישכב עמה ולא יבוא אליה כבא על הזונה מבלי מעשה אחר קודם ביניהם h. e. *Ex fundamentis præcepti hujus est*, (innuit locum Deut. 22.13.) *quòd Lex præcipit, facere actionem aliquam cum muliere, quæ de Conjugio ipsorum doceat, antequam cum ea quis concumbat, ne ad eam accedat, ac si accederet ad scortum, sine ulla præcedanea inter ipsos*

ter ipsos actione. Et pro Transgressore Præcepti hujus habetur, quicunque Uxorem ducit sine præcedente Desponsatione. Ibidem fol.206.1.

9.

Ita, ut dictum, fundamentum hujus Rei communiter ponunt Hebræi in alterutro duorum adductorum locorum. Don Isaac Abarbenel tamen existimat, hîc non primò datum esse hoc præceptum, sed duntaxat repetitum, renovatum, & clariùs pleniusq; expositum. Hinc scribit in Commentar. suis ad Deuteron.24.1. הנה מצות הקדושין אינה מחודשת במקום הזה כמו שחשב הרמ״בן כי הנה כבר נאמרה בפרשת משפטים אמר אשר לא יעדה ואם לבנו יעדנה : ואר״זל בפרק קמא דקדושין שהמכירה תהיה בכסף או בשטר ושמצות עשה היא ליעדה או לבנו h. e. *Et ecce præceptum de Sponsalibus non de novo est datum in hoc loco, quemadmodum existimavit R. Moses bar Nachman. Jam enim mentio ejus facta est in Parascha* משפטים *Exod.21.7.8.* Quum vendiderit quispiam filiam suam, in ancillam, non egredietur quemadmodum egredi solent servi: Si displicuerit hero suo, *& noluerit desponsare eam*, redimere faciet eam,&c. *Item vers. seq.* Quod *si filio suo desponderit eam*, secundum morem filiarum faciet ei. *Ad quem locum Rabbini nostri scribunt in capite primo Tractatus Talmudici* קדושין, *quòd venditio ista debeat fieri vel pro pecunia, vel Literis; & quòd Præceptum affirmativum sit desponsare eam sibi, vel filio suo. Sic in verbis ibi seqq. modum & formam desponsandi quoque ex eodem loco probant.* Unde concludit Abarbenel, כי באר שפה מצות הקדושין והנשואין בקוצר *quòd in illo loco jam habeatur præceptum De sponsalibus & Nuptiis compendiosè.* Quod verò Rabbini non fecerint עקר *præcipuum fundamentum* ex loco Exodi, sed ex Deuteron.24. v.1. id inde factum esse, לפי שהמצוה מצאו אותה כלה בכאן מקושרת ונדרשת לעצמה : ובאו כאן כל התנאים לדעתם ז״ל מה שלא באו כן בפרשת משפטים כי אם קצתם באמה עבריה וקצתם במפותה : ולכן בחרו ללמוד מכאן שהתבארו הדברים שהאשה נקנית בהם ושהאיש קונה בהם את האשה בשלמותם : לא שישללו ביאת המצוה שמה בדרך קצרה *quòd Præceptum istud invenerint hîc* (Deut. 24. 1.) *totum conjunctum & ex professo expositum, quodq; hîc, ex ipsorum sententia, omnes requisitæ conditiones contineantur, id quod non eâ ratione factum Exod. cap. 21. sed quædam duntaxat de ancilla Hebraica, & de Puella seducta.*

Hæc

Hac de causa maluerunt hinc (ex Deuter.) *istud discere, ubi videlicet expositæ sunt omnes res, quibus mulier acquiri potest, & quibus Vir perfectè mulierem acquirit; non verò quòd negarint, breviter quoque in Exodo idem præceptum occurrere.* Hæc ille.

10.

Quicquid sit; in Lege, & post Legem demùm, hujus Ritus in Sacris fit mentio, Exod. 22.16. *Cùm seduxerit quis Virginem, quæ non est* desponsata. Deut.20.7. *Quis est vir, qui* despondit *mulierem, & non accipit eam?* Deut.22.23. *Quùm fuerit puella* desponsata *viro, &c.* Honestam verò & optimam esse Legem infrà in Causis finalibus visuri sumus.

PERSONÆ.

11.

Circa PERSONAS, nulla apud Hebræos est quæstio vel disceptatio, Utrum omnibus & singulis, vel cuivis hominum generi atque ordini, liceat sponsalia contrahere, & ad nuptias convolare? Neminem enim illi ab hac libertate excludunt, qui modò per naturam & ætatem est aptus, cujuscunque sit ordinis atque conditionis. Imò contrà, Lege & Præcepto Dei id omnibus indiscriminatim injunctum esse volunt Genes.1. 28. פְּרוּ וּרְבוּ וּמִלְאוּ אֶת הָאָרֶץ *Fœtificate & multiplicate vos*; & quò maturiùs ac citiùs quis id facit, eò meliùs eum facere judicant. Nulla apud eos Cœlibatus & Virginitatis leguntur vota, nulla encomia, nulla illi adscripta merita, nulla proposita præmia; sed Matrimonio: Nullum hìc illi agnoscunt discrimen inter Personas Sacras & Politicas, sed illas æquè ac has non solùm esse idoneas, sed & de hoc præcepto teneri. Quod si verò quis propter Legis Dei studium, ut à curis multis corporalibus immunis, tantò liberiùs & expeditiùs ei vacare queat, velit, & simul per continentiæ donum possit, cælibem vitam ad tempus agere, is potest id facere sine peccato, sed liberè, & hac Lege, ut si concupiscentiæ stimulis urgeri se sentiat, non tantùm possit, sed & debeat ad sponsalia progredi, & nuptiarum remedio uti. Hinc scribitur in שלחן ערוך parte 4. Num. 1. §. 1. חַיָּב כֹּל אָדָם לִישָּׂא אִשָּׁה כְּדֵי לִפְרוֹת וְלִרְבוֹת: וְכָל מִי שֶׁאֵינוֹ עוֹסֵק בִּפְרִיָּה וּרְבִיָּה כְּאִילוּ שׁוֹפֵךְ דָּמִים *Omnis homo tenetur de ducenda uxore, ut fœtificet, & multiplicet: & quicunq; hoc non*

non observat, perinde facis, ac si effunderes sanguinem: §. 3. מִצְוָה:
עַל כָּל אָדָם שֶׁיִּשָּׂא בֶּן י״ח וְהַמַּקְדִּים לִישָּׂא בֶּן י״ג מִצְוָה מִן הַמּוּבְחָר
אֲבָל קוֹדֶם י״ג לֹא יִשָּׂא: וּבְשׁוּם עִנְיָן לֹא יַעֲבוֹר מִכ׳ שָׁנָה בְּלֹא אִשָּׁה
וּמִי שֶׁעָבְרוּ עָלָיו כ׳ שָׁנָה וְאֵינוֹ רוֹצֶה לִישָּׂא בֵּית דִּין כּוֹפִין אוֹתוֹ לִישָּׂא
כְּדֵי לְקַיֵּם מִצְוָה: *Praeceptum est cuivis homini, Ducere uxorem, qui est 18. annorum: quod si verò quis hoc tempus antevertat, & 13. anno ducat, is longè præstantiùs facit, sed ante 13. annum non licet. Nullo autem prorsus modo excedet vigesimum annum sine uxore: quod si autem quis id fecerit, nec ducere uxorem velit, domus judicii eum cogit, ut huic præcepto satisfaciat, &c.* וּמִיהוּ אִם עוֹסֵק בַּתּוֹרָה וְטָרוּד בָּהּ וְהָיָה מִתְיָרֵא
לִישָּׂא אִשָּׁה כְּדֵי שֶׁלֹּא יִטְרַח בִּמְזוֹנוֹת וְיִתְבַּטֵּל מִן הַתּוֹרָה מוּתָּר לְהִתְאַחֵר
Nihilominus, si operam dederit legi, & assiduè in ea occupetur, metuatq; ducere uxorem, ne in alimentis comparandis laborare cogatur, & sic à studio legis avocetur, is potest diutiùs exspectare: מִי שֶׁחָשְׁקָה נַפְשׁוֹ בַּתּוֹרָה
תָּמִיד וְשׁוֹנֶה בָּהּ כְּבֶן עַזַּאי וְדָבַק בָּהּ כָּל יָמָיו וְלֹא נָשָׂא אִשָּׁה אֵין בְּיָדוֹ
עָוֹן וְהוּא שֶׁלֹּא יְהֵא יִצְרוֹ מִתְגַּבֵּר עָלָיו: אֲבָל אִם הָיָה יִצְרוֹ מִתְגַּבֵּר
עָלָיו חַיָּיב לִישָּׂא אִשָּׁה וַאֲפִילוּ הָיוּ לוֹ בָּנִים שֶׁמָּא יָבוֹא לִידֵי הִרְהוּר
Cujus animus jugiter delectatur versari in Lege, & in ea studere, ut Ben Assai, eiq; omnibus diebus suis adhærere, atque ea propter non ducit uxorem, in ejus manu nulla est iniquitas; puta, si concupiscentia ipsius non prævaleat ei (h. e. si se continere possit) *sed, si prævaleat, obstrictus est ut ducat uxorem, etiam si jam liberos habeat, idq; ne incidat in pravas cogitationes:* (Non dissimile hoc est ei, quod Paulus scribit 1. ad Cor. 7. v. 8. 9.)

12.

Hoc verò potissimùm hîc attenditur, Inter quas Personas Sponsalia fieri possint vel non possint, vel saltem certis conditionibus? Et hîc plurimos Hebræi ponunt casus, quos verò non omnes, sed præcipuos tantùm, persequemur, & quidem de Personis prohibitis.

13.

Primò igitur, *Personæ* quædam sunt, cum quibus Sponsalia contrahere prohibitum est, ob vel *Cognationis*, vel *Affinitatis* vinculum & propinquitatem. Et earum quidem aliæ, prohibitæ sunt *Lege Dei*, quæ apud Hebræos vocantur עֲרָיוֹת, quasi Incestuosas dicas,

& unaquæque earum עֶרְוָה. aliæ verò מִפִּי סוֹפְרִים *Ex instituto Scribarum*, quæ collectivè vocantur שְׁנִיּוֹת *Secundaria:* & singulariter unaquæq; שְׁנִיָּה *Secundaria, Secundario-prohibita.*

14.

Prioris generis, quæ sc. Lege Dei ipsâ sunt, Consanguinitatis vel Affinitatis ratione, prohibitæ, Levitici cap.18. numerantur quindecim.

15.

I. אֵם *Mater*, versu 7. עֶרְוַת אָבִיךָ וְעֶרְוַת אִמְּךָ לֹא תְגַלֵּה אִמְּךָ הִיא לֹא תְגַלֶּה עֶרְוָתָהּ *Nuditatem patris tui, & nuditatem matris tuæ non reteges: mater tua est, non reteges nuditatem ejus.* Quibus verbis, quamvis Patris & Matris fiat mentio, propriè tamen & literaliter, unum duntaxat præceptum contineri volunt plerique, de non retegenda nuditate Matris. Quòd Patris etiam mentio fiat, ideò fieri, quòd Nuditas Matris, sit Nuditas Patris ejus, & ignominia ipsius, unde in fine versus, & cap.20.v.11. nuditatis Matris tantùm fit mentio. Et dicunt, אֵין אַזְהָרוֹת אֶלָּא בִּנְקֵבוֹת *nullas hîc fieri prohibitiones, nisi de fœminis:* quin & vocem עֶרְוָה propriè dici de Nuditate fœminarum. Et sic quoq; explicant, quod v.14. dicitur; עֶרְוַת אֲחִי אָבִיךָ לֹא תְגַלֵּה *Nuditatem fratris patris tui non reteges*; de Nuditate uxoris ejus; unde statim subjungitur; אֶל אִשְׁתּוֹ לֹא תִקְרָב דֹּדָתְךָ הִיא *Ad uxorem ejus non appropinquabis: Amita tua est.* Conferatur etiam cap.20.v.20. Sunt tamen nonnulli, qui hæc literaliter accipiunt, & ad prohibitionem concubitus masculi referunt, ut Talmudici, & qui eos sequuntur. At Abarbenel, Bechai, Ramban, & alii, priorem sensum præferunt; quòd Concubitus Masculi alibi peculiari præcepto sit prohibitus; & quòd in cæteris idem quoque observandum fuisset, & tam marium quàm fœmellarum mentio facienda in prohibitione: quòd denique in singulis versibus, nonnisi unicum præceptum contineatur.

16.

II. אֵשֶׁת אָב *Uxor Patris*, versu 8. quæ sc. non est tua mater, *Noverca*, & quidem Patre tam mortuo, quàm vivente. Hinc tale

tale matrimonium inter Christianos etiam gravissimè reprehendit Paulus, atque ita hanc Legem approbavit, 1. ad Corinth. 5. 1. *Omnino auditur esse inter vos Scortatio, & ejusmodi scortatio, quæ ne inter gentes quidem nominatur; nempe ut quis Uxorem Patris habeat.*

17.

Huc quoque referendę sunt פילגשים *Concubinæ Paternæ*, quas olim in Veteri Testamento sibi permiserunt, & habuerunt, ex tolerantia Divina, quâ & ad Polygamiam connixit. Concubinæ enim illæ non multum differebant à veris uxoribus, unde & *Uxores* quandoque vocantur, illi autem qui eas habuerunt *Viri illarum*. *Quæ inter Uxorem veram, & פִּילֶגֶשׁ Concubinam olim fuerit differentia*; discrepant nonnihil Hebræi. Plerique verò, ex sententia Talmudicorum, quæ hodiè legitur in Tractatu Sanhedrin, statuunt; Uxores veras ductas fuisse cum desponsatione & dotis-scriptione seu assignatione: Pellices verò neutro horum. Hoc etiam multi nostrorum Scriptorum ab illis hauserunt, præeunte illis R. Davide Kimchio, ad 2.Sam.5.v.13. Drusius ad loca difficiliora Genes. cap. LXV. Johannes Seldenus, de Successionibus ad Leges Hebræorum cap.3. Dissentit hac in parte Abarbenel, & putat, פילגשים seu Concubinas, ductas fuisse בְּקִדּוּשִׁין *per legitima sponsalia*, sed בְּלֹא כתוּבָה *absque Dotis-scriptione & assignatione*, quod utrumque requiritur ad veras nuptias, & in veris uxoribus ducendis observatur. Existimat autem, errorem esse in nostro Talmud hodierno, sequens hac in parte R. Salomonem, qui in Commentario suo in Legem Gen.25. v.6. alio sensu adducit verba Talmudis quàm hodie leguntur; is verò Talmudis, & omnium jurium Talmudicorum fuerit callentissimus. Quia itaque ejus in Prophetas priores Commentarius rarus est, & à nemine adhuc, quod viderim, ejus sententia producta, placet, hac occasione, Dissertationi isti eam inserere, ex Commentario ejus in librum Judicum cap.19. ad historiam Concubinæ illius Levitæ, quam Gibeonitæ violarunt. In hunc ergo sensum illic scribit: *R. Salomon in Commentario suo in Legem scribit*; שֶׁהַפִּלֶגֶשׁ הָאֲמוּרָה בַּתּוֹרָה הִיא בְּקִידּוּשִׁין בְּלֹא כתוּבָה וְהָאִשָּׁה בִּכְתוּבָה וְקִדּוּשִׁין *quòd* פילגש *seu Concubina, cujus in Lege fit mentio, ducatur quidem per desponsationem solennem, sed sine dote propter nuptias: Uxor*

verò per desponsationem, & scriptionem-dotis; sicut id arguerunt Rabbini nostri in Tractatu Sanhedrin, ubi de Rege agitur. Dicunt enim illic, מַה בֵּין נָשִׁים לְפִלַגְשִׁים נָשִׁים בְּקִדּוּשִׁין וּכְתוּבָּה וּפִלַגְשִׁים בְּקִידּוּשִׁין בְּלֹא כְּתוּבָּה. *Quid interest inter Concubinas & Uxores? Uxores (ducuntur) per sponsalia, & scriptam-dotem: Concubinæ per Sponsalia, absq; scripta dote* (NB. in hodierno Talmud aliter legitur, nempe; פִּלַגְשִׁים בלֹא קִדּוּשִׁין וּבְלֹא כְּתוּבָּה Concubinæ, nec per sponsalia, nec per scriptionem dotis). *Itaque ista (Levita) concubina fuit ducta per Sponsalia, & habita tanquam uxor ipsius, & proinde mortis reum fecit concumbentem secum. De hoc testatur Scriptura ipsa, dum ait;* Et respondit vir Levita, vir mulieris occisæ, Judic. 20.4. *Virum ejus ideo sc. vocat, quòd illa fuerit desponsata ipsi. At R. Moses ben Nachman in suo Comment. in Legem, ad Gen. 25. 6. scribit rem non ita se habere, uti vult R. Salomon, sed concubinas neque habere Desponsationem, neque Literas-dotis: Sic enim habere veram lectionem in Talmud. Et sanè lectio Talmudis nostra, seu hodierna ita habet;* מַאי נָשִׁים וּמַאי פִּלַגְשִׁים אָמַר רַב יְהוּדָה אָמַר רַב נָשִׁים בִּכְתוּבָּה וְקִידּוּשִׁין וּפִלַגְשִׁים בְּלֹא כְּתוּבָּה וְקִדּוּשִׁין *quorum verborum mens est omninò uti vult Ramban, Concubinas caruisse Sponsalibus & Literis-dotalibus. Verùm R. Salomon fuit Pater in Talmud, nec post eum surrexit aliquis ipsi comparandus, neque in explicatione sua Talmudica alterius lectionis meminit, quod docet, illum de nulla alia scivisse, quàm de ea cujus mentionem fecit in Expositione Legis, quodq; inter Uxores, & Concubinas, non duplex, sed unica sit differentia, Literæ sc. seu Instrumentum dotale, quo Concubinæ carebant. Fortassis hæc verba,* בְּלֹא כְּתוּבָּה וְקִידּוּשִׁין *ita intellexit, quasi eorum mens esset,* בְּלֹא כְּתוּבָּה אֲבָל בְּקִידּוּשִׁין. absque instrumento dotali, sed cum sponsalibus. *Quòd verò veritas sit ab ejus partibus, docet id, quod scriptum extat in Talmud Hierosolymitano:* אֵיזוֹ הִיא אִשָּׁה וְאֵיזוֹ הִיא פִּלֶגֶשׁ ר׳ מֵאִיר אוֹמֵר אִשָּׁה יֵשׁ לָהּ כְּתוּבָּה פִּלֶגֶשׁ אֵין לָהּ כְּתוּבָּה ר׳ יְהוּדָה אוֹמֵר אֶחָד זוֹ וְאֶחָד זוֹ יֵשׁ לָהֶן כְּתוּבָּה אֶלָּא אִשָּׁה יֵשׁ לָהּ כְּתוּבָּה וּתְנָאֵי כְּתוּבָּה פִּלֶגֶשׁ יֵשׁ לָהּ כְּתוּבָּה וְאֵין לָהּ תְּנָאֵי כְּתוּבָּה: h. e. Quænam est Concubina, & quænam est Uxor? R. Meir dixit; Uxor habet instrumentum-dotale; Concubina non habet. R. Jehuda dixit; Tam huic quàm illi est instrumentum dotale; hoc verò interest, quòd Uxor habet Instrumentum-dotis, & Conditiones hujus Instrumenti; Concubina habet Instrumentum-dotis, sed non conditiones ejus. *Et videtur illic,* שהפסק *quòd Decisio sit secundum*

cundum R. Meir; hic verò arguit, neminem in mundo dubitasse, utrum Concubina ducatur per Sponsalia, necne; nam omnes unanimibus suffragiis concedunt, illam Desponsationem habere: sola dissensio est de כתובה *Instrumento-dotali, Utrum tale aliquod habuerit: vel an tantùm Conditionibus ejus caruerit? Ex quibus collige, veram lectionem in Talmud ita esse debere;* אשה בקדושין וכתובה ; פלגש בקדושין בלא כתובה: Uxor cum desponsatione & instrumento-dotali: Concubina, cum desponsatione, absque Instrumento-dotali: *neque eos negare voluisse Desponsationem. Et quomodo potuissent Sapientes nostri credere, Davidem habuisse concubinas non desponsatas, & quæ nullam rationem Uxorum habuerant? Scriptura dicit in Historia Absalomi;* Et reliquit Rex את עשר נשים פלגשים decem mulieres vel uxores concubinas, ad custodiendam domum; 2.Sam.15.16. *Item;* Ingredere ad concubinas patris tui; 2.Sam.16.21. *Item;* Et accepit Rex decem mulieres concubinas, 2.Sam.20.3. *Et Nathan Propheta dicit, in denunciatione pœnæ, ob negotium Bathsebæ;* En ego suscitaturus sum adversus te malum, de domo tua, tollamque uxores tuas in oculis tuis, & dabo proximo tuo, dormietque cum uxoribus tuis in oculis Solis hujus, 2. Sam. 12. 11. *ubi Uxores vocat, Concubinas similes Bathsebæ: nam pœna fuit Talionis, mensura pro mensura. Præterea invenies, quòd pro eo quod in libro Samuelis dicitur;* Et accepit David concubinas & uxores ex Hierusalem, 2.Sam.5.13. *pro hoc, inquam, in libris Chronicorum dicatur;* Accepit autem David adhuc uxores in Hierusalem; 1.Chron.14.3. *Ex quibus apparet* פלגשים *idem esse quod* נשים, *& Concubinas esse Uxores; quia nimirum sunt desponsatæ, & rationem uxorum habent. Ulterius verò hoc evincit, quòd ex Lege Meretrix sit prohibita: & R. Moses ben Majemon scribit, libri* נשים *capite primo;* כל הבועל אשה לשם זנות בלא קדושין לוקה מן התורה Qui rem habet cum muliere, nomine scortationis, sine sponsalibus, vapulat ex Lege. *Hoc docet, Concubinas desponsatas fuisse: quia Israëlitis Concubinæ fuerunt permissæ: absque hoc enim, liberi illarum fuissent spurii. Præterea, licet Nachmanidi largiremur, quòd lectio Talmudis secundum verba ejus sit, tamen non sequeretur inde, quòd Concubina quævis in Lege commemorata, in genere sit sine instrumento dotali, & Sponsalibus: quia* (in Talmud illic) *non est sermo de Concubina in genere, sed de Concubina Regis. Illic enim commentantur super illud;* Et non multiplicabit sibi uxores, sc. *Rex. Contra hoc*

objiciunt ex eo quod de Davide ſcriptum eſt; Et accepit David inſuper concubinas & uxores in Jeruſalem : *Et hac occaſione quærunt*; Quænam ſunt concubinæ? Et quænam ſunt uxores? &c. *Itaque hoc tantùm de Regis concubinis erit intelligendum, non de concubinis cujuſvis ex Iſraele. Et certè ex verbis Majemonidis videtur, illum etiam ſic iſtum textum Talmudicum intellexiſſe, dum in libro* נשים *dicit*, prohibitum eſſe homini, rem habere cum muliere, ſine ſponſalibus; *ex eo item, quod ſcribit capite* 4. הלכות מלכים; Regem habere poteſtatem ducendi uxores & concubinas ſine inſtrumento dotali & ſponſalibus, אֶלָּא בְּיִחוּד בִּלְבַד קוֹנָה אוֹתָן וּמוּתָּרוֹת: ſed idiotæ, homini plebeio prohibitam eſſe concubinam ſine ſponſalibus. *Ex quibus ipſius verbis diſcimus, Lectionem veram eſſe omninò eam, quam Raſchi nobis exhibet: &, licet intelligenda eſſent illa verba Talmudis de Concubina cujuſvis hominis, ei licitâ; tamen ſine dubio Sponſalia requiri, & neceſſaria fore. Ad hæc, vir Mulieris ſeu Concubinæ hujus occiſæ, fuit timens Deum, & recedens à malo, ſicut dicit*; Ad domum Domini ego vado, Judic.19.18. וְהָלַךְ לַחֲזוֹר עַל אִשְׁתּוֹ מִבֵּית אָבִיהָ; *quod non foret, niſi ei deſponſata fuiſſet. Et hac de cauſa etiam fuerunt Gibeonitæ, qui concubuerunt cum ea, rei mortis; eò quòd rem habuerunt cum alterius viri uxore.* Hactenus Abarbenel.

Contra hanc itaque Legem, peccavit ante Legem latam, Ruben, concumbens cum Bilhah concubina patris ſui, Geneſ.35.22. unde etiam eâ de cauſa reprehenſus & mulctatus fuit à Patre, Geneſ. 49.4. poſt Legem latam Abſalom, in conſpectu totius Iſraëlis polluens concubinas patris ſui Davidis, 2.Sam.16.

18.

III. אָחוֹת *Soror*, vel בַּת אֵשֶׁת אָב *Filia uxoris patris*; verſu 9. & 11. ſc. quæ propriè ſoror eſt, vel ex utroque parente, vel ex alterutro; idque vel legitimè ex conjugio, vel illegitimè extra conjugium. Comprivignam autem, h.e. Filiam novercæ tuæ, quam ex alio marito, non ex parente tuo ſuſcepit, deſponſare, & in Uxorem ducere, permittunt Hebræi. Majemonides in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 3. בַּת אֵשֶׁת אָבִיו שֶׁהִיא אֲחוֹתוֹ מֵאָבִיו הֲרֵי הִיא עֶרְוָה עָלָיו שנא׳ בַּת אֵשֶׁת אָבִיךָ מוֹלֶדֶת אָבִיךָ *Filia uxoris patris, quæ eſt ſoror ex patre, illa eſt* ערוה *ſeu prohibita, ſicut dicitur*; Non revelabis nuditatem

filiæ

filiæ uxoris patris tui, genitæ à patre tuo: אֲבָל אִם אָבִיו נָשָׂא אִשָּׁה דְּיֵשׁ לָהּ בַּת מֵאִישׁ אַחֵר אוֹתָהּ הַבַּת מוּתֶּרֶת לוֹ שֶׁאֵין זוֹ מוֹלֶדֶת אָבִיו וגו' *Sed ſi pater alicujus duxerit uxorem, quæ filiam habeat ex viro alio, illa filia permiſſa eſt ipſi: quia non eſt genita à patre ejus.* Sic in Schylchan aruch parte 4. Num.15. §. 11. מוּתָּר אָדָם בְּבַת אֵשֶׁת אָבִיו שֶׁיֵּשׁ לָהּ מֵאִישׁ אַחֵר וַאֲפִילוּ הוּרְתָהּ הַגְּדֵלָה בְּבֵית בֵּין הָאַחִין מוּתֶּרֶת לָהֶם וְלֹא חָיְישִׁינָן לְמַרְאִית הָעַיִן שֶׁנִּרְאֵית כְּאַחוֹתָם. *Poteſt quis deſponſare & ducere filiam uxoris patris ſui, quam ſuſcepit ex alio viro; & licet ſit privigna, educata in domo eadem inter fratres, tamen permiſſa eſt ipſis, neque curamus, quòd externè videatur eſſe ut ſoror ipſorum.* Idem traditur in ספר החנוך ad Levit. cap.18. v.11. *Ex judiciis hujus præcepti eſt, quod Sapientes noſtri dicunt, prohiberi hîc filiam uxoris patris ejus, quæ ſoror ejus ſit* דווקא *propriè & ſimpliciter, h. e. quam pater ejus genuit: ſed Filia uxoris patris, quæ non eſt ſoror ipſius, quando ſc. uxor patris ejus habet filiam ex viro alio, tùm iſta nullo modo eſt prohibita, ſed omninò permiſſum eſt homini eam ducere.* Sic eſt communis Hebræorum ſententia, quam ideò annotare libuit, quia Interpretes quidam noſtri variant circa explicationem loci hujus Lev.cap.18. v.9. & 11. In utroque enim verſu prohibetur Deſponſatio Sororis, ſed verbis diverſis. Verſu nono dicitur; עֶרְוַת אֲחוֹתְךָ בַת אָבִיךָ אוֹ בַת אִמֶּךָ מוֹלֶדֶת בַּיִת אוֹ מוֹלֶדֶת חוּץ *Non reteges nuditatem ſororis tuæ, filiæ ſc. patris tui, aut filiæ matris tuæ, genitæ domi, aut genitæ foris*, (h.e. genitæ in legitimè contracto matrimonio, aut illegitimè ex ea quæ à patre tuo ſit vel vi vel blanditiis compreſſa, aut aliâs ei prohibita, *ut pleriq; Hebræi explicant*); Verſu undecimo, עֶרְוַת בַּת אֵשֶׁת אָבִיךָ מוֹלֶדֶת אָבִיךָ אֲחוֹתְךָ הִיא לֹא תְגַלֶּה עֶרְוָתָהּ *Nuditatem filiæ uxoris patris tui genitæ à patre tuo, quæ ſoror tua eſt, non reteges nuditatem ejus.* Hinc exiſtimarunt nonnulli, verſu undecimo prohiberi deſponſationem Comprivignæ. Judæi alii verò, aliter uti vidimus. Quærit Majemon, *Cur idem præceptum repetatur, annon idem jam dictum fuerit verſu nono?* Reſpondet, ideò, ut indicetur, eum qui ſororem ſuam ex eodem patre genitam ducit, longè graviſsimè peccare, & dupliciter reum conſtitui; לְפִיכָךְ הַבָּא עַל אֲחוֹתוֹ שֶׁהִיא בַּת נְשׂוּאַת אָבִיו חַיָּב שְׁתַּיִם . אַחַת מִשּׁוּם עֶרְוַת אֲחוֹתְךָ וְאַחַת מִשּׁוּם עֶרְוַת בַּת אֵשֶׁת אָבִיךָ אֲבָל אִם אָנַס אָבִיו אִשָּׁה אוֹ פִּיתָּה אוֹתָהּ וְהוֹלִיד מִמֶּנָּה בַת וּבָא עָלֶיהָ אֵינוֹ חַיָּב אֶלָּא מִשּׁוּם אֲחוֹתוֹ בִּלְבַד שֶׁאֵין בַּת הָאֲנוּסָה בַּת אֵשֶׁת אָבִיו

Idcirco,

Idcirco, inquit, *qui rem habet cum Sorore sua, quæ est filia legitimè ducta Patris sui, is duplicem reatum habet; Unum, propter retectam nuditatem Sororis suæ; de qua v. 9. Alterum, propter retectam nuditatem filiæ uxoris patris sui, de qua v. 11. Sed si Pater ipsius violaverit aut blanditiis seduxerit aliquam, atque ex ea filiam susceperit, & cum hac congrediatur, non habet nisi unum reatum, respectu sc. Prioris, de Sorore non ducenda: quia filia Violatæ mulieris non est filia Uxoris patris* (hęc enim ducenda est per Desponsationem & nuptias, secundum ritum Israëlitarum). In eundem sensum respondet R. Bechai. Moses Mikkozi in libro Præceptorum magno, parte 1. Num. 104. 105. Petita autem sunt ista ex Talmud Jevammoth cap. 2. fol. 22. col. 1. Chaskuni etiam ita conciliat, ut dicat, versum nonum intelligendum esse simpliciter de Sorore illegitima & spuria; versum undecimum de Sorore ex legitima conjuge procreatâ. Et R. Moses bar Nachman scribit, versum undecimum addi, ut indicetur, versu nono non intelligi filiam ex legitima uxore genitam: & quia inter interdicta filiorum Noachi (ante Legem) fuerit quidem האחוה Fraternitas ex matre, sed non à patre; voluisse Scripturam indicare, utramque fraternitatem ex æquo prohibitam esse Israëlitis. Qui de Comprivignis versum undecimum accipiunt, duabus rationibus nituntur; *primò*; Vocem מולדת aliter exponunt, hoc sc. sensu; *Nuditatem filiæ uxoris patris tui*, quæ *cognata* facta est *patri tuo*; Soror tua est, non reteges nuditatem ejus: vel, *quam educavit pater tuus*; quomodo verbum ילד, unde מולדת derivatur, sumitur Genes. 50. 23. Hanc dicit Aben Esra esse sententiam Sadducæorum. Sed Judæorum Interpretes constanter altero sensu exponunt; *Quæ genita est à patre tuo.* & rectiùs omninò hîc, & v. 9. ista vox sic exponi videtur: *deinde* existimant, ταυτολογίαν hîc fore, si aliter exponatur, & idem præceptum inaniter vis repeti, quod non putant esse probabile; maximè cùm alius versus, & aliud præceptum interponatur. Ad hanc difficultatem solvendam, variè exponitur iste versus ab Interpretibus, quas verò discutere, non est hîc nostri instituti. Hebræorum duntaxat communem & receptam sententiam proponere voluimus, & indicare, illos expositioni illi de Comprivignis omninò non favere.

19. Porrò

19.

Porrò contra hanc Legem videtur esse Exemplum Abrahami & Saræ; quia de Sara dicit Abraham Genes. 20. 12. *Etiam verè Soror mea est, filia Patris mei; veruntamen non est filia matris meæ.* Genes. 12. 13. *Dic quæso, quòd soror mea sis.*

Hebræi communiter volunt, illam non propriè fuisse Sororem ipsius, sed Filiam Fratris, quæ etiam vocata olim fuerit Soror: Nomine autem hoc uti voluisse, ad seducendum, & divertendum Abimelechum. Hinc scribit Aben Esra ad Genes. 20. 12. הַנָּכוֹן בְּעֵינַי שֶׁדָּחָה אֲבִימֶלֶךְ בִּדְבָרִים כְּפִי צוֹרֶךְ הַשָּׁעָה *Rectum in oculis meis est, quòd his verbis voluerit depellere Abimelechum; necessitate temporis præsentis sic requirente.* Ad confirmationem suæ sententiæ, remittit Lectorem ad Genes. 27. 19. ubi similia Mendaciorum genera ex Scriptura producit; veluti 1. Sam. 21. 5. ubi David dicit; *Sed & fuerunt vasa puerorum sanctitas:* Elisæi, 2. Reg. 8. 10. Benhadado Regi Aram dicentis; *Vivendo vives*; cùm tamen Deus ostenderit ei, quòd moriturus esset: Michæ, Regi Israelis, dicentis; *Ascende & prosperè agas, &c.* 1. Reg. 22. 15. nempe דֶּרֶךְ מוּסָר *per civilitatem*: Jacobi, Esavum simulantis, & se esse Patri dicentis, Genes. cap. 27. In hanc sententiam inclinat etiam Rabbi Moses ben Nachman, Isaac Arama.

Rabbi Bechaj: *Non fuit filia patris ejus, sed filia Charanis, qui fuit filius Therachi (frater sc. Abrahami) sicut dicitur*; Gen. 11. 29. Filia Haran, patris Milca, & Patris Jiska; *Jiska hac enim est Sara: & filii filiorum sunt sicut filii. Et hinc dicit Abraham*; Filia Patris mei; *quasi diceret*, Filia filii patris mei.

Abarbenel: לְהִנָּצֵל אָמַר אֲחוֹתִי הִיא *Ad excusandum se dicit*; Soror mea est. *Et insuper dicit, quòd revera sit Soror sua, Filia sc. patris sui, sed non filia matris suæ, ac propterea ipsi fuerit in uxorem. Nam inter filios Noa non fuit prohibita, nisi Soror filia Matris. Et quamvis Sara non fuerit Soror ipsius, sed Filia fratris ipsius, non tamen mentiebatur ita loquendo,* כִּי הָיָה מִנְהָגָם לִקְרֹא אֶת בֶּן הָאָח אָח *quia moris ipsorum fuit, vocare Filium fratris, Fratrem, sicut Abrahamus Lothum vocavit Fratrem suum, quùm Filius Fratris ejus fuerit: Sic sc. etiam vocavit Saram, Sororem suam, eò quòd esset Filia Fratris ejus; idq; tantò magis,* שֶׁהָיְתָה כַּוָּנַת אַבְרָהָם לְפַיֵּס אֶת אֲבִימֶלֶךְ בִּדְבָרִים *quòd intentio ejus fuerit verbis placare, & divertere Abimelechum.*

20.

Deinde videtur huic Legi repugnare id quod legitur 2. Sam. 13. v. 12. 13. de Amnone & Thamara; Posteaquam enim Amnon deperisset sororem suam Thamarem, (uti vocatur cap. 13. v. 1. &c.) & illam ad concubitum sollicitasset, dixit Thamara ei; *Ne frater mi; ne opprimas me: non enim sic fit in Israële, ne facias stultitiam hanc. Nam ego quò depellam probrum meum? tu verò eris veluti unus è stultis in Israële: nunc ergò alloquere obsecrò Regem; non enim denegabit me tibi.* Ex quibus postremis verbis videtur, Thamarem non pro re illicita vel prohibita habuisse, Fratri nubere. Videamus Hebræorum sententias:

R. Salomon Jarchi: (Non denegabit me Rex Tibi). *Quia licita ego sum tibi; eò quod gravida eá* (Thamare) *facta sit mater ejus, cum esset alienigena puchra formâ* (formosa), *quam David cepit in bello. Jam verò filius aut filia ex ancilla, non sunt tales* לכל דבר. *per omnia.*

R. Levi Ben Gersom; Non enim sic fit in Israele). *Non dixit* (hoc Thamar) *ei ex hoc fundamento, quòd non sit licitum concumbere cum sorore sua, propter incestum. Nam si ita esset, quomodo Rex non potuisset eam ipsi denegare? Sed voluit dicere his verbis; Non esse moris in Israele, ut quis per scortationem, extra conjugium, rem habeat cum muliere. Et hinc apparet, Thamarem non fuisse Sororem ejus veram aut germanam. Hac de causa dixerunt Sapientes nostri b. m. Thamaram fuisse filiam formosam, compressam & impraegnatam à Davide in gentilitate sua, postmodùm proselytam factam esse & ductam in uxorem à Davide. Quia autem mater ejus non fuerat proselyta, eo tempore quo illâ gravida facta erat, idcirco Filiam non fuisse, vel habitam fuisse pro filia Davidis. Filius enim Israëlitæ susceptus ex ancilla, aut ex gentili, non vocatur Filius Israëlitæ illius. Hinc dicitur in sectione,* ואלה משפטים *de Filiis, natis Israëlitæ alicui ex ancilla Cananæa, quòd sint servi sicut ipsa* (mater) *non verò Israëlitæ.*

R. David Kimchi ad 2. Sam. 13. v. 1. Soror pulchra cujus nomen Thamar) *Thamar sc. fuit filia pulchræ formâ* (vide Deut. 21. 11.) *sicut dixerunt Rabbini nostri, cujus rei probatio petitur ex illis verbis;* Non enim denegabit me tibi Rex. *Fuit autem Soror Absalomi ex eadem matre; Nam Maacham, matrem Absalomi, accepit David in bello, & consuevit cum ipsa, antequam Judæa fieret, quia Lex hoc concessit propter vim*

pter vim malæ concupiscentiæ, ſicut ſcriptum eſt Deut. 21. 11. Si videris in captivitate mulierem pulchram formâ, & deamaveris eam, & acceperis tibi in uxorem. *Non fuit autem conceſſa antequam ad Judaicam Religionem accederet; niſi primo tantùm concubitu: poſtea, ſi Judæa voluit fieri, potuit eam ducere in uxorem. Maacha autem concepit ex Davide congreſſu primo cùm adhuc eſſet Gentilis. Hinc Thamar permiſſa fuit Amnoni, licet fuerit filia Davidis, quòd in gentilitate matris concepta fuerit. Poſtea autem ad Judaicam Religionem acceſſit Maacha, & duxit eam David in uxorem, peperitq́ ei Abſalomum.* Hinc *quod Amnon ad eam dicit* verſ. 11. Veni cuba mecum ſoror mea; *ideò, quia filia Davidis fuit, vocavit eam Sororem ſuam.*

Abarbenel ad 2. Sam. 13. v. 1. quærit; *An Thamar fuerit filia Davidis? Nam,* inquit, *ſi dicamus, quòd fuerit filia Davidis, & ſoror Amnonis, quomodo in principio hujus hiſtoriæ dicitur;* Et Abſalomo, filio Davidis, erat ſoror pulchra formâ, cujus nomen erat Thamar, & amavit eam Amnon filius Davidis? *Hæc enim verba docent, Abſalomum & Amnonem fuiſſe filios Davidis, Thamarem verò non fuiſſe ipſius filiam, ſed ſororem Abſalomi ex matre, & non ex patre, ſicut dicit;* Thamarem ſororem Abſalomi ego amo; *non verò ſororem meã,* verſ. 4. *Contrariatur etiam ei, quod Thamar dicit;* Alloquere quæſo Regem, & non denegabit me tibi, v. 13. *Si enim fuiſſet Soror ejus, quomodo non denegaſſet illam ipſi? Si verò dicamus, quòd non fuerit ſoror ipſius, quomodo dicit Amnon ad patrem ſuum;* Veniat obſecro Thamar ſoror mea, v. 6. *& quomodo dixit Pater ad ipſam;* Veni nunc in domum fratris tui, & fac ei pulmentum, v. 7. *quomodo item illa dixit ad ipſum;* Ne frater mi, v. 12. *& Abſalom ad Thamaram,* Amnon Amnon frater tuus fuit tecum, nunc autem ſoror mea tace, frater tuus eſt, ne apponas cor tuum ad hoc, v. 20? *Hæc verba omnia docent, quòd Thamar fuerit ſoror Amnonis etiam ex parte patris, non verò quòd ſingulariter fuerit ſoror Abſalomi, reſpectu matris?*

Reſpondet; *Cujus filia fuerit Thamar, ecce Sapientes noſtri in Talmud Sanhedrin, ut & Interpretes omnes, preſſi his difficultatibus, dixerunt, Thamarem filiam Davidis Regis, fuiſſe ſororem Abſalomi, ex eodem patre, & ex eadem matre: ſed Davidem accepiſſe matrem ejus, Maacham filiam Regis Geſchur in bello, eò quòd eſſet pulchra formâ, & concubuiſſe cum ea antequam eam proſelytam ſeu Judæam feciſſet; eò quod Lex permiſerit hoc propter vehementiam concupiſcentiæ malæ, ſicut dicitur;* Si

videris in captivitate mulierem pulchram formâ, &c. Deuter. 21. *Non fuit autem talis licita ei nisi congressu primo; postmodum autem, si voluit Judaicam religionem amplecti, poterat ducere eam in uxorem: Maacham autem concepisse ex Davide congressu primo, dum adhuc gentilis esset: Et hanc esse causam, cur Thamar licita fuerit Amnoni, licet filia Davidis esset: quòd filius Israëlita ex ancilla, aut ex gentili fœmina natus, non vocetur filius Israëlita: ideò dici in Parascha Mosaica* ואלה משפטים, *filios natos Israëlitæ alicui ex ancilla Cananæa, esse servos perinde ut ipsa, non verò Israëlitas, ut Pater.*

Mihi verò hæc sententia, juxta sensum literalem, & rectam rationem, valdè absurda videtur esse, neque ab intellectu admitti posse.

Nam licet fateamur, Davidem cum Maacha rem habuisse, antequam Judæa fieret, de quo tamen Scriptura nihil habet; non est Regi tam pio, qualis David fuit, conveniens, ut id fecisse credatur, antequam Religionem ejus amplecteretur: nam non est dubium, quin illa sponte suâ confestim voluerit Regi Davidi nubere.

Quòd si etiam admitteremus, ex illo primo congressu gravidam factam fuisse Maacham, quod iterum Scriptura nusquam commemorat; & ex sententia Medicorum, impossibile est, ut virgo concipiat ex congressu primo; his omnibus posthabitis, posteaquam Maacha filiam Davidi peperisset, cùm tùm Proselyta & Judæa fuerit, quomodo differentia aliqua potuisset esse inter Thamarem & Absalomum? ambo, & Thamar & Absalom, fuissent liberi Davidis, ambo fuissent ex Maacha, jam proselytâ, & uxore Davidis prognati; quomodo ergo dici posset, Ipsam, quia mater ejus ipsam conceperit, uno vel duobus diebus, priusquam proselyta fieret, fuisse licitam & concessam Amnoni fratri suo?

Quod dicunt, Filium ex ancilla aut Gentili-fœmina oriundum non vocari Filium Israelis; id quidem verum est, si mater ejus sit ancilla aut Gentilis; verùm si mater ejus fortassis vel horam unicam, antequam ad Judaismum accesserit, gravidata fuerit; postea Judæa facta, pepererit filium aut filiam in sanctitate & puritate, an Deo placere posset, si eam veluti gentilem judicaremus, pudicitiam ejus prostitueremus, & filium in Judaismo natum, Gentilem vocaremus? Ad filios ancillæ Cananææ quod attinet, quia illa mansit & perduravit in suo statu-ancillari, æquum fuit, ut mulier & filii ejus essent heri ipsius: nam nativitatis maximam partem debent filii matri, maximè si mater fuerit ancilla, & vir (Pater) servus. Nam quamvis ille liber egrediebatur anno septimo, non æquum

fuit,

fuit, ut filii etiam egrederentur, qui in domo nati erant. *Neque hoc simile est negotio Thamaris & Amnonis, qui fratres* (geschwisterten) *fuerunt ex parte patris sui: Lex verò disertè in Fœminis-prohibitis dixit;* Filiam patris, aut matris suæ natam domi, aut natam foris.

Mihi itaque sic videtur de hoc negotio; Absalomum & Thamarem fuisse liberos Davidis, & ambos natos fuisse ex Maachâ posteaquam Judaicam religionem esset amplexa. Hac de causa Amnon vocavit Thamarem Sororem suam, *& vice versâ Thamar Amnonem* Fratrem suum: *ut & tam David quàm Absalom: Hac de causa dixit Absalom ad eam;* Tace, frater tuus est, ne apponas cor tuum ad hoc. *Quia enim frater ejus fuit, ideò non decuit, ut divulgaret flagitium ipsius. At in principio historiæ dicitur;* Absalomo filio Davidis, erat soror pulchra; *quia visum fuit Scripturæ eam ipsi adjungere, quòd esset Filia patris & matris ipsius: & quia ipse (Absalom) excitatus fuit ad eam ulciscendum: ex quo deinde id insequutum fuit, quod contigit inter Absalomum & patrem ejus: & quia ipsa fuit cum Maacha matre suâ, & fortassis jam antea in domo Absalomi habitârunt; ob has, inquam, causas primò & propriè ea adjungitur Absalomo. Hinc etiam statim narrat Scriptura, & ait;* Angustiis autem afficiebatur Amnon, adeò ut in morbũ incideret, propter Thamarem sororem suam; *Vult enim dicere,* Quia vidit, impossibile esse, ut eâ frueretur; eò quòd soror ejus esset. *Quod si potuisset eam in uxorem ducere, ut viri isti cæteroquin insignes volunt, quare non dixit Amnon ad patrem suum, ut eam sibi daret in uxorem? Hoc utiq; consilium fuisset sanius, quàm id quod Jonadab et faciendum suasit. Sed veritas ipsa docet viam suam, hoc secundum jus, & secundum Legem, fieri non potuisse. Quod autem Thamar dixit;* Alloquere obsecrò Regem: non enim denegabit me tibi; *non alio fine dixit, quàm ut se ab ejus sollicitationibus liberaret, uti sum explicaturus: & nihil aliud fuerunt hæc verba, quàm vana solatia; quibus eum blandè divertere voluit; veritatem autem rei satis detexit & designavit in verbis suis, quando dixit:* Quia non sic fieri debet in Israële, ne facias stultitiam hanc, *vel,* flagitium hoc; *quia sc. fuit per Legem ipsi prohibita. Hac ratione conciliantur omnia, & quæstio ista est soluta.*

Idem ad versum duodecimum ejusdem capitis: Ne frater mi, &c.) *Voluit* (Thamar) *his verbis tres dare rationes fortes, quare non deceat ita facere,* הָאַחַד מִפְּאַת הַמַּעֲשֶׂה, *Primam ex parte vel*

qualitate actionis ipsius, הַבּ׳ מִפְּאַת כְּבוֹדָהּ *Secundum ab honore suo*, הַג׳ מִפְּאַת כְּבוֹדוֹ *Tertiam ex consideratione honoris ipsius. Respectu* primæ causæ *dixit*; Ne frater mi, ne opprimas me; *per admirationem, quasi dixisset*; הֲלֹא אָחִי אַתָּה וְלָכֵן אֵין רָאוּי שֶׁתְּעַנֵּנִי *Annon frater meus es, unde non convenit, ut comprimas me*: Quia non sic fit in Israële; *ut sc. quis concumbat cum sorore sua, & nuditatem ejus retegat*. Idcirco ne facias stultitiam hanc. *Respectu* causæ secundæ, *honoris sc. sui, dixit*; Nam ego quò depellam probrum meum? *quo voluit dicere, præter peccatum, probrum etiam & dedecus subesse in hac actione. Respectu* causæ tertiæ, *honoris sc. ipsius Amnonis dixit*; Tu verò eris veluti unus è stultis in Israële. *Quia verò ipse ex amore non discernebat inter veritatem & falsitatem, vel inter bonum & malum, idcircò porrò adjunxit Thamar quædam verba jocosa, si fortè illis persuadeatur & demulceatur, hæc nimirum*; Nunc ergo alloquere obsecro Regem, non enim denegabit me tibi; q. d. *Si æger sis ex amore, alloquere Regem, &, quia nihil præfertur conservationi animæ vel vitæ, non denegabit me tibi: licet enim sim tibi Lege prohibita, hoc tamen potiùs eliget, quàm mortem tuam. Hoc sibi volunt ista verba*; Non denegabit me Tibi; *dixit enim hoc ad repellendum & divertendum eum, & ne illâ horâ seu illo tempore aliquid committeret. Ipse verò* (Amnon) *quia animadvertit hæc nihil aliud esse, quàm verba dolosa, & sermones ludicros, ut liberaret se ex manu ipsius, non obtemperavit, neque acquievit ei, sed vehementiùs potiùs institit; & compressit eam. Videtur, illam omnibus viribus conatam fuisse, se ab illius vi liberare, sed ille fortior fuit ipsâ: & statim atque rem habuisset cum illa, odio prosecutus est eam, &c.*

R. Samuel Laniado, in כלי יקר seu Commentario suo in Prophetas priores, ad versum primum 2. Sam. 13. post recensitas R. Salomonis, R. Davidis Kimchii, & Abarbenelis sententias, ista postmodum subjungit; *Vehementer admiror hîc* (Abarbenelem) *quem aliàs non facilè vidi egredientem extra sepem Rabbinorum nostrorum* (i. e. recedentem à sententia eorum) *inprimis in tali negotio, quod versatur circa jura simplicia, in quibus nulla est hesitatio. Nam duo fratres, qui nati sunt alienigenæ, & proselyti fiunt, tum ipsi, ut & mater & pater eorum, possunt alter alteri* (seu invicem) *nubere, nisi abstineant propter decretum Rabbinorum, ne dicatur, Venerunt à sanctitate graviore, ad sanctitatem leviorem: (Nam proselytus Judæus factus*

habetur

habetur instar infantis recenter nati) nullam enim habent convenientiam inter se, neq; respectu gradus consanguinitatis vel affinitatis prohibiti, neq; respectu hæreditatis: quia non hæredes sunt alter alterius. Quid verò opus est, res simplices & rectas confundere? Absit, ut judicium aliquod Legis destruamus ex ratione vel conjectura, sed Cabalam potius sequamur, neque ab ea recedamus. Atqui textus Scripturæ arguit, & diserte dicit, quòd Thamar soror fuerit Absalomi, non verò Amnonis, respectu nimirum ejusdem matris; sed tamen licita fuerit Amnoni, sicut dicitur; Alloquere obsecrò Regem, & non denegabit me tibi; *quæ verba utique veritatem continent, non vana solatia: non enim accepisset ea,* (Amnon) *quia sine dubio literis instructus fuit Amnon; adeò ut si ex jure ipsi fuisset prohibita, vana hujusmodi solatia non accepturus fuisset. Proinde veritatem rei & causæ sine dubio ipsi dixit, & tamen non acceptavit, propter vehementiam concupiscentiæ suæ; quanto minus consolationes vanas admisisset? & quare quæso tam vane & inaniter Thamar eum solari voluisset? Cur verò Jonadab ei* (Amnoni) *non ita consuluerit, ejus rei rationem, D.V. scribam ad versum quintum: ibi enim est locus ejus. Hoc in genere & pro fundamento tenendum, insistendum nobis esse verbis Rabbinorum nostrorum: illa enim sunt veluti aculei, & clavi infixi in Cabbala, & in veritate. Hi verò dicunt, Thamarem ideò vocari sororem Amnonis, quòd soror ejus fuerit ex patre & ex matre, sed, ut dictum, gravida ex eá facta fuerit, dum adhuc gentilis esset. Loquitur enim Lex respectu concupiscentiæ malæ, inprimis de Davide, &c.*

Et ad versum 12. post recensitam R. Levi, & Abarbenelis sententiam: *Mihi, pro tenuitate meæ scientiæ, videtur Thamar, dum ait* אל אחי (Ne frater mi,) vel, *Non frater meus,* (ex ejus mente) *voluisse dicere;* Etiamsi ego ex Lege non sim prohibita tibi, tanquam fratri: nam אל אחי את id est, אינך אחי Non es frater meus; tamen *ne affligas seu comprimas me:* non enim ita decet fieri in Israële: Etenim qui in Israele rem cum aliqua habet sine præcedentibus sponsalibus, transgreditur præceptum illud; *Non erit meretrix è filiabus Israel, Deut. 23. 17.* idque, licet ambo in factum consenserint (*etiamsi consensu fœmina vel filia id fiat*): *de vi autem non inferenda sibi, dicit; Ne facias stultitiam vel flagitium hoc, ut* ego tecum concumbam: quia sic prævaricationem longè gravissimam committeres; *Ideò enim Lex cavit, ut vim inferens fœminæ,*

& in

& in facultatibus suis puniatur, & eam ducat in uxorem, ut sic opprobrium illud quod vim passæ intulit, in ipsummet redundet. Hac de causa dicit; Ego autem quò depellerem probrum meum, ad illud colligendum, & à me transferendum? An depellerem & transferrem illud in te? Sic tu fieres, tanquam unus è stultis vel flagitiosis in Israele; & vir inhonestus, ut satius foret illud transferre in alium, quàm in te. Idcirco nunc & hoc ipso tempore alloquere Regem; & non denegabit me tibi: quia licita sum ego tibi de jure absoluto: & sic non fuerunt hæc verba illusionis, sed veritatis: Et dum dixit ei; Non sic fiet in Israële: ne facias stultitiam hanc; voluit innuere, & ei in memoriam revocare judicium seu historiam Dinæ, filiæ Israelis senis, in qua talis stultitia, seu tale flagitium patratum; quàm malè tandem hac de causa mulctati sint Sichem & Chamor, à fratribus Dinæ, Simeone & Levi, Genes. 34: ut item sibi ob oculos ponat Absalomum fratrem ejus, qui non inultam relicturus sit hanc injuriam: Hoc est quod dicit; Non sic fit, vel, fieri solet in Israële (non inultum manet tale facinus, &c.)

Et sic sunt Hebræorum de hoc facto sententiæ: de quibus judicium esto penes Lectorem.

21.

IV. בַּת בֵּן *Filia filii, Neptis ex filio*, v.10.

V. בַּת הַבַּת *Filia filiæ, Neptis ex filia*, v.10.

VI. בַּת *Filia.* De hac nulla est expressa Lex: quia cùm jam Filiam filii, & Filiam filiæ, quæ in remotiori gradu, prohibuerit, quivis sponte suâ judicare & colligere potest, hanc multò magis esse prohibitam. Itaque habetur, ac si nominatim quoq; in Lege prohibita esset.

VII. אִשָּׁה וּבִתָּהּ *Mulier & filia ejus*, v.17. (Vide quæ paulò infrà scribuntur, sub finem Numeri XV.)

VIII. אִשָּׁה וּבַת בְּנָהּ *Mulier & filia filii ejus*, v.17.

IX. אִשָּׁה וּבַת בִּתָּהּ *Mulier & filia filiæ ejus*, v.17.

X. אֲחוֹת אָב *Soror patris, Amita*, v.12. quæ דּוֹדָה dicitur Exod.6. vers.19. De Exemplo Amrami mox aliquid dicetur.

XI. אֲחוֹת הָאֵם *Soror matris, Matertera*, v.13.

XII. אֵשֶׁת אֲחִי אָב *Uxor fratris patris, patrui*, v.14. quæ

quæ etiam דוֹדָה dicitur hic, & cap. 20. v. 20. ut hæc vox & Patris ſororem, & Fratris patris uxorem denotet, ex mente Paraphraſtarum Chaldæorum.

XIII. אֵשֶׁת הַבֵּן *Uxor filii, Nurus*, v. 15. Sic peccavit ante Legem cum Tamar Nuru ſua, Judah, Geneſ. 38.

XIV. אֵשֶׁת אָח *Uxor fratris*: עֶרְוַת אֵשֶׁת אָחִיךָ לֹא תְגַלֵּה *Nuditatem uxoris fratris tui non reteges: nuditas fratris tui eſt*, v. 16. ſive frater ſit ex Patre tantùm, ſive tantùm ex Matre; maximè tamen ex Patre; ſive in legitimo Conjugio, ſive extra illud ex ſcortatione procreatus.

Quæritur hîc, *An non cum hac Lege pugnet alia, quæ legitur Deuteron. cap. 25. v. 5. & ſeqq. ubi præcipitur, ut cùm plures fuerint fratres, & mortuus fuerit unus ex eis ſine filio, illius uxor ſeu vidua non nubat viro extraneo, ſed levir ejus (h. e. defuncti mariti frater) eam in uxorem ducat, & ſemen excitet fratri ſuo? &c.*

Sic quidem nonnulli exiſtimant, unde putant, per *Fratres* in hac Lege non intelligendos eſſe Fratres germanos, ſed Patrueles & alios conſanguineos, quorum conjugium non eſſet inceſtuoſum, cum fratrum uxoribus viduis. Sed fruſtra. Nam conſuetudo poſt hanc Legem latam introducta, & inprimis in hiſtoria Ruthæ cap. 1. verſus duodecimus, hanc interpretationem reſpuunt.

Hebræi ſimpliciter explicant de *Fratribus propriè ſic dictis tantùm*, & non de aliis propinquis. Itaque Legem Levitici ſic explicant, ut dicant, prohiberi Fratris uxorem, eo mortuo, ſiquidem liberos reliquerit: Quod ſi enim ſine liberis, vel, ſine filio obierit, aliam fuiſſe rationem, & ibi locum habuiſſe Legem Deuteron. 25. Vivente fratre, prorſus prohiberi; etiam, ſi fortè Frater vivus uxorem repudiarit. Hinc Jonathan Levit. 18. verſ. 14. ſic παραφράζει: *Nuditatem uxoris fratris tui non retegas*, בְּחַיֵּי אֲחוּךְ *vivente fratre tuo*; וּבָתַר מוֹתֵיהּ אִין אִית לֵיהּ בְּנִין *nec poſt ejus mortem, ſi liberos reliquerit.* Vide Majem. in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 1. ספר מצוות גדול in Præceptis Negativis, Numer. 109. &c. Ex vi hujus legis reprehendit Johannes Herodem, ducentem Herodiadem, uxorem Philippi fratris ſui (vivente Philippo), dicens: Non licet tibi eam habere, Matth. 14. 4. Marci 6. 18.

Cæterùm Præceptum illud Deuteronomii de Leviri officio,

in ducenda Fratris sine filio defuncti uxore, quod attinet, consuetudinem illam jam antea obtinuisse, docet historia Judæ, qui, cùm filius ejus primogenitus sine liberis obiisset, alteri suo filio præcepit, ut ingrediatur ad uxorem fratris sui, affinitatem cum ea contrahat, & semen fratri suo excitet, Genes. 38. Hanc itaque consuetudinem Deus ratam habuit & confirmavit suo præcepto, Deut. 25. v. 5. 6. 7. 8. 9. 10. quæ verba ita explicat Abarbenel, ut illis sequentia dicat à Mose explicari; 1. *De Præcepto hoc observando non teneri nisi Fratres, non Pater, non Filius, nec aliis Propinquus,* בחיוב *ex debito; sicut dicitur;* Quum habitaverint fratres unà. *Hac de causa Mosen dicere* יחדו *Una, simul, quòd sc. esse debeant filii viri unius, unà habitantes, unà heredes, quales sunt Fratres ex patre, non ex Matre tantùm: quia nomen & definitio Fratrum propriè non dicitur, nisi de Fratribus ex eodem Patre.* 2. *Necesse esse, ut illi fratres unà in vita sint vel fuerint, sicut dicitur,* אחים יחדיו Fratres simul (*sc. existentes & viventes*). *Itaque ad fratrem natum demùm post mortem fratris sine liberis excedentis, non pertinet hoc præceptum: non enim æquum foret Fratriam exspectare, donec hic adolesceret, sicut Noëmi dicit;* Nunquid eos exspectabitis, donec adolescant? Ruth. 1. v. 13. 3. *Si mortuo fuerit filius aut filia, ex alia etiam uxore, tum hoc jus non locum habere, quòd dicatur simpliciter;* Et filius non fuerit ei: *& sic jam non amplius deletur nomen ejus ex Israële.* 4. *quòd jus istud pertinuerit æquè ad desponsatam, ac admaritatam, quia dicitur;* Non erit uxor viri, &c. *Puella autem desponsata etiam vocatur Uxor viri, juxta illud;* Eò quòd afflixerit uxorem proximi sui. 5. *quòd si Levir fuerit eunuchus, & ineptus ad generandum, eum Lex hæc non obligaverit, quia dicitur;* Levir ejus ingredietur ad eam, & accipiet eam sibi in uxorem. *Unde concluditur, eum tantùm obligari ad hoc, qui est aptus ad generandum.* 6. *Quod si mulier fuerit sterilis, & inepta ad concipiendum, & liberos gignendos, quocunque modo, illa jus Leviratus non possit exigere: Finis enim hujus rei fuit Generatio liberorum, quia dicitur;* Et erit primogenitus, quem pariet. 7. *Quòd liberum fuerit, & in arbitrio Leviri, non Fratriæ, eam ducere, aut Calcei exutioni se submittere; quia dicitur;* Et erit, si noluerit vir. 8. *Quòd Fratria debuerit ire ad Levirum, non Levir ad illam, quia dicitur;* Et ascendet fratria, vel glos ejus. 9. *Explicat etiam Ritum Exutionis calcei, & ejus modum: quòd item non sanguinem, sed sputum clarum debuerit exspuere in*

ejus

ejus faciem; quia dicitur; Et ſpuet in faciem ejus. 10. *quòd ſi Levir fuerit Cæcus, aut Pedem non habeat, ad eum hoc jus non pertinuerit; quia dicitur*; Et exuet calceum de pede ipſius.

De hoc verò ritu & jure pleni ſunt Ritualium Hebraicorum libri: & integer de eo extat Tractatus Talmudicus, nec hujus loci eſt ea huc referre.

22.

Unum adhuc addam de *Ruthæ & Boazi nuptiis*, quam huc ſpectare, & ex hoc jure pendere nonnulli volunt. Abarbenel autem eos refutat in Commentario in Legem Deut. 25. cujus verba hîc placet inſerere; וְאָמְנָם עִנְיַן בּוֹעַז וְרוּת הַמּוֹאֲבִיָּה כְּבָר חָשְׁבוּ אֲנָשִׁים שֶׁהָיָה יִבּוּם וּשְׁלִיפַת הַנַּעַל אֲשֶׁר הָיְתָה שָׁמָּה הִיא הַחֲלִיצָה שֶׁצִּוְּתָה הַתּוֹרָה עָלֶיהָ, עַד שֶׁמִּזֶּה לָמְדוּ שֶׁהַבֵּן הַבְּכוֹר אֲשֶׁר תֵּלֵד הַיְבָמָה לֹא יִקָּרֵא בְּשֵׁם הַמֵּת כְּמוֹ שֶׁהַבֵּן אֲשֶׁר יָלְדָה רוּת הַמּוֹאֲבִיָּה לְבוֹעַז לֹא נִקְרָא מַחְלוֹן כִּי אִם עוֹבֵד אֲבָל זֶה בֶּאֱמֶת דַּעַת נִפְסֶדֶת וּמוּטְעֶת הִיא וכו' h. e. *Exiſtimarunt quidam, hiſtoriam (nuptiarum) Boazi & Ruthæ quoque fuiſſe ex vi Juris Leviratus: & Detractionem calcei, quæ illic legitur, fuiſſe illam ipſam* החליצה *Exutionem calcei, de qua Lex in hac lege præcepit: adeoq; hinc etiam docuerunt, Filium primogenitum quem pareret fratria, non vocatum fuiſſe nomine Defuncti, ſicut nimirum Filius, quem Rutha peperit Boazo, non vocatus fuit Machlon, ſed Obed. Sed hæc revera ſententia eſt pernicioſa & erronea. Nam Machlon non fuit frater Boazi,* לְשֶׁיִּתְחַיֵּב *ut obligatus fuiſſet ducere fratris ſui defuncti uxorem. Et quamvis ad Seniores, qui in porta erant, dixerit* Ruth. 4. 3. Partem agri, quæ erat fratri noſtro Elimelecho, vendidit Noómi, quæ reverſa eſt è regione Moab; *non alia de cauſa vocat eum Fratrem, niſi quia fuit de familia ipſius, non verò quòd frater ejus germanus & verus fuerit. Nam ſcriptura dicit diſertè*, Ruth. 2. 1. Et Noómi habebat מוֹדַע cognatum ex marito, virum fortem & ſtrenuum, de familia Elimelechi, & nomen ejus erat Boaz. *Quin & ipſamet dicit*; Propinquus noſter eſt vir ille, de cognatis noſtris eſt, Ibid. v. 20. *non verò dicit, quòd frater Elimelechi, multò minus Machlonis, fuerit. Et licet fuiſſet frater Elimelechi, ſicut dixit ſuprà; tamen non obligatus fuiſſet ducere Rutham uxorem Machlonis, filii Elimelechi. Quin &* שְׁלִיפַת הַנַּעַל *Detractio illa calcei,* אֵינֶנָּה הַחֲלִיצָה שֶׁזָּכְרָה הַתּוֹרָה *non eſt Exutio illa, cujus Lex in hoc loco Deuteronomii meminit. Nam Ruth non venit ad Seniores in portam, ad*

exuendum calceum de pede vindicis, aut leviri; Hoc autem ipsi facere omninò incubuisset; & dicere; Non voluit Leviratus-jure-ducere me, & inspuere in faciem ipsius, ac dicere; Sic fiet viro, &c. *Horum verò nihil commemoratur in historia Boazi. Insuper, vera extat traditio, si duo fratres fuerint defuncti, & primogenitus illorum noluerit uxorem viduam ducere; minor natu non potuerit id facere. Itaque, si Vindex ille, cujus meminit Boaz, fuit vindex propinquior, de jure non potuit Boas Leviri jus præstare, qui non ita propinquus fuit. Hac omnia docent, nullum hîc fuisse Leviratus jus vel officium.* In sequentibus ostendit illa ad venditionem, & jus redimendi vel retrahendi patrimonium venditum pertinuisse, & illum ritum explicat. Quia verò illa sunt prolixa, nec hujus loci, ego, illis missis, pergo.

23

XV. אחות האשה *Soror uxoris*, בחייה *vivente ipsâ (uxore)* v. 18. Hunc versum etiam secundum literam intelligunt, quòd prohibeatur *Soror uxoris, vivente uxore*; seu, duas Sorores simul ducere; etiam si prior fuerit expulsa seu dimissa, adhuc tamen in vivis; & inde concludunt, demortuæ uxoris sororem ducere, permissum fuisse. Majemon. in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 9. Sepher mitzvoth gadol Num. 108. Sepher hachinnuch fol. 81. 1. Eliciunt id ex addita voce בחייה *In vita ejus*: ejus n. hanc vim esse volunt, quasi diceretur, כל זמן שהיא בחיים אבל אחר מות האחת אין ספק שמותר לישא אחרת *quandiu ipsa est in vivis: sed mortuâ unâ, non dubium est, quin liceat alteram ducere.* Quin & Abarbenel scribit, per se non esse illicitum, vivente quoque uxore, sororem ejus ducere, sed tantùm quatenus id fit ad affligendam, & ad æmulationem provocandum uxorem priorem, seu, quando istâ digamiâ prior affligitur, & debitis officiis conjugalibus privatur. Verba ejus sunt; ולא אמר ערות אחות אשתך שלא בא הכתוב לאסור לאיש רק לצרור את אשתו בנשאו אשה עליה והוא אמרו לצרור כי אין שתי אחיות אסורות מפאת עצמן כי כבר היו לאלקנה שתי נשים והכתוב מוכיח כי תהיינה לאיש שתי נשים רק אסר הכתוב להיות אחת יושבת צרורה שאין בעלה נוהג בה העונה האמורה בתורה כענין ותהיינה צרורות עד יום מותם אלמנות חיות ועל כן אמר עליה בחייה h. e. *Non dicit hîc Moses*, Nuditatem sororis uxoris tuæ non reteges, (*ut sc. in præ-*

in præcedentibus præceptis); *quia nihil aliud voluit Scriptura prohibere, quàm ne Vir affligat uxorem suam, quando superinducit ei aliam. Hoc enim sibi vult dum ait*, לצרור Ad affligendum. *Nam per se duæ sorores non sunt prohibitæ; Elkana quippe habebat duas uxores*, (1.Sam.1.) *& Scriptura arguit quòd Vir possit duas habere uxores. Itaque prohibere duntaxat vult; ne* (quando hoc fit) *una sit afflicta, & officiis conjugalibus à marito privetur, quæ secundum Legem ei debentur*; (Exod.21.10.) *sicuti nimirum illic* (de concubinis Davidis) *legimus*; Fuerunt afflictæ usque ad diem mortis suæ in viduitate vitæ (h. e. perpetuâ, *quia rex non fuit ingressus ad eas, ut ibidem dicitur*) 2. *Sam.* 20. *v.* 3. Sic Abarbenel. Communis & recepta Hebræorum sententia est, quæ primò producta.

De facto Jacobi, duas sorores vivas ducentis, Genes.29. Hebræi videntur diversimodè sentire. Abarbenel existimat, *Jacobum non reformidasse duas sorores ducere; Amram item amitam suam seu sororem patris sui* (Exodi *cap.*6.) לְפִי שֶׁעֲדַיִן לֹא נִתְּנָה תוֹרָה וְלֹא נֶאֶסְרוּ הָעֲרָיוֹת *quòd tùm nondum data esset Lex, neque istæ mulieres, quarum hîc mentio, prohibitæ*. Refutat etiam Aben Esram, qui existimavit, Prohibitionem mulierum incestuosarum restrictam quasi fuisse duntaxat ad locum certum, terram Canaan videlicet; ita ut Jacob potuerit ducere duas sorores *in Charan*; & Amram, Jochebdam amitam suam *in Aegypto*, ולא נִטַּמְּאוּ בָּהֶם *sine pollutione: Pollutionem quippe tantùm factam fuisse in terra Canaan*; Hanc, inquam, sententiam dicit esse futilem & nullam, כִּי בְּלִי סָפֵק הַטּוּמְאָה וְרוֹעַ הַמַּעֲשֶׂה כּוֹלֵל בְּחָרָן וּבְמִצְרַיִם כְּמוֹ בְּאֶרֶץ כְּנַעַן *eò quòd sine dubio pollutio, & pravitas hujus actionis æqualis fuerit ubique, in Charan, in Aegypto, & in terra Canaan.* Scribit hoc in fine Paraschæ אחרי מות. Cur Deus ita facere eum permiserit, rationes reddit in Genesi, sectione ויצא יעקב fol. 90. col. 3. 4. sed insipidas. Vide eundem circa finem sectionis קדושים, ubi quærit; Cùm in ea sectione, capite sc. 20. Levitici; pœnæ concubituum illicitorum singulorum sint sancitæ; nulla pœna his duobus sit assignata? Id videlicet non factum esse propter Jacobum & Amramum; sed quia in genere comprehenduntur sub iis, quibus pœna כרת seu Excisionis irrogatur. Sic scribit Bechai fol. 144. col. 3. הִזְכִּיר את כּוּלָן חוּץ מִשְּׁתֵּי אֲחָיוֹת לִכְבוֹד יַעֲקֹב *Recordatur omnium, exceptis duabus sororibus propter honorem Jacobi.*

Hic tamen faciunt differentiam in hoc & similibus quibusdam gradibus prohibitis, inter Scortationem, & Nuptias. Veluti; *Si quis rem habeat cum muliere & filia ejus, aut cùm uxore & sorore ejus,* דֶּרֶךְ זְנוּת *per scortationem, id non aliter habeatur, quàm si quis rem habuisset* עִם שְׁתֵּי נָשִׁים נָכְרִיּוֹת *cum duabus mulieribus extraneis:* שֶׁאֵין נַעֲשׂוֹת עֶרְוָה זוּ עִם זוּ אֶלָּא בְנִשּׂוּאִין לֹא בִזְנוּת *quia non fiunt incestuosa ista cum ista, nisi per desponsationem & nuptias, non per scortationem: Sic, si pater vel filius alicujus, vel patruus ejus, vi vel blanditiis compresserint aliquam; is potest* (inquit Majemonides) *sic compressam ducere in uxorem. Ratio, quia de his in textu dicitur* אֵשֶׁת Uxor: *atqui ea quam quis per scortationem cognoscit, non est uxor ejus.* Majem. in הלכות אסורי ביאה cap.2.§.13. Vide & R. Salomonem ad Lev. 18.17.

Ibidem §.14. tradit & hanc regulam: *Si pater aut filius alicujus duxerit mulierem, hic potest ejus mulieris ducere filiam aut matrem* (& sic pater & filius possunt habere matrem & filiam:) Item: *Permissum est, ut quis ducat uxorem filii fratris sui: potest etiam quis ducere mulierem, & filiam sororis ejus, aut filiam fratris ejus.* Permittunt etiam, imò præcipiunt, ut quis ducat filiam sororis suæ, aut fratris sui, ex dicto illo; ומבשרך *Et à carne tua non abscondes te,* Jesa.58.7. Hæc iterum Majemonides dicto loco.

24.

Antequam ad gradus prohibitos posterioris generis progrediamur, pauca tantùm subjiciemus de Pœnis eorum, *qui præcedentes gradus, Lege Divinâ prohibitos violant, seu per desponsationem & conjugium, seu præter hanc, inordinato modo se cum illis commiscendo; ut &* de Causis *graduum horum prohibitorum.*

Pœnæ tales in Lege transgressoribus denuntiatæ, inveniuntur, partim Generales, partim etiam Speciales.

Generalis *pœna, omnibus in genere subjuncta, est* Excidium, *seu* Excisio, *de qua Levit. cap. 18. v. 29. sic legitur: Quisquis fecerit aliquam ex abominationibus istis,* וְנִכְרְתוּ הַנְּפָשׁוֹת הָעֹשֹׂת מִקֶּרֶב עַמָּם *tunc excindentur animæ facientes talia, ex medio populi sui.* Pœnæ hujus Excisionis seu Excidii, alibi etiam in Lege, variis in locis fit mentio: quid verò per eam intelligatur, & quò

quò referenda sit, diversæ sunt Hebræorum sententiæ. Eas quia diligenter recensuit, &, suo etiam interposito judicio, examinavit doctissimus Abarbenel, ad caput XV. libri Numerorum, versum 30. visum est, illam ejus Diatribam huic nostræ Dissertationi ad finem subjungere, cum versione ejusdem Latina, in gratiam Rabbinismi studiosorum; non quidem quòd ejus sententiæ calculum nostrum additum velimus, vel alios ad eam amplectendam adstringere: sed potiùs, quia hic in eruendis & producendis Hebræorum de hac materia sententiis versamur, ut, variis propositis opinionibus, Lector judiciosus eam, quæ ipsi magis probabilis videbitur, eligat & retineat, aut, si nulla ei arrideat, saltem, quid Hebræi hac de re sentiant, in compendio ob oculos habeat, nec ignoret. Ad illam igitur Abarbenelis Diatribam Lectorem avidum & benevolum hîc remittimus.

Speciales pœnæ *ferè reperiuntur Levitici capite XX. Hæ sunt pœnæ civiles, quæ præter τὸ כרת seu* Excidium, *ulteriùs à Magistratu in tales transgressores feruntur, in quibusdam casibus.*

Eas Hebræi referunt partim ad סקילה *Lapidationem,* partim ad שריפה *Vivicomburium,* partim ad חנק *Strangulationem.*

Ad *Lapidationis* pœnam condemnari volunt; Qui rem habet cum Matre, cum Uxore patris, & cum Nuru sua (ut & cum masculo, vel cum jumento, puella item desponsata). Hanc pœnam ex eo eliciunt, quòd Levit. cap. 20. v. 9. 11. 12. 13. 16. in pœnâ talibus denuntiatâ dicatur, דמיהם בם *Sanguis eorum super eos*; vel דָמָיו בו *Sanguis ejus super eo.* Scribunt enim, in quocunque loco Lex hac phrasi utitur, ibi Lapidationem intelligendam esse. Eruunt hoc ex eo: quòd ubi de Ariolo & Pythone Lex loquitur, ita scribat, באבן ירגמו אותם דמיהם בם *Lapidibus obruent eos, sanguis eorum super eos*; Quia nimirum hęc duo hîc conjunguntur, & hæc phrasis Lapidationi subjungitur.

Ad *Ignem* condemnant; Qui rem habet cum Filia sua; Cum filia filiæ, vel filii sui; Cum filia, & filia filiæ vel filii uxoris suæ; Cum socru, vel, cum matre socrus suæ, vel soceri sui; siquidem במזיד per superbiam id fecerit, ejusq; rei testes adfuerint.

Ad

Ad *Laqueum* seu *Strangulationem*, invenio in ספר החנוך fol. 80. col.2. condemnatum eum, qui במזיד superbè, & testibus convictus, concubuerit cum uxore fratris patris, vivente patruo. Alii ad hanc pœnam condemnant tantùm *Adulterum*, cum uxore alterius rem habentem, quia sc. absolutè in Adulterii pæna dicitur, מות יומת *Mortis pœnâ afficietur Adulter & Adultera*, Levit.20. v.10. Hinc scribit R. Levi ben Gerson ad huric locum; ראוי שתדע שכל מקום שנאמר מות יומת ר"ל על ידי בית דין וזה מבואר מצד עצם הלשון וכל מקום שנאמר ימות ר"ל בידי שמים ולפי שלא ביארה התורה באיזה מיתה יומתו הנה יחוייב שיומתו במיתה יותר קלה שאפשר לבית דין שימיתוהו בה והוא מבואר מפה שאמרנו בענין הסקילה ולפי שהקלה באלו המיתות הוא חנק הנה יומתו בחנק h.e. *Scire debes, quòd in quocunq; loco dicitur,* Morte afficietur, *id intelligendum sit de Morte infligenda à domo judicii, quod ipsa phrasis & ratio loquendi docet: ubicunque autem dicitur,* Morietur, *intelligendum est id, de Morte cælitùs immittendâ. Quia verò non declarat Lex, quâ morte sint afficiendi* (Adulteri) *sequitur illos afficiendos morte omnium levissimâ, quâ fieri potest; cùm ergo ex suppliciis capitalibus Strangulatio sit levissima, Strangulatione mori debent.* Et in ס'מג' fol.35. col.1. scribitur: אין לך ערוה בחנק אלא בעולת בעל בלבד *Nulla est mulier in Lege, sub Strangulationis pœna prohibita, nisi mulier Maritata.* Et hanc habent Regulam; כל מיתה האמורה בתורה סתם אינו אלא חנק *Ubicunque in Scriptura absolutè dicitur*, Morte afficietur, *Strangulatio est intelligenda.* Et sic omnes Interpretes. Eatenus itaque Patrui uxoris violator hac pœnâ afficietur, quatenus vivente Patruo cum ejus uxore rem habuerit.

25.

Hîc verò Dubium exoritur; *Cùm Hebræi Legem Mosis, de supplicio Mortis Adulteri & Adulteræ Levit.20.10. & Deuter.22.12. quod ibi indefinitè proponitur, de Strangulatione exponant; quomodo Scribæ & Pharisæi, in Evangelio, mulierem Adulteram, in ipso facto deprehensam, ad Christum adducentes, dicant,* ἐν δὲ τῷ νόμῳ Μωσῆς ἡμῖν ἐνετείλατο τὰς τοιαύτας λιθοβολεῖσθαι. In Lege verò Moses mandavit nobis, ut tales lapidarentur? Johan. cap.8. v.5.

Nam a Moses Lapidationis non meminit, sed tantùm dicit; Morte afficietur Adulter & adultera, Levit.20.10. *Item*; Morientur ambo illi,

bo illi, Vir concumbens cum muliere, & mulier: & tolles malum ex Israële, Deut. 22. v. 22.

β Hebræi Commentatores in Legem, quos ego vidi, nulli *Adulterium Lapidatione puniendum definiunt, neque etiam in Ritualibus, neque in Talmud. Nam in Talmud Tractatu de Synedriis cap. 7. inter eos, qui Lapidationis pœnâ afficiuntur, Adulterorum nulla fit mentio sed inter eos, qui Strangulandi sunt, disertè numeratur,* הַבָּא עַל אֵשֶׁת אִישׁ Adulter.

Quomodo igitur illi tam apertè & exsertè dicunt, Moses mandavit, ut tales lapidarentur?

℟. Dubium hoc ab Interpretibus Evangelistarum non observavi vel motum, vel solutum.

Sunt qui Lapidationis pœnam, non solùm ex isto loco Johannis, sed & Esa. cap. 16. versibus 38. & 40. inter se collatis, eliciunt. Ibi sic dicit Propheta, v. 38: *Et judicabo te* (Jerusalem) *judiciis adulterarum, & effundentium sanguinem, daboque te sanguinem iræ & zeli,* v. 40. *Et ascendere facient super te cœtum, & obruent te lapidibus, & confodient te gladiis suis*; ubi Lapidationem referunt ad Judicium Adulterarum. Existimant etiam huic sententiæ favere Kimchium; sed frustrà, & sine fundamento. Nam ejus hæc sunt ad illũ locum verba; *Et lapidabunt te lapide*; כְּמִשְׁפַּט הַמְנָאֲפוֹת שֶׁרוֹגְמִים אוֹתָם הָאֲבָנִים לֹא שֶׁיְּמִיתוּהָ וכן וַיִּרְגְּמוּ אותו אבן הַנֶּאֱמַר בְּעָכָן *Secundum judicium adulterarum, quas lapidant lapidibus, non ut morte afficiant eas* (sed contemptus & ignominiæ causâ, ut sic ab illa accedenda omnes, tanquam à persona spretâ & infami, absterreantur, ut ex sequentibus ejus verbis patet). Sic sumitur *hæc phrasis*, Et lapidarunt illum lapide, *de Achane dicta, Josuæ 7. 25.* Ibi sic legitur; *Dixitque Jehosua, Cur turbasti nos? Turbet te Dominus in die hac, & obruerunt eum universus Israel lapidibus, combusseruntque eos igni, ac lapidarunt eos lapidibus.* Ad quem locum sic iterum commentatur Kimchius: *Pater meus b. m. scripsit, judicium ipsorum fuisse Combustionem, sicut dicitur*; Comburatur igni, ipse & omnia quæ ejus sunt, Jos. 7. v. 15. *Itaque sic esse hæc verba explicanda*, Et lapidarunt eum; *quod cùm ductus fuisset ad rogum, fuerint eum obruentes lapidibus, & lapides in illum conjicientes, ex ira & indignatione adversus ipsum: & cùm pervenissent in vallem Achor, tùm demùm combusserint, & lapidârint, &c.* Ex quibus apparet, Kimchium, illum

Ezechielis locum non intellexisse de judiciali & capitali Lapidationis pœna, à Magistratu inflictâ: neque in ejus verbis quicquam pro hac sententia adjumenti esse. Locus etiam ipse non ita clarus & explicatus est in hanc rem, si rectè expendatur. Itaq; dubium adhuc suo loco manet.

An dicemus, Mulierem istam fuisse uxorem nondum ductam, sed tantùm desponsatam? Hujus enim supplicium in Mose determinatum erat, ut Lapidaretur, Deut.22.v.23.24. Hinc Paraphrastes Chaldæus Jonathan versum duodecimum capitis decimi Levitici sic transtulit, & declaravit; *Et vir, qui adulteraverit mulierem viri desponsatam, aut qui adulteraverit mulierem viri ductam, occidendo occidetur; & quidem propter Mulierē ductā & nuptam, Strangulatione sudarii; propter Desponsatam, Lapidatione, tam adulter, quam adultera.*

Hac ratione commodè conciliatio institui potest verborum Pharisæorum, cum Mose, & ejus Interpretibus Hebræis: nec video quomodo aliter, si vera sunt verba Scribarum & Pharisæorum illorum de Lapidatione.

De כרת seu *Excidio* tantum, sine speciali & civili pœnâ, tenentur reliqui; Soror patris, & Soror Matris: Uxoris soror, Uxor fratris ejus: Uxor fratris patris (mortuo sc. patruo).

26.

De Causis prohibitionum istarum scribit R. Moses ben Majemon, & duas earum reddit in More hannevochim, parte tertiâ cap. 49. Verba ejus sunt hæc: *Graduum Lege prohibitorum* prima causa *hæc est*, qu*od fœminæ istæ singulæ propemodum in eadem domo habitant cum Viro illo, cui sunt prohibitæ, promptæ sunt ad voluntati ejus obtemperandum, facilè & sine labore ab ipso possint haberi, ac deniq; nemo possit illorum conversationem impedire, aut eos separare, etsi una inveniantur. Quod si autem eadem esset illarum ratio, quæ aliarum, viro solutarum & liberarum, ut nempe in matrimonium duci possent, nec sub pœna aliqua hoc prohibitum esset, major pars hominum indesinenter in scortationibus viverent. Quia autem omnibus modis, illarum congressus est prohibitus, & quidem sub gravissima comminatione Mortis domus judicii* (a Magistratu) *& Excisionis, neque ulla permissio & licentia hic speranda est, hinc novit unusquisque, se intentionem & cogita-*

cogitationem suam ad ejusmodi res non debere dirigere. Quod vero ejusmodi incestus facillime committi & perpetrari possit, ex iis quæ ante diximus, manifestum est. Vir enim, qui uxorem habet, fere semper apud se habet ejus Matrem, Aviam, Filiam, Neptem, aut Sororem, subindeq; in illas incidit, quando exit, ingreditur, & negotia sua expedit: sic Uxor frequentissime conversatur cum Mariti sui Fratribus, cum ejus Patre & Filio: &c, quod creberrime homo versetur inter suas sorores, amitas, & uxorem avunculi, utpote cum quibus vel inter quos educatur, luce meridiana est clarius. Hi autem omnes sunt Concubitus propinquorum carnis. *Hæc itaque una causa est, propter quam* Conjunctio cum propinquis carnis *est prohibita.* Altera causa *meo judicio est, ut Pudor & Verecundia nobis commendetur. Nam quia impudentiæ summæ est opus istud inter Radicem & Ramum (h. e. in Uxorem ducere Matrem & Filiam) idcirco prohibitum est matrimonium inter Radicem & Ramum. Neque est differentia, sive Radix Ramum, aut Ramus radicem ducat, vel Radix & Ramus in corporis tertii connubio conveniant, ut scilicet aliquis corpus suum radici & ramo detegat. Ideo enim prohibitum est ducere Mulierem & ejus Filiam, item Uxorem patris, & Uxorem filii, quia ista sunt retectio nuditatis corporis unius, nuditati Radicis & Rami. Fratres se habent ut radix & Ramus: hinc quia prohibita est Soror, prohibita etiam est Soror Uxoris, & Uxor fratris quoniam hæc est duorum individuorum, quæ sunt sicut radix & ramus, in conjunctione corporis tertii. Præterea, cum conjunctio Fratrum sit prohibita, & censeantur tamquam Radix & Ramus, quinimo sicut unum corpus, idcirco prohibitum etiam est in uxorem ducere Sororem matris, quæ loco Matris est: Sororem item Patris, quæ Patris loco est. Quemadmodum autem non prohibita est Filia fratris patris, neque Filia sororis patris: sic eadem ratione non prohibita est Filia Fratris, neque Filia sororis. Verum, quod Frater Patris permissus sit Uxori filii fratris sui, & quod Filius Fratris prohibitus sit uxori fratris patris sui, id factum est propter primam rationem, quam dedimus: quia Filius fratris utplurimum in domo Fratris patris fuisse solet, & familiaritas vel conversatio cum Uxore fratris patris sui æqualis ipsi est, quæ cum Uxore fratris sui. Frater autem patris non ita frequenter existit in domo Filii fratris sui, neque tanta familiaritas est Fratri patris cum Uxore Filii Fratris sui. Annon enim vides, quia Pater æquè familiaris est cum Uxore filii sui, ac Filius*

cum Uxore ejus, quòd aqualiter & sub eadem mortis pœnâ ambo sint prohibita? Hactenus Majemonides.

27.

Posterioris generis, ex instituto Scribarum prohibitæ, & superioribus additæ, enumerantur sequentes à Majemonide, in הלכות אישות *cap.1.*

Hæ dicuntur שְׁנִיּוֹת Secundariæ.

I. אֵם אִמּוֹ *Mater matris*, & quidem בְּלֹא הֶפְסֵק indefinitè sursum, videlicet *Mater matris matris, &c.*

II. אֵם אֲבִי אִמּוֹ בִּלְבַד *Mater patris matris ejus sola.*

III. אֵם אָבִיו *Mater patris:* & hæc iterum indefinitè, etiam *Mater matris matris, & patris.*

IV. אם אֲבִי אָבִיו בִּלְבַד *Mater patris patris, sola.*

V. אֵשֶׁת אֲבִי אָבִיו *Uxor patris patris:* & hæc iterùm indefinitè, seu in infinitum sursum.

VI. אֵשֶׁת אֲבִי אִמּוֹ בִּלְבַד *Uxor patris matris ejus sola.*

VII. אשת אֲחִי הָאָב מִן הָאֵם *Uxor fratris patris à matre.*

VIII. אֵשֶׁת אֲחִי הָאֵם בֵּין מִן הָאֵם בֵּין מִן הָאָב *Uxor fratris matris, sive à matre, sive à patre.*

IX. כַּלַּת בְּנוֹ *Nurus filii:* & hęc iterum אֵין לָהּ הֶפְסֵק in infinitum, *Nurus filii filii filii, &c.*

X. כַּלַּת בִּתּוֹ בִּלְבַד *Nurus filiæ, sola.*

XI. בַּת בַּת בְּנוֹ בִּלְבַד *Filia filiæ filii, sola.*

XII. בַּת בֵּן בְּנוֹ *Filia filii filii, sola.*

XIII. בַּת בַּת בִּתּוֹ בִּלְבַד *Filia filiæ filiæ, sola.*

XIV. בַּת בֵּן בִּתּוֹ בִּלְבַד *Filia filii filiæ, sola.*

XV. בַּת בֵּן בֵּן אִשְׁתּוֹ בִּלְבַד *Filia filii filii uxoris, sola.*

XVI. בַּת בַּת בַּת אִשְׁתּוֹ בִּלְבַד *Filia filiæ filiæ uxoris, sola.*

XVII. אֵם אֵם אֲבִי אִשְׁתּוֹ בִּלְבַד *Mater matris patris uxoris, sola.*

XVIII. אֵם אָב אם אִשְׁתּוֹ *Mater patris matris uxoris, sola.*

XIX. אֵם אם אם אִשְׁתּוֹ *Mater matris matris uxoris, sola.*

XX. אֵם אָב אֲבִי אִשְׁתּוֹ בִּלְבַד *Mater patris patris uxoris, sola.*

Quod

Quod si ergo jam quis desponset aliquam Primariarum, quæ ערוית appellantur, אין תופסין בה קדושין *Desponsatio non est firma & rata*, ac proinde nec libello repudii opus ad separationem: si vero aliquam שניות secundariarum, desponsatio valet, quamvis minus habeatur honesta & legitima, & opus est libello repudii, ad ejus abolitionem: Majemon. in הלכות אישות cap.4. §. 12. & 14.

28.

Posteaquam quis fœminam aliquam legitimè desponsavit, prohibitæ ei sunt deinceps sex personæ ex propinquis ejus fœminæ perpetuò; sive eam per nuptias simul domum deduxerit, sive repudiarit, & quidem eâ seu vivente seu mortuâ. Hæ sunt autem sex illæ personæ; *Mater illius*, *Avia illius paterna*, *Avia illius materna*, *Filia ipsius*, *Filia filiæ ipsius*, *Filia filii ejus.* Si cum harum aliqua, vivente uxore, rem habuerit, comburuntur ambo; si post ejus mortem, incumbit eis pœna כרת *Excidii*, *Exterminii*, non verò supplicium capitale à Magistratu. Majemon. in הלכות אסורי ביאה cap. 2. §. 7. 8. Eadem est ratio *Sororis uxoris vivente uxore*, quæ sex illis addenda.

Qui verò cum fœmina aliqua scortatur, ei non sunt prohibitæ septem istæ fœminæ; Sapientes tamen prohibuerunt hujusmodi conjugia, vivente scorto, Idem Ibid. §. 11. Vide & ספר החנוך fol. 79. col. 2.

29.

Secundò sunt ex Lege Dei, personæ quædam Judæis prohibitæ Sanctitatis causâ, extra rationem Consanguinitatis vel Affinitatis.

Dicuntur ab Hebræis אסורי קדושה *Prohibitiones sanctitatis. Harum in Lege numerantur novem*;

I. *Vidua.* Hæc prohibita est Sacerdoti summo, Levit. 21. v. 14.

II. *Repudiata, Meretrix, & Profana*, Sacerdoti summo & communi; Ibidem v. 7. 14.

Prophana, Hebraicè dicitur חללה. Quid verò per חללה intelligendum, non per omnia consentiunt Interpretes nostri. Di-

cam, quomodo Hebræi eam definiant. Majemonides in הלכות אי זו היא חללה זו שנולדה מאיסור אסורי ביאה cap. 19. §. 1. כהונה וכן אחת מן הנשים האסורות לכהונה שנבעלה לכהן נתחללה וכו' Quenam est חללה? *Ea quæ nata est ex persona prohibita Sacerdotio* (seu, familiæ Sacerdotali). *Item si aliqua ex illis fœminis, quæ Sacerdotibus prohibitæ sunt, quacunque ratione compressa fuerit a Sacerdote, illa* נתחללה *prophana facta est, quamvis Sacerdos ipse, qui transgressionem commisit, non prophanus factus sit; Ita quidem, si Sacerdos fuerit annorum novem & diei unius, & ultra; ista verò persona ei prohibita, annorum trium, diei unius, vel ultrà. Quomodo: 1 x. gr. Sacerdos* (seu, aliquis de familia Sacerdotali) *novennis, rem habens cum Repudiata, aut cum Meretrice trienne Sacerdos item magnus rem cum his habens, aut cum vidua; aut ducens jam maritatam vel compressam & congrediens cum ea; istæ personæ omnes* נתחללו *factæ sunt prophanæ in perpetuum: Et si ex tali progenuerit filium, sive idem ille qui eam prophanam fecit, sive alius, filius seu infans ille itidem est* חלל *prophanus, &c.* Videri ibi possunt plura, quænam personæ videlicet in specie huc referendæ, & quæ non. Sic in Sepher mitzvoth gadol, Præcepto negativo 121. fol. 42. a. & in Sepher hachinnuch folio 110. 2. חללה הפרא שנולדה מפסולי כהנה כגון בת אלמנה מכהן גדול או בת גרושה מכהן הדיוט · או שנתחללה על ידי ביאת אחד מן הפסולין לכהונה h. e. חללה *Prophana vocatur quæ est genita ex persona Sacerdotibus prohibitâ; veluti est Filia viduæ genita à Sacerdote magno; Filia repudiatæ, à Sacerdote vulgari: aut, quæ prophana facta est, per congressum alicujus ex iis qui inepti sunt ad Sacerdotium.* Eadem habet R. Salom. in Comment. Levit. 21. 7. R. Bechai, R. Levi ben Gerson. Huc respicit Paraphrastes Chaldæus Jonathan, vocem hanc ita reddens; ודאתילידא מן פסוליא *Et quæ genita est ex prophanis* (sc. ad Sacerdotium). Abarbenel paulo laxius: חללה המחללת את כבודה או שהיא בת חלל או אשת מחולל או שחללה כהן פסול h. e. Chalalah est, *quæ prophanat honorem suum, aut quæ est filia prophani, aut uxor prophanati, aut quam prophanam fecit Sacerdos illegitimus, prophanus.* In priorem sententiam consentiunt omnes.

III. *Spuria Israelitæ cuivis: &*

IV. *Filia Israelis (honesta & legitima) Spurio,* Deut. 23. vers. 2.

... Non ingredietur spurius congregationem ... לא יִשָּׂא ...לית *Non ducet Israelitidem.* Sic explicant H... phrasin in isto capite. Unde & Targumista Jonathan, ... לְמִסַּב אִתְּא כַשְׁרָא מִקְהַל עַם דַיְיָ *Non dignus erit accipere uxorem ... ex congregatione populi Dei.*

V. *Filia Israelis Ammonitæ & Moabitæ.* Ibid. v. ...

VI. *Filia Israelis* לִפְצוּעַ דַּכָּא *qui Græcis* θλαδίας. Ibid. v. 1.

VII. *Filia Israelis* לכרות שָׁפְכָה *'A παρεκομμένῳ.* Ibid.

VIII. *Repudiata ab aliquo, posteaquam alteri est nupta.*

IX. *Fratria alieno, dum Levir ejus potestatem habet eam ducendi.*

Hæ personæ simplici interdicto sunt prohibitæ, sine addita sanctione, vel pœna Excisionis: unde & אסורי לואין *Prohibitiones simplices* vocantur. Hinc etiam, si desponsatio cum illis per cætera rite fiat, non tollitur, sed manet.

30.

De Causa harum prohibitionum scribit Majemon. in More nevochim par.3. cap.49. *Ne is qui contusione fractos, aut abscissos testiculos habet, ducat Israelitidem, prohibitum est, propterea quod tale conjugium sit inutile & inane, & quod nuptiæ tales offendiculo sint tum ipsi Virgini, tum illis qui requirunt eam. Ne Spurius ducat filiam Israeliticam, vitandæ scortationis causâ factum, ut ita adulteri videant, se totam suam familiam irreparabili labe affecturos, si actum ejusmodi infamem perpetrent. Et sane propter contemptum Spuriorum in omni lingua & natione, semper in honore fuit habitum semen Israelis; eo quod se nunquam cum illis commiscuerint. Propter honorem vero & dignitatem Sacerdotum factum est, quòd Sacerdotibus, Scorta, Repudiatas, & Profanas ducere non licuerit: Sacerdoti autem magno, qui præcipuus & summus erat Sacerdos, Vidua quoque, & quæ jam maritum experta est, fuit prohibita. Horum omnium rationes sunt manifestæ.*

31.

Tertiò prohibitæ sunt ex Lege, personæ quædam Status & conditionis suæ ratione, & quidem tam Spiritualis,

quàm

quàm Corporalis. Spiritualis status respectu prohibita est Desponsatio Judæi cum fœmina Gentili seu Christiana (non Judæâ), & vice versâ Christiani (seu non Judæi) cum Judæâ: aut si talis desponsatio fiat, cassa est, & irrita. Corporalis status ratione prohibita sunt sponsalia Servi vel Ancillæ, cum Libera vel libero. Majemon. in הלכות אישות cap. 4. §. 15. המקדש כותית או שפחה אין קדושין אלא הרי היא אחר קדושין כמו שהיתה קודם הקדושין · וכן כותי ועבד שקדשו בת ישראל אין קדושיהן קדושין *Qui desponsat Cuthæam*, (fœminam gentilem, infidelem) *aut Ancillam, ejus desponsatio nulla est, sed est ipsa* (fœmina) *sicuti fuit antea: sic* Cutheus (Gentilis, non-Judæus) *& Servus, desponsantes filiam Israëliticam, nihil faciunt, desponsatio eorum nulla est.* Sic alii. Hinc scribit etiam R. Levi ben Gerson ad Levit. 10. v. 10. לא ישלמו תנאי האישות בזולת בני ברית *Non adimplentur conditiones conjugii in illis qui non sunt filii fœderis.* In. erdictum prius de Infidelibus & extraneis, fundant in Lege Deuteron. 7. v. 3. *Non junges te affinitate cum eis: filiam tuam non dabis filio ejus, & filiam eius non accipies filio tuo; Avocabit enim filium tuum ne eat post me, & colent Deos alienos;* Confer Exod. 23. 32. & 34. 15. 16. כי אף על פי שאמר זה בשבעה גוים הוא הדין לכל שאר אומות אלא לפי שהיו באים בארצם הזהירם עליהם · אבל אם היה משיב אותם לדת ישראל לא היה אסור אם היו מתגיירות מלב שלם לא מחמת יראה ואהבה *Nam etiamsi hoc dicat Moses duntaxat de septem gentibus Cananæis, idem tamen est judicium de cæteris gentibus; de his verò in specie prohibuit eis, quod tunc ingrederentur in terram illarum. Quòd si vero quis eas converteret ad religionem Judaicam* (ante sponsalia) *non est prohibitum; siquidem ex corde syncero & integro se convertant, non ex timore vel amore*, scribit R. David Kimchi ad 1. Reg. 11. vers. 1.

Hinc dicunt de Samsone, filiam Philistæam Thimnathæam, Judic. cap. 14. & de Rege Salomone, plures mulieres alienigenas amante & ducente, 1. Reg. 11. quòd non priùs eas duxerint, & per sponsalia sibi junxerint, quàm proselytæ factæ, & ad fidem Judaicam conversæ essent. Sic scribit R. Levi ben Gerson de Samsone; אמרו ר"ז"ל כי גיירה תחלה כי חלילה למי שהוא שופט ישראל שיתנאל בבנות הערלים ויהיה עובר במה שהזהירה התורה מלהתחתן

מִלְּהִתְחַתֵּן בָּם כְּשֶׁהוּא שֶׁהָיָה נְזִיר אֱלֹהִים h. e. *Rabbini nostri dicunt, quòd eam prius proselytam fecerit. Absit enim ab eo, qui est Judex in Israele, ut se polluat filiabus incircumcisorum, & transgrediatur id quod Lex prohibuit, affinitatem sc. cum illis contrahere; præsertim is, qui fuit Nasireus Dei.* Idem scribitur in Keli Jákar. Huc trahunt verba illa Simsonis, ad Parentes suos dicentis; קְחוּ אוֹתָהּ לִי לְאִשָּׁה *Accipite eam mihi in uxorem*; quasi voluisset dicere; גַיְּירוּהָ: *Facite eam proselytam, & præparate eam ita, ut possitis eam mihi accipere in uxorem.*

Eodem mōdo excusant ex parte Salomonem; quamvis ne sic quidem ab omni peccato eum absolvant. Sunt, qui hoc etiam ad excusationem Salomonis adferant, quòd bonam habuerit hac in re intentionem, gloriam videlicet Dei; כִּי הָיָה תַכְלִיתוֹ לְהַכְנִיעָם תַּחַת עֲבוֹדַת יי׳ וְיִרְאָתוֹ כְּדֵי שֶׁיִּהְיוּ כָּל־הָעַמִּים. קוֹרִים בְּשֵׁם יי׳ וְנִכְנָעִים אֶל הַמֶּלֶךְ *Finem enim hunc sibi propositum habuisse, quò eas ad cultum verum Dei, ejusq; timorem adduceret, ut omnes populi invocent Nomen Domini, imò etiam per hujusmodi affinitates populos ipsos tandem sibi subjiceret:* sed malè ei cessisse, neq; eventum voto ejus respondisse. Vide Keli Jakar.

Sic existimant etiam nonnulli, duos filios Elimelechi, Ruth cap. 1. non duxisse uxores Moabitidas, Orpam & Rutham, nisi prius proselytas factas. Concludunt hoc ex eo, quod v. 15. de Orpa dicitur; *Et reversa est ad populum suum, & ad Deos suos.* Hoc scribit Aben Esra, esse testimonium, שנתגיירו *quod prius ad Judaismum conversæ fuerint.* Paraphrastes tamen Chaldæus putat illos peccasse. Sic enim transfert versum quartum & quintum: וַעֲבָרוּ עַל גְזֵירַת מֵימְרָא דַיְיָ וּנְסַבוּ לְהוֹן נְשִׁין נוּכְרָאִין מִן בְּנָת מוֹאָב וכו׳ וְעַל דַּעֲבָרוּ עַל גְּזֵירַת מֵימְרָא דַיְיָ וְאִתְחַתַּנוּ בְּעַמִּין נוּכְרָאִין אִתְקְטַעוּ יוֹמֵיהוֹן וּמִיתוּ אַף תַּרְוֵיהוֹן *Et transgressi sunt mandatum Domini, & acceperunt sibi uxores alienigenas ex filiabus Moab, &c. Et quia transgressi sunt verbum Domini, affinitatem contrahendo cum populis alienigenis, ideo abscissi sunt dies eorum, & mortui sunt ambo, &c.* Sic scribitur in Medrasch Ruth: לֹא גִיְּירוּם וְלֹא הִטְבִּילוּם *Neq; proselytas fecerunt, neq; baptizarunt eas prius.*

Abarbenel putat disparitatem hanc conjugiorum, etiam inter primi Mundi peccata fuisse. Nam quod Genes. cap. 5. v. 2. dicitur; *Et viderunt* Filii Dei, Filias hominum, *quòd pulchræ essent,*

& acceperunt sibi uxores, ex omnibus quas elegerunt, id dicit, sic posse quoque explicari, ut per *Filios Dei* intelligantur *Filii Séthi*, cujus filii sic vocantur propter ipsius Pietatem, Justitiam & fidem; per *Filias hominum* verò *Filiæ Kaini*, & seminis ejus, qui agricola fuit, &c.

32.

Videtur etiam huic Legi repugnare alia, in qua permittitur, *Mulier formosa* (alienigena, & infidelis) *in bello capta*, à Victore in uxorem duci, Deut. 21. v. 10. 11. & seqq. *Cùm egressus fueris ad bellum contra inimicos tuos, & dederit eos Dominus Deus tuus in manum tuam, & ex eis captivos abduxeris: videris autem in captivitate mulierem pulchram formâ, & deamaveris eam, & acceperis tibi in uxorem, &c.*

Respondent Hebræi quidam; hîc nullum esse præceptum, neque concessionem rei licitæ, sed Permissionem, vel Conniventiam, Tolerantiam, pravitati & concupiscéntiæ malæ illorum, quæ vix coerceri poterat, indultam, ex qua non concludi potest, rem esse per se bonam, aut à Deo concessam, sed potiùs contrarium. Vide infrà quoq;. Hinc scribit R. Salomon, ex Talmudicorum mente, Kiddutchin cap. 1. לא דברה תורה אלא כנגד יצר הרע אם אין הקב״ה מתירה ישאנה באיסור h. e. *Non loquitur hic Lex, nisi ratione concupiscentiæ malæ: nam si Deus non liberum fecisset, tamen etiam contra interdictum duxissent*, לתוקף יצר לב האדם רע *propter duritiem vel vehementiam concupiscentiæ malæ cordis humani*, uti additur in Sepher החנוך: *quod si tamen duxerit quis talem, tandem odio habiturus est eam, sicut in versu mox sequente 15. dicitur*; Quùm fuerint viro duæ uxores, una dilecta, altera exosa, &c. *quinimò tandem etiam ex ea suscepturus est filium declinantem & rebellem, unde lex quoque ista statim sequitur v. 18.* Quum habuerit quis filium declinantem & rebellem. Idem scribit Abarbenel ad Deut. 17. v. 14. R. Levi ben Gerson scribit: עשתה התורה נחת רוח ליצרו *Indulsit Lex aliquid concupiscentiæ, si sc. nimio amore contra talem exarserit, non quòd res licita fuerit.* Petita sunt ista ex Talmud Kiddufchin cap. 1. folio 21. col. 1. ubi idem locus iisdem verbis, sed latiùs, explicatur, & inter alia additur; מוטב שיאכלו ישראל בשר תמותות שחוטות ואל יאכלו בשר תמותות נבילות *Satius est, ut Israëlitæ comedant carnem occisarum bestiarum mactatarum* (etiamsi sit illegitima)

ma) *quàm morticinorum*. Neque etiam absolutè voluit concessam fuisse, sed cum conditionibus ibi positis, inprimis verò ut eam proselytam seu Judæam faciat, antequam ducat. Talem mulierem dicunt fuisse Maacham, uxorem Davidis, ex qua genitus est Absalom, & hinc etiam pravam Absalomi indolem derivatam esse. R. David Kimchi ad 2.Sam.3.v.3. אבשלום בן מעכה דרשו בו כי לפי שהיה בן יפת תואר שלקחה דוד במלחמה לפיכך היה אבשלום סורר ומורה באביו כי לכך נסמכה פרשת סורר ומורה לפרשת יפת תואר לומר לך כל הנושא אותה או אשה שאינה הגונה יוצא ממנה בן סורר ומורה, ונכון הוא הדרש כי מאחר שהיה שבויה הרי היא כמוכרחת לשוב לדת ישראל ולבה לא נכון אל הדת והנטע יוצא דמות השורש h. e. Absalom filius Maacha] *Super hac verba commentantur; quòd ideò, quia fuerit Absalom filius pulchræ (de qua Deut.21. v.10.) ductæ à Davide in bello, ideò, inquam, fuerit contumax & rebellis patri suo: Hac de causa volunt continuò subjungi Legem de Filio contumaci & rebelli, Legi De formosa muliere in bello captâ, ad docendum, quòd si quis talem, vel uxorem aliâs illegitimam, duxerit, habiturus sit ex ea filium contumacem & rebellem. Et recta est hac expositio: nam, cùm in bello capta sit, est quasi coacta ad Legem Israelis (religionem Judaicam), neque cor ejus rectum est ad Legem; & surculus inde egreditur similis radici*. Hactenus ille.

33.

Quartò; Aetas etiam non justa impedimento esse potest: Minorennis enim non potest desponsare sine scitu Parentis: si faciat, desponsatio nulla est. Majemon. l. cit. *§. 7.* קטן שקדש אין קדושיו קדושין *Minorennis qui desponsat, ejus desponsatio nulla est. Filia*, Minorennis censetur donec compleverit duodecim annos, & sex menses: usque ad annum decimum vocatur קטנה *Minorennis*, item תינוקת: Inde usque ad completum annum 12. & diem unum, vocatur נערה: completis 12. annis & sex mensibus, בוגרת *Puber*: Sic Filius, usque ad completum 13. annum vocatur קטן, item תינוק: à completo decimotertio anno & die uno, vocatur גדול *Majorennis*, item איש *Vir*. Hi termini observandi.

34.

Quintò, arcentur quædam personæ à Sponsalibus ob *Vitia* & *Defectus* quosdam *naturæ*: Veluti שוטה *Stultus* seu *Amens*; Item

חֵרֵשׁ & חֵרֶשֶׁת *Mutus & muta.* Sed *Eunuchus*, qui despondet, & אַיְלוֹנִית Sterilis, nullâ fæcunditatis signa habens & producens, quæ desponderur; horum desponsationes sunt קִדּוּשִׁין גְּמוּרִין absolutæ & perfectæ. Majemon. cap. 4. §. 9. 10. *Androgyni & Hermaphroditi*, si vel despondeant, vel despondeantur, הֲרֵי אֵלּוּ קִדּוּשֵׁי סָפֵק sunt sponsalia dubia. Ibid. §. 11.

35.

Sextò; Viduam aut repudiatam, nemo potest sibi desponsare, nisi tribus, à quo vidua facta, vel repudiata est, exactis mensibus; ut sc. interea cognoscatur, utrum gravida sit necne. Majemon. in הלכות גירושין cap. 21. §. 19. Quod si qua, lege hac neglectâ, intra trium illorum mensium spatium, alteri nupserit, & à mariti morte post novem elapsos menses pariat, & inde incertum evadat, num ille partus sit novimestris, ex priore marito, an septimestris, ex posteriore; tùm infans ille, ceu סָפֵק *dubius*, neutrius est hæres: quod si moriantur, ex æquo hæreditatem ejus partiuntur maritus prior & posterior, Majemon. in הלכות נחלות cap. 5. Viduam verò Gravidam, vel lactentem, nonnisi post viginti quatuor menses, qui computandi in Gravidâ, à die nativitatis infantis; in Lactente, à die mortis mariti, etiam si filium nutrici lactandum dederit: quod si verò infans moriatur, licita est, & libera: שֶׁמָּא יַזִּיק הַוָּלָד בִּשְׁעַת תַּשְׁמִישׁ שֶׁאֵינוֹ מַקְפִּיד עַל בֶּן חֲבֵירוֹ : וּמֵנִיקָה שֶׁמָּא יִתְעַכֵּר הֶחָלָב וְהוּא אֵינוֹ מַקְפִּיד לְרַפְאוֹת הֶחָלָב בִּדְבָרִים הַמּוֹעִילִין לְחָלָב כְּשֶׁתִּתְעַכֵּר Licet enim, *inquit*, constet, cujus sit infans, tamen de hoc cautum est, propter meliorem curam infantis, & ne quod ipsi periculum creetur: quia alius non eam quam decet curam, geret pro filio proximi sui. Majemon. הלכות גרושין cap. 11. §. 25.

36.

Septimò: Ebrius, qui desponsat aliquam, ejus desponsatio valida est. Eadem est enim ejus ratio, quæ sobrii: מִקָּחוֹ מִקָּח Emptio ejus habetur pro emptione, וּמִמְכָּרוֹ מִמְכָּר & Venditio ejus habetur pro Venditione: Si flagitium committat mortis pœnâ piandum, morte afficitur: si fustigatione, fustigatur, &c. Nisi tamen in summo Ebrietatis gradu constitutus fuerit, ut Loth: de quo cognoscendum. Majemon. l. c. §. 18.

37. *Error*

37.

Error circa Personam commissus, Desponsationem ritè factam non tollit; Veluti, si quis Desponset aliquam, existimans eam esse hujus vel illius familiæ, & sit alterius; vel quam putet esse divitem, & postea reperiatur pauper, aut vice versâ. Talis verè Desponsata censetur: quia illa non seduxit ipsum. Eadem vice versâ est ratio de Muliere, si ipsa erraverit circa personam viri, quia ille ipsam non seduxit. Talm. Kiddüschin cap: 3. §. 5. in Mischna; הַמְקַדֵּשׁ אֶת הָאִשָּׁה וְאָמַר כְּסָבוּר הָיִיתִי שֶׁהִיא כֹהֶנֶת וַהֲרֵי הִיא לְוִיָּה לְוִיָּה וַהֲרֵי הִיא כֹהֶנֶת עֲנִיָּה וַהֲרֵי הִיא עֲשִׁירָה עֲשִׁירָה וַהֲרֵי הִיא עֲנִיָּה הֲרֵי זוֹ מְקוּדֶּשֶׁת מִפְּנֵי שֶׁלֹּא הִטְעַתּוּ *Qui desponsat aliquam, & postea dicit; Existimavi eam esse de genere Sacerdotali, & ecce est de Levitico; de Levitico, & ecce est de Sacerdotali; Pauperem, & ecce est dives; Divitem, & ecce est pauper; talis desponsata manet; quia illa non seduxit ipsum, &c.*

38.

Pater, potestatem habet Despondendi filiam suam minorennem, cuicunque voluerit, imò eam potest cogere & dicere, צְאִי וְקַבְּלִי קִדּוּשַׁיִךְ *Egredere, & accipe sponsalia tua*; attamen אֵין רָאוּי לַעֲשׂוֹת כֵּן *non decorum est ita facere*; אֶלָּא מִצְוַת חֲכָמִים שֶׁלֹּא יְקַדֵּשׁ אָדָם בִּתּוֹ כְּשֶׁהִיא קְטַנָּה עַד שֶׁתַּגְדִּיל וְתֹאמַר לִפְלוֹנִי אֲנִי רוֹצָה *sed Præceptum sapientum est, ne quis desponset filiam suam minorennem, antequam adoleverit, & dicere possit, Ego volo hunc N.* Sed neque Vir debet talem aliquam, à Parente sibi oblatam, despondere. Sic *Majemonides* l. c. c. 3. §. 11. & 19. Et si filiam, quæ minorennis & impubes est, despondeat ipsâ insciâ, רְשׁוּתָהּ בְּיָדָהּ *tum penes ipsam est facultas* in hac desponsatione acquiescere, vel non, posteaquam ad pubertatis annos venit, & majorennis facta est: quia Filiam puberem & majorennem non potest Pater insciam & invitam desponsare, sed eadem est ejus ratio quæ Mulierum שֶׁאֵינָם מִתְקַדְּשׁוֹת אֶלָּא לְדַעְתָּן *quæ non desponsantur, nisi scientes volentes.* Ibid. §. 12. adeò ut, si filia pubes inscio parente se desponderit, & arrham desponsationis acceperit, id ratum habeatur. Quod si Filia se desponderit, antequam pubuerit, inscio Parente, istiusmodi Desponsatio nulla censetur; quantumvis Pater, posteaquam de ea rescivit, in eam consenserit. Idem Ibid. §. 13.

39.

Mulier non desponsatur nisi Viro uni: sed Vir plures potest desponsare mulieres; & quidem vel simul, vel succesivè, Cos-bo fol.86. col.4. Majemon. in הלכות אישות cap.14. §.3. *Ita tamen,* והוא שיהיה יכול ליתן שאר כסות ועונה כראוי לכל אחת ואחת *ut possit singulis suppeditare victum & amictum, debitum item conjugale reddere: sed non potest cogere eas, ut unà habitent in eodem conclavi, sed singulis peculiare cogitur dare cubiculum, vel ædes peculiares.* Sic POLYGAMIA apud illos licita habetur, eam tamen hodiè vix ullibi amplius usurpare solent. Quamvis interea fateri cogantur *ab initio non ita fuisse*, & ex mala Scaturigine, & ab authore non laudato, suum ortum duxisse; neque etiam optimè ei cessisse. Sic enim scribit Abarbenel de Lamecho, Caini sobole, qui primus legitur duas Uxores duxisse, Genes.4. זכר הכתוב שלמך לקח לו שתי נשים להודיע שלהוט היה אחר בולמוס של עריות : כי כולם אכלו מעץ הדעת טוב ורע אכול ושבוע והותר ולכן לא נסתפק למך באשה אחת כמו שנסתפק אדם והבל וקין אבל לקח לו שתי נשים והיתה משפט אלהי שנלקה על ידיהם h.e. *Memorat Scriptura, quod Lamech acceperit sibi duas uxores, ut indicet, illum insatiabili cupiditate Venereâ flagrasse: quia omnes comederant de Arbore scientiæ boni & mali, & quidem abundantissimè: hinc non suffecit Lamecho uxor una, sicuti unâ contenti fuêre Adam, Abel, & Kain; sed accepit duas, per quas ex singulari judicio divino postmodum vapulavit, & punitus fuit.* Porrò in Bereschith rabba sect.23. scribitur, morem hunc fuisse hominum antediluvianorum, ut binas uxores ducerent, & earum unam fuisse לתשמיש, *ad concubitum duntaxat & voluptatem*; alteram, לפריה ורביה *prolis gratiâ*: illi ne conciperet, propinatum fuisse poculum Sterilitatis, ut sterilis efficeretur: illam fuisse semper ornatam, instar meretricis coram eo: hanc, semper coram eo fuisse contemptam, instar viduæ, &c. Sed Scriptura testatur, ambas Lamechi uxores, Adam & zillam, fœcundas fuisse & liberos peperisse. Hinc scribit R. Isaac ben Aramah, in עקדת יצחק fol.30. col.2. ומתמיהה שהרי כתיב וצלה גם היא ילדה וכו' וצריך שיאמרו ששתתה ולא הועיל *Mirum hoc est, cùm scriptum sit; Et zilla genuit ipsa quoque, Genes.4.v.22. Dicendum ergo ipsis, eam bibisse illud poculum, sed nihil ei profuisse, &c.* Postea mentem Rabbinorum horum ita explicat; *Solitos fuisse homines il-*

lius

lius sæculi duas uxores ducere; Unam ad conservationem speciei; & talem fuisse Adam apud Lamechum; alteram ad quævis ministeria obeunda apud virum, & propterea, ut ad illa tantò aptior esset, potum sterilitatis ei fuisse exhibitum, ne aliis muniis implicaretur, & occuparetur, &c. Ita לְהַשְׁמִישׁ erit, *Ad Ministerium*; non *Ad concubitum*, in verbis illis ex Bereschith rabbah. Sic scribit R. Bechaj, Zillam peperisse עַל כָּרְחוֹ *invito Lamecho*, & præter ejus spem & opinionem, Deo sic volente, ut artes, quas adhibuit pro sterilitate inducenda, nihil profuerint. Quamvis autem Polygamiam concessam & licitam esse credant Judæi, hodiè tamen non est amplius usitata inter Judæos Europæos, nisi alicubi in Oriente, ut Leon Modena scribit, in Historia Rituum Hebraicorum; & fortassis aliquando, ubi quis per multos annos cum uxore vixit, à qua nullos suscipere potuit filios.

40.

Deuteronomii cap. 17. v. 17. extat præceptum *Regi* datum; לֹא יַרְבֶּה לּוֹ נָשִׁים *Non multiplicabit sibi uxores*, quod verò Hebræi non ita restringunt, ac si etiam ipsa digamia Regi prohiberetur, ut præcisè non plures uxores unà habere ei licuerit; sed nimiam duntaxat multitudinem inhiberi existimant; sicut nimirum, quod in præcedenti ejus versus lemmate dicitur, לֹא יַרְבֶּה לוֹ סוּסִים *Non multiplicabit sibi equos*, non ita accipiendum, ac si nonnisi unum ei licuisset alere equum. In Talmud Sanhedrin cap. 2. in Mischna: לֹא יַרְבֶּה לוֹ נָשִׁים אֶלָּא שְׁמֹנֶה עֶשְׂרֵה ר׳ יְהוּדָה אוֹמֵר מַרְבֶּה הוּא לוֹ וּבִלְבַד שֶׁלֹּא יְהוּ מְסִירוֹת אֶת לִבּוֹ ר״שׁ אֹ׳ אֲפִילוּ אַחַת וּמְסִירָה אֶת לִבּוֹ הֲרֵי זֶה לֹא יִשָּׂאֶנָּה אִם כֵּן לָמָּה נֶאֱמַר לֹא יַרְבֶּה לוֹ נָשִׁים אֲפִילוּ כַּאֲבִיגַיִל h. e. Non multiplicabit sibi mulieres; *sc. ultra octodecim. R. Jehuda dixit, Potest multiplicare, modò non avertant cor ejus. R. Simeon dixit; Imò ne quidem unam licet ei ducere, quæ avertere possit cor ejus. Id si ita sit, quare ergo dicitur,* Non multiplicabit sibi uxores? *sc. etiamsi fuerint sicut ipsa Abigail.* Hinc & in Targum Jonathanis: לָא יִסגוֹן לֵיהּ נְשִׁין עַל תַּמְנֵסְרֵי דְּלָא יַטְעֲיָן לִבֵּיהּ *Non plures erunt ipsi uxores quàm octodecim, ne avertant cor ejus.* Sic omnes Hebræi volunt, licuisse Regi uxores 18. ducere, & id ex orali traditione haberi. Vide Majemonid. in הלכות מלכים cap. 3. §. 4. R. Salomonem in Deuter. ubi id etiam ex eo probat, quòd ad Davidem, sex jam uxores habentem, 2.Sam.5.13. dictum est;

est; וְאִם מְעָט וְאֹסִפָה לְּךָ כָּהֵנָּה וְכָהֵנָּה h. e. *Si parum est, addam tibi sicut illas, sicut illas*, 2.Sam.12.v.8. h. e. bis totidem alias. Idem habet R. Bechai ad eum locum.

41.

Hinc contra hanc etiam Legem peccasse volunt *Salomonem, qui ultra hunc numerum uxores multiplicavit, usque ad 700. & ulterius adhuc concubinas* 300. 1.Reg.11.v.3. De hoc immenso & propè incredibili Uxorum & Concubinarum Salomonis numero; Abarbenel in Comment. libri Regum quærit; *Quomodo credi posit res adeò insolita & inusitata, ut Salomon habuerit* 700. *uxores principes, ac præterea trecentas concubinas? Quomodo non majorem vitæ & valetudinis habuerit rationem? Quomodo item hic locus concilietur cum illo, quod in Cantico Cantic. cap.6. v.8. dicitur;* Sexaginta sunt reginæ, & octoginta Concubinæ, & adolescentularum non est numerus? *Hîc enim, quoad sensum simplicem & literalem, etiam vult respici ad uxores & concubinas Salomonis, quod vero non convenit cum illis, quæ in libro Regum dicuntur. Quare item Scriptura nullam faciat mentionem liberorum Salomonis, quos ex illis procreavit, sicuti id facit de cæteris Regibus?*

Respondet ad hæc; 1. *Salomonem naturâ fuisse salacem, & libidinosum, mulieribusq; deditum. Et quamvis consuetudo Regum fuerit, ut uxores illorum, quæ Regiam dignitatem habebant, & Reginæ vocabantur, pari cum Regibus dignitatis & honoris gradu essent; cæteræ verò non, quibus cum occultè & clam consuescerent: tamen hanc fuisse peculiarem Salomonis Majestatem, ut eius causâ omnes illæ mulieres, cum quibus rem habuisset, è vestigio subducerentur & secluderentur, nemoq; ipsas inposterum attingeret, omnibus diebus vitæ ipsarum. Quamvis enim nonnisi semel eas cognovisset, tamen honoris ipsius causâ fuisse prohibitas omnibus viris. Sic existimat non esse incredibile, ut Salomon cum mille fœminis per totam vitam suam se commiscuerit.*

2. *Quod ad qualitatem & numerum illarum attinet, quòd* 700. *fuerunt* שָׂרוֹת Principes, 300. *autem* Concubinæ, suprà pag.11. dictum est, quæ inter Uxores veras & inter Concubinas, tum secundum communem Hebræorum, tum secundum Abarbenelis sententiam, fuerit inter illas differentia; Iis itaque præsuppositis, inquit Abarbenel, *sine dubio ex* 700. *istis* שָׂרוֹת *Principibus commemoratis, nonnisi paucas vocatas fuisse* מְלָכוֹת Reginas; *ea nimirum*

quæ

quæ præ cæteris dilecta, æstimatæ, & honoratæ ab ipso fuerunt, vel à se etiam nobiliori stemmate oriundæ essent. Et de his intelligendum esse quod in Cantico Cantic. dicitur secundum literam; Sexaginta sunt reginæ. *In libro enim Regum vocantur* שרות Principes: *in Cantic.* מלכות Reginæ. *Sic ex Concubinis aliæ præ aliis honoratiorem apud Regem locum obtinebant, & de his selectioribus & honoratioribus intelligendum quod in Cant. dicitur*; & octoginta Concubinæ: *de cæteris verò quod ibidem additur*; Et juvencularum non erat numerus.

3. *Dici posse, Salomonem idem fortaßis fecisse quod Assuerus, qui congregavit puellas multas, ut videretur, quænam Regi placitura esset; ut, posteaquam singulas cognovisset, sexaginta ex illis separaverit & segregaverit ad Coronam Regiam, & ex Concubinis octuginta; quæ Regi ministrarent, & ad ejus nutum, quoties ei liberet essent; reliquis submotis, quæ ipsi non placuerunt, nec ulteriùs admißis.* Et hac ratione quoque pugnantiam illam conciliari posse putat.

4. Quod ad Filios & Liberos Salomonis attinet, existimat, *Scripturam ideò nullam horum (excepto Rechabeamo, Regni successore, qui tamen & ipse malum fecit in oculis Domini) fecisse mentionem, quòd illi omnes degeneres essent; tanti patris dißimiles prorsus filii, & matrum potiùs suarum indolem & naturam referentes: in historia autem Salomonis ea potißimùm spectata fuerint, quæ ad ejus dignitatem & gloriam, quàm dedecus, facerent. Idem quoque observari de Mose & Samuele, quòd ob degenerem filiorum ipsorum naturam, nullam illorum, vel nominum ipsorum mentionem Scriptura faciat, ita ut sint ac si nunquam fuissent.*

5. Scribit, *posse etiam id, quod Scriptura commemorat de amore Salomonis erga uxores suas, sic exponi, ut non intelligatur tantùm de eo quod Salomon fecit in senectute sua, uti videtur innui v.4. sed de toto vitæ ejus spatio; quòd nimirum hæc fuerit per vitam ejus consuetudo, & ex eâ hoc consequutum sit, ut tempore senectutis ejus, Mulieres inclinârint cor ejus post Deos alienos, &c.* Hactenus Abarbenel.

R. Samuel Laniado existimat; *quamvis dicatur, Salomonem habuisse mille uxores & concubinas, tamen non necessariò inde sequi quòd cum omnibus rem habuerit, sed fuisse partim Principes, partim de vulgo mulieres, ad ejus obedientiam & ministerium destinatas, atque etiam ut ad voluptatem suam illis uteretur, siquidem vellet; fieri verò potuisse, ut ne quidem tertiam partem attigerit. Quod in Cantico Canticorum*

dicitur, אין לו עסק בזרות *id huc non pertinere, quòd non sit literaliter, sed mysticè intelligendum. Pergamus.*

42.

Fœminam, quæ per Adulterium est polluta, neque is, qui eam polluit, neque alius, potest ducere aut desponsare. Cum adultera enim nemini cohabitare licet: unde & Maritus adulteræ eam repudiare jubetur. Causa fortassis est: quia hujusmodi persona, חַיֶּבֶת בְּמִיתַת בֵּית דִּין Mortis, à Magistratu infligendæ, rea est. Adulteram autem Judæi vocant duntaxat אֵשֶׁת אִישׁ *Uxorem viri, seu, Conjugatam*, neq; Adulterium nisi in tali agnoscunt.

43.

Contrarium huic Regulæ videtur esse *Exemplum Davidis*, qui *Bathsebam*, quam vivente Uriâ marito ipsius cognovit, postmodum in Uxorem duxit, uti legere est 2.Sam.cap.11. quod etiam à nostris nonnullis, qui talia conjugia admitti posse censent, allegatur. Nostri verò propositi non est, quæstionem istam absolutè ventilare & discutere. Quia tamen hîc in referendis, de hac Materia, Hebræorum sententiis versamur, & exemplum illud celebre est & illustre, multique fortassis etiam desiderabunt, Hebræorum de hoc facto sententias cognoscere, ut eorum desiderio seu curiositati satisfiat, antequam ulterius progrediamur, quid illi de eo sentiant, paucis placet perstringere.

Sciendum autem, diversa esse Hebræorum de Facto isto Davidis judicia. *Talmudici*, & qui eos sequuntur, Davidem ab omni culpa & peccato, quoad externum quidem factum, immunem reddere & absolvere conantur; unde ajunt; כל הָאֹמֵר דָּוִד חָטָא אֵינוֹ אֶלָּא טוֹעֶה *Quicunque dicit, David peccavit, is graviter errat: Alii* tamen sunt, qui graviter admodum & multipliciter eum peccasse, contendunt: attamen seriâ & verâ pœnitentiâ resipuisse & ad Deum se convertisse.

Ex illis videbimus hîc שְׁנֵי אֲרָיוֹת דְּבֵי עִילָאִי עָבְדֵי קְרָבָא בַּהֲדֵי הֲדָדֵי *duos Leones de sylva Elaj inter se concertantes* de hoc negotio, Don Isaacum Abarbenelem, & R. Samuelem Laniado; quorum *ille* familiam ducit inter eos, qui Davidis peccata hîc agnoscunt; *hic* verò eorum, qui Davidem absolvunt, in Commentario suo in Prophetas priores, quem כְּלִי יְקָר *Vas pretiosum* vocat, sed rationibus, magna ex parte, frivolis & futilibus.

PRIMÒ

PRIMÒ itaque inquit *Abarbenel*, חָטָא דָוִד בְּאֵשֶׁת אִישׁ *peccavit David in Uxore Viri*, h. e. *Adulterio*, & quidem turpissimo; concumbens cum uxore servi sui, atque eo tempore, quo fuit occupatus in servitio Regis, & gessit bella ipsius.

Ad hoc respondet Laniado, ex Talmudicorum mente, Davidem nequaquam commisisse adulterium cum Bathseba; & probat id *Primò* inde, quòd eo tempore moris & juris fuerit, ut in Bellum profecturi uxoribus suis scriberent Libellum repudii, quo eas absolutè dimittebant, & juris sui eas faciebant. Traditio enim talis hac de re extat in Talmud de Sabbatho cap. 5. fol. 56. col. 1. in Ketubhoth fol. 9. כָּל הַיּוֹצֵא לְמִלְחֶמֶת בֵּית דָּוִד גֵּט כְּרִיתוּת כּוֹתֵב לְאִשְׁתּוֹ *Quicunque abit in bellum domus Davidis, libellum abscissionis, i. e. repudii scribit uxori suæ.* Et hanc consuetudinem dicit in usu fuisse מִזְּמַן שָׁאוּל וְיִשַׁי *inde à temporibus Saulis & Isai.* Quum ergò Urias hanc legem procul dubio quoque observarit, Bathsebam à vinculo matrimonii fuisse liberam, & per consequens, nullum cum ea commissum fuisse adulterium à Davide; cùm is non priùs cum ea congressus fuerit, quàm libellum divortii accepisset.

Et quamvis R. Salomon hoc explicet de Libello conditionato; quòd si videlicet quis in bello occumbat, ut, hoc in casu, Libellus sit validus, & ab eo tempore Mulier dimissa censeatur, quo libellum acceperit (hac quippe de causa existimavit R. Salomon, Davidem jussisse morti exponere Uriam); tamen existimat Laniado, Traditionem illam intelligendam esse de Libello absoluto, & statim à traditione valido; idque probat 1. ex phrasi, quia vocatur גֵּט כְּרִיתוּת *Libellus abscissionis*; dicit enim, vocem כְּרִיתוּת denotare לְגַמְרֵי *absolutè & totaliter dimittere*: 2. ex eo, quod in eadem hac historia dicit Nathan ad Davidem, cap. 12. v. 9. וְאֶת אִשְׁתּוֹ לָקַחְתָּ לְּךָ לְאִשָּׁה *Et uxorem ejus* accepisti tibi *in uxorem*. Dicit enim verbum לָקַח *Accipere*, significare Acceptionem seu Ductionem legitimam per sponsalia; וְאִילוּ הִיא אֵשֶׁת אִישׁ אֵין קִדּוּשִׁין תּוֹפְסִין בָּהּ *Quod si verò fuisset uxor viri adultera, Sponsalibus seu Desponsationi nullus in ea fuisset locus*: 3. ex eo, quòd David jusserit Uriam in domum suam ire, ut cum uxore sua concumberet. Quod si, inquit, fuisset Libellus conditionatus; hac ratione irritus fuisset factus, & David seipsum adulterum constituisset. Itaq; dicendum, fuisse Libellum repudii absolutum. 4. probat idem

ex alio loco 1.Sam.17.18. וְאֶת עֲרֻבָּתָם תִּקָּח , ubi dicit עֲרֻבָּתָם , significare דְּבָרִים הַמְעוּרָבִים בֵּינוֹ לְבֵינָהּ *Res permixtas seu communes inter ipsum & ipsam, h. e. inter uxorem & maritum; Vinculum matrimoniale*, quasi diceretur; *Et arrham eorum conjugalem, vinculum matrimoniale seu conjugale ipsorum accipies, vel ut R. Salomon* ἀφορίζει; גֵּט כְּרִיתוּת *Libellum abscißionis seu repudii petes ab eis, quem uxoribus ipsorum afferas*, לְהַפְרִיד *ad separandam vel dirimendam communionem, quæ est inter ipsos:* Hîc, ait, significatur Acceptio seu Sublatio totalis: quod si n. aliter exponeretur, עֲדַיִין הַתַּעֲרוּבֶת בִּמְקוֹמוֹ *adhuc communio maneret in loco suo.*

Instant. *Atqui docet Scriptura; Davidem peccasse: quid n. sibi vult, quod Nathan dicit ad ipsum;* Quare contempsisti verbum Jehovæ, לַעֲשׂוֹת faciendo quod malum est in oculis ejus, &c. 2.Sam.12.v.9. *Item illud quod David ipse fatetur, dicens;* Peccavi Domino, vers.13. Item: *Prævaricationes meas ego agnosco, Psal.51.5. Quod si etiam non peccavit, cur egit tam seriò pœnitentiam?*

Respondet iterum ex Talmudicis: Non dicitur, quòd David malum reipsa fecerit, sed quòd facturus erat: hoc enim sibi velle לַעֲשׂוֹת cujus sensus sit, *Facturus* quod malum est, &c. non verò quòd actu fecerit: Nempe, כְּשֶׁהַיֵּצֶר אַלְבְּשֵׁיהּ לְדָוִד בִּקֵּשׁ לַעֲשׂוֹת וַיִּדְרוֹשׁ לָאִשָּׁה כִּי חָמַד יָפְיָהּ בִּלְבָבוֹ וַאֲפִי׳ שֶׁתִּהְיֶה אֵשֶׁת אִישׁ אֲבָל לֹא עָשָׂה *Cùm concupiscentia mala invasisset Davidem, cupivit facere, & requisivit eam, quia concupiverat pulchritudinem ejus in corde suo, etiam si esset Uxor viri, sed non fecit: comperiebatur enim libellum repudii accepisse à marito suo, atque ita soluta esse.* Itaq; sic peccatum & prævaricationẽ ipsius fuisse duntaxat in ejus voluntate & concupiscentiâ pravâ, quòd in animum suum induxerit, eam de tecto videns, congredi cum ea, etiamsi uxor alicujus viri esset. At verò actum hunc non commisisse, eò quòd indicatum ipsi fuerit, illam esse uxorem Uriæ, viri de acie seu exercitu ipsius; tales autem non proficisci domo in bellum, nisi libello Repudii uxori relicto. Hinc dicit dependere הֲבָנַת הָעִנְיָן intelligentiam totius hujus negotii.

Instantia; *Cur occidi curavit Uriam, & quid ipsum ad hanc rem impulit?*

Respondet: Fecit hoc מִפְּנֵי הַבּוּשָׁה *propter pudorem*, ne dicatur; Uxorem hujus accepit David; atq; sic prophanetur gloria Dei in persona Regis.

Secundò

Secundò probat Laniado; nullum actuale Adulterium hîc intercessisse; שֶׁהָיְתָה בַּת שֶׁבַע אֲסוּרָה לְדָוִד לְעוֹלָם *quia si id factum esset, tùm Bathseba in perpetuum prohibita & illicita fuisset Davidi: quia talis* אֲסוּרָה לְבַעַל וּלְבוֹעֵל *prohibita est marito suo; & adultero*; ac proinde Davidi, cùm pœnitentiam egit, iterum dimittenda fuisset: secus n. pœnitentiam ejus nihil ipsi profuturum fuisse, si peccatum non deseruisset, sed continuè in eo perrexisset. De tali pœnitentia dici vulgò, טוֹבֵל וְשֶׁרֶץ בְּיָדוֹ. *Lavat se, & reptile tenet in manu sua.*

Tertiò inde probat idem, quod Deus etiam non præceperit Davidi לְגָרֵשׁ אֶת בַּת שֶׁבַע ejicere seu repudiare Bathsebam, quin potiùs illud conjugium confirmarit, eiq; benedixerit Filio sapiente, Domino totius terræ, & Domum seu Templum Domino ædificaturo.

Quartò confirmat sententiam suam ex eo, quod de Davide dicitur, 1.Sam.18.v.14. וַיְהִי דָוִד לְכָל דְּרָכָו מַשְׂכִּיל וַיהוָה עִמּוֹ *Et fuit David intelligens, prudens, in omnibus viis suis* (*Heb.* ad omnes vias suas) *& Dominus erat cum eo.* Quomodo consistere possunt hæc duo, inquit; ut Dominus in omnibus fuerit cum eo, & tam graviter deliquerit?

Ad hoc *excipit* Abarbenel, locum hunc intelligendum de præsenti tempore; & illis negotiis, in quibus tum versabatur David, non de tempore futuro, quo peccaturus, & Dominus ab eo recessurus erat; quinimò si etiam de tempore futuro accipiatur, intelligendum esse de pœnitentia ac resipiscentia Davidis; ut & de Dei misericordiâ, quâ ob pœnitentiam ejus, peccatum hoc ipsi cōdonavit, ejusque iterum misertus fuerit: & Rabbinum, qui hunc locum in Talmud pro Davide adduxit, ex amore & affectu erga Davidem id fecisse.

Laniado respondet; imò etiam de futuro, & continuâ prudentia, & præsentiâ Domini cum Davide, intelligendum hunc locum esse; Docere id præpositionem Lamed in voce לְכָל: quòd scil. non dicatur; *Et fuit David prudenter se gerens* בְּכָל דְּרָכָו *in omnibus viis suis*; sed לְכָל דְּרָכָיו *Ad omnes vias suas, & Dominus cum eo*; quasi diceret, שֶׁהָיָה ה׳ עִמּוֹ דָבֵק בַּהֲוָיָה גְּמוּרָה וַיְהִי דָוִד מוּכָן לְכָל דְּרָכָיו לִהְיוֹת מַשְׂכִּיל *quòd Deus ei fuerit adhærens præsentiâ absolutâ, & David ad omnes vias suas paratus fuerit, ut prudenter ageret.* Hæc de primo.

SECUNDUM peccatum Davidis, dicit *Abarbenel* fuiſſe hoc; שֶׁהִשְׁתַּדֵּל דָּוִד שֶׁאוּרִיָּה יִשְׁכַּב עִם אִשְׁתּוֹ וְיֵחָשֵׁב הַבֵּן הַיִּלּוֹד לְאוּרִיָּה *quòd conatus fuerit David efficere, ut Urias concumberet cum uxore ſua, & hac ratione filius naſciturus haberetur Uria.* Hoc dicit fuiſſe פְּחִיתוּת גְּדוֹלָה בְּמֶלֶךְ חָסִיד כָּמוֹהוּ *levitatem magnam in Rege adeò ſancto, qualis David fuit*, facere ut Filius ſuus habeatur pro filio Uriæ, de ejus familia, atq; à proſapia regis patris ſui prorſus excludatur. Hoc vix viliſsimum hominem decére.

Ad hoc duo reſpondet *Laniado*: *primò* affert tritum illud dictum Rabbinorum, בִּמְקוֹם שֶׁיֵּשׁ חִלּוּל שֵׁם שָׁמַיִם אֵין חוֹלְקִין כָּבוֹד לָרַב *Ubi eſt prophanatio nominis Dei* (ubi agitur de Gloria Dei) *ibi nulla honoris Principis habetur ratio.* Cùm ergo Nomen Dei prophanatum fuiſſet, ſi filius ei natus fuiſſet ex tali muliere; maluiſſe Davidem ſufferre hanc ignominiam in filio ſuo, quàm ut nomen Dei prophanetur: *ſecundò*, cogitaſſe Davidem, Filium hunc fortaſsis non ſupervicturum.

TERTIUM Davidis peccatum dicit *Abarbenel*, fuiſſe הֲרִיגַת אוּרִיָּה *Homicidium* in Uria perpetratum, & שְׁפִיכוּת דָּם נָקִי *Effuſionem ſanguinis innocentis*, viri pii, & timentis Dominum, &c. Satiùs, inquit, fuiſſet, ut David illic eum detinuiſſet ad aliquod tempus, donec mulier peperiſſet, ac filium nutrici alicui tradidiſſet, remq; occultè habuiſſet, quàm Adulterio jam Homicidium addere.

Reſpondet *Laniado*; Neq; in hoc peccàſſe Davidem: eo quòd Uria rebellis fuerit in Regem, & proinde mortem fuerit commeritus: *Primò* enim, *ait*, cùm diceret Urias; *Dominus meus Joab, & ſervi Domini mei*, 2. *Sam*. 11. v. 11. crimen commiſit læſæ Majeſtatis Regiæ, Joabum vocando Dominum ſuum, coram Davide: *deinde*, cùm Rex ei edixiſſet, *ut in domum ſuam deſcenderet, & pedes ſuos lavaret*, v. 8. non obtemperavit huic verbo Regio, atque ita rurſus mortis reum ſe effecit.

QUARTÒ, inquit *Abarbenel*, graviſsimè quoq; peccavit David, in Modo occidendi Uriam; quòd eum occiderit gladio filiorum Ammon, & per manus inimicorum Dei; & præterea ita, ut impoſsibile fuerit, ut hac ratione interficeretur Uria ſolus, ſed neceſſariò aliis etiam cum ipſo fuerit occumbẽdum. Nam non ponunt virum unicum & ſolum è regione prælii, vel in fronte aciei.

aciei. Unde & Scriptura dicit; *Et ceciderunt de populo, de servis Davidis: sed & mortuus est Uria Chittæus, v.17.* Ad confirmationem hujus adducit etiam ex Medrasch, *quòd David multos justos occiderit cum Uria.*

R. *Laniado* ad hoc ex sententia Rabbinorum; Hic omninò, & sine dubio, peccasse Davidem, quòd eum interfici curâverit gladio filiorum Ammon: כִּי הָיָה לוֹ לְדוּנוֹ בְּסַנְהֶדְרִין כִּי בֶּן מָוֶת הוּא *nam debuisset eum judicare vel condemnare per Synedrium, si mortis reus fuit*: sed tantùm in hoc. Hinc, ait, scriptum est, 1. Reg. 15. v. 15. רַק בִּדְבַר אוּרִיָּה *Tantùm in verbo Uriæ*: Et hac de causa dixisse Davidem: *Libera me à sanguinibus; ô Deus*, Psal.51. v.16. Particulam רק significare restrictionem ad unicam hanc cædem, quâ eum per Ammonitas interfici curavit; quem debebat supplicio afficere per Synedrium.

Quòd verò ad alterum attinet; *quòd David etiam causa fuerit cædis plurium innocentum*, in eo sic excusat Davidem. Dicit, Davidem nihil aliud præcepisse, quàm; הָבוּ אֶת אוּרִיָּה אֶל מוּל פְּנֵי הַמִּלְחָמָה הַחֲזָקָה וְשַׁבְתֶּם מֵאַחֲרָיו וְנִכָּה הוּא לְבַדּוֹ וָמֵת *Ponite Uriam* (sc. solum) *è regione*, (vel, in fronte) *prælii fortis, postea revertimini a tergo ejus, ut percutiatur* (ipse solus) *& moriatur*: Et sic quoque fecisse Joabum, sicut scriptum est; *Et posuit Uriam in loco, ubi sciebat viros esse fortissimos*; Deum etiam auxilio fuisse Davidi, ne ipsius causâ plures occiderentur: contigisse autem, ut egrederentur viri civitatis, & pugnarent cum Joabo ipso, & tunc, in illo conflictu, qui fuit cum Joabo, cecidisse plures de populo, & de servis Davidis cecidisse, mortuum item etiam esse Uriam: attamen non seorsim & primò, in loco illo, in quo constitutus fuerat à Joabo, ubi sc. sciebat esse viros fortissimos; sed postea, cùm egrederentur seu eruptionem facerent viri civitatis, sicut scriptum est; *Et egressi fuerunt viri civitatis, & pugnarunt cum Joab*; (*cum Joab*, scilicet דייקא præcisè tunc in illo conflictu) *& ceciderunt de populo, de servis Davidis: mortuus etiam est Urias Hitthæus* (sc. occasionaliter & per accidens). Itaque in hoc solo reatum Davidis consistere, in verbo malo, quòd David dixit seu scripsit ad Joabum: hinc dici in loco suprà adducto, רַק בִּדְבַר אוּרִיָּה *Tantùm* in verbo *Uriæ*, seu, *de Uria, &c.* Hanc excusationem dicit ad minimũ posse valere de iis de populo, & de servis Davidis, qui in hoc prælio occubue-

occubuerunt, si non de Uria ipso; eò quòd diversâ ratione videantur occubuisse; cùm de illis dicatur ויפל *Et ceciderunt*; de Uria autem, וימת *Et mortuus est*; unde argui possit, illos verè & propriè ex conflictu interiisse, hujus verò mortis causam esse Davidem, sed solius.

Quinto, dicit *Abarbenel*, peccavit David etiam in eo, quòd statim ac ipsi nunciatum esset, Uriam mortuum esse, & luctus præteriisset, miserit, & acceperit eam in uxorem, ac si adhuc concupiscentiâ flagraret; neque ad certum & justum tempus exspectaverit; quinimò nondum elapsis nonaginta diebus à morte Uriæ: ante quod tempus de jure non licet viduam desponsare.

Respondet *Laniado*; Fieri posse, ut David quò, quantum in se erat, tegeret ignominiam, neq; dispalesceret, Bathsebam ex se gravidam esse, consultum duxerit, maturè eam ducere, & in palatium suum traducere. Quod verò ad nonaginta dies attinet, in eo etiam nullum dicit esse reatum, eò quòd Bathseba libellum divortii acceperit ab Uria.

Sic Hebræi sentiunt & scribunt de hoc facto Davidis, ex qua sententiarum collatione facilè est judicare, quænam sententia sit validior, & præferenda; si tantùm hoc attendatur, quænam meliora & certiora fundamenta in Verbo Dei habeat. Nam quod excusationes attinet, quæ pro Davide à Laniado afferuntur, eæ vel nituntur frivolis Traditionibus Judaicis, vel incertis conjecturis, vel ridiculis Scripturæ detorsionibus. Saltem id, quod ab initio dictum, ex his liquet, secùndum Judæos non licere eam, quæ per adulterium est polluta, in uxorem ducere, neque hanc licentiam facto Davidis excusari posse; quia illi vel Davidem ab adulterio absolvunt; & sic nihil ad rem faceret hoc exemplum; vel illum adulterii & gravium peccatorum reum constituunt; & sic non est imitandum. Neque quod Deus in Davide toleravit, vel etiam ei ignovit & condonavit, in exemplum trahendum, vel pro regula habendum & proponendum. Lex enim Dei sola est vitæ nostræ regula, non Exempla, maximè singularia. Sed redeamus ex hac digresiuncula in viam.

44.

Hactenus de Personis, & conditionibus Personarum,

rum, quæ desponsari possunt, vel non possunt. Antequam ulteriùs progrediamur, unum adhuc placet addere; *Quomodo videlicet Hebræi Legem illam explicent, quæ Numerorum capite XXXVI. filiabus Tzelophchad data fuit; ut nuberent maritis qui essent de familiis tribus patris sui?* Inde enim nonnulli Legem universalem eliciunt, *quasi nemini Israëlitarum, ab eo tempore, licuerit extra tribum suam nubere, &c.*

Videbimus primò Verba præcipua Textus Originalis huc spectantia: *Cùm principes patrum, de familiâ filiorum Gilead, &c. accessissent Mosen* (v.1.) *ac dixissent; Quia ex edicto Divino, in divisione possessionum terræ Canaan, possessio Tzelophchadi, filiabus ejus danda sit;* (de quo Num. cap.27.) *Si verò filiæ istæ alicui de aliis tribubus in uxores dentur, hac ratione fieret, ut hæreditas earum, à portione seu possessione patrum ipsarum avelleretur, & possessioni tribus eorum adderetur, quibus nupserint; atque sic sors ipsorum assignata minueretur, quæ ne in Jubileo quidem reverteretur,* (*quia si per talia connubia filios gignerent, hæreditas ad illos pertineret: Filii autem juxta tribum patris, non matris recensentur,*) (v.2.3.4.5.) *Respondit Moses, juxta sermonem Domini dicendo;* כן מטה בני יוסף דברים *Rectum tribus filiorum Joseph loquuntur:* זאת הדבר אשר צוה יהוה לבנות צלפחד לאמר לטוב בעיניהם תהיינה לנשים אך למשפחת מטה אביהם תהיינה לנשים *Hoc est verbum, quod præcepit Dominus filiabus Thelophchad, dicendo; Bono in oculis ipsorum* (cuicunque ipsis libuerit) *sunto in uxores; attamen* (alicui) *de familia tribus patris ipsarum sint in uxores:* ולא תסב נחלה לבני ישראל ממטה אל מטה כי איש בנחלת מטה אבתיו ידבקו בני ישראל *Et non circuibit, vel, devolvetur hæreditas filiorum Israel de tribu ad tribum: singuli enim filiorum Israel adhærebunt possessioni tribus patrum suorum,* (h.e. operam dabunt, ut firmiter possessionem suam retineant & tueantur) וכל בת ירשת נחלה ממטות בני ישראל לאחד ממשפחת מטה אביה תהיה לאשה למען ירשו בני ישראל איש נחלת אבתיו *Et omnis filia hæreditate-accipiens possessionem, de tribu filiorum Israel, alicui de familia tribûs patris sui erit in uxorem, ut quisque filiorum Israëlis hæres-fiat possessionis patrum suorum,* ולא תסב נחלה ממטה למטה אחר כי איש בנחלתו ידבקו מטות בני ישראל *Neque devolvetur possessio de tribu* (unius) *ad tribum* (al-

terius): *quisque enim possessioni suæ adhærebit, qui fuerit de tribubus filiorum Israel:* כאשר צוה יהוה את משה כן עשו בנות צלפחד *Quemadmodum præcepit Dominus Mosi: sic fecerunt filiæ Tzelophchad, &c.* Sic habent Verba Sacri contextus Hebræa. Videamus Hebræorum Commentaria & explicationes.

R. Salomon ad hæc verba; *Et omnis filia hæres possessionis alicujus;* שלא היה בן לאביה *Cujus sc. pater nullum habet filium.*

In Talmud, Tractatu de Jejunio cap. 4. fol. 30. col. 2. חמשה עשר באב מאי היא אמר רב יהודה אמר שמואל יום שהותרו שבטים לבא זה בזה מאי דרוש זה הדבר אשר צוה יי׳ לבנות צלפחד וגומ׳ דבר זה לא יהא נוהג אלא בדור זה *Decimus quintus dies mensis Af* (festus sc.) *quisnam est? Raf Jehuda dixit, R. Samuelem dixisse, fuisse diem illum, quo permissum fuit tribubus matrimonia inter se contrahere. Unde hoc probant vel deducunt? Ex eo quod dicitur;* Hoc est verbum, *vel*, Hæc est res, quam præcepit Dominus de filiabus Tzelophchad, &c. q. d. *Verbum hoc, vel Res hæc non usurpabitur vel observabitur, nisi in hac generatione* (sc. filiarum Tzelophchad.)

In Bava bathra fol. 120. col. 1. בנות צלפחד הותרו לכל השבטים שנאמר לטוב בעיניהן תהיינה לנשים אלא מה אני מקיים אך למשפחת מטה אביהן תהיינה לנשים · עצה טובה השיאן הכתוב שלא ינשאו אלא להגון להן *Filiæ Tzelophchad permissæ fuerunt omnibus tribubus, sicut dicitur;* Ei, cui ipsis videbitur, erunt in uxores. *Atqui postea dicitur*, Alicui de familia tribus patris ipsarum erunt in uxores. His verbis *Consilium bonum* (non præceptum) *dedit illis Scriptura, ne nubant nisi illi, qui ipsis sit conveniens* (ad conservandam sc. hæreditatem & possessionem suam in tribu ipsarum). Mox ibidem etiam dicitur, illa verba; *Omnis filia hæres possessionis alicujus*; non fuisse dicta, nisi pro eo tempore.

Ibid. fol. 111. col. 1. וכל בת יורשת נחלה ממטות בני ישראל היאך בת יורשת שני מטות אלא זו שאביה משבט אחד ואמה משבט אחר ומתו וירשתן Et omnis filia hæres possessionis de tribubus Filiorum Israel. *Quomodo? Filia hæres esse potest duarum tribuum; illa sc. cujus pater est de tribu una, & mater de tribu alia, &c.*

R. Moses ben Nachman ad hæc verba; *Et non devolvetur possessio filiorum Israel de tribu in tribum;* scribit: לא חשש הכתוב אלא לתקן העת ההיא כי אם היו בישראל נשי נשואות לשבט אחד והם יורשות נחלה היום או שתירשנה מיום זה ואילך שימות אביהן או אחיהן

אחיהן בלא בנים על כרחנו השוב נחלתן ממטה אל מטה ומי יוכל לתקן בזמן אשר עותו כי לא רצתה התורה לצוות שלא ירשו אותן הבן והבעל שלא ראתה לעקור משפט הירושה׳ וכן לא יחוש הכתוב למקרים העתידים לבוא כי הבנות שאינן יורשות נחלה יכולות להנשא לכל השבטים וכו׳. *Non vult Scriptura hac dirigere nisi Tempus illud. Nam si in Israele fuissent mulieres nupta in tribu alia, & vel hodie in tempore præsenti jam hæredes essent possessionis alicujus, vel inposterum fierent, decedente fratre vel patre ipsarum, sine iiberis; necessariò in hoc casu possessio devolveretur de tribu una ad tribum aliam. Et quis posset hac deinceps iterum corrigere posteaquam ita confusa essent? Nam non voluit Lex præcipere, ne vel filius vel maritus ipsarum* (qui essent de alia tribu & legitimi hæredes) *non ejus hæredes essent: quia nequaquam mens ejus fuit tollere jura hæreditatum. Similiter etiam non fuit sollicita hic Lex de accidentibus futuris: quia filia, qua non erant hæredes possessionis alicujus, poterant nubere omnibus tribubus; & tamen fieri potuit, ut hæreditatem aliquam acciperent sequenti tempore, decedente fortè fratre ipsarum, superstite adhuc patre, & sic transiret possessio Patris, aut propinquorum ipsarum. Juxta sententiam Rabbinorum nostrorum, qui voluerunt, rem istam non fuisse usitatam, nisi pro illo tempore tantùm, dicendum, Non fuisse Filias in tota illa generatione veniente in terram Canaan, hæredes possessionum, præter filias Tzelophchad*, כי על כן לא דברו. *Atqui præcepit Scriptura, ut si moreretur homo, à die illa usque ad divisionem terra inter tribus, & filia ipsius hæreditatem ejus obiret, illa non posset nubere in tribum aliam, ne vir ille veniret tempore divisionis terra, ad accipiendam possessionem in tribu alia. Nam cura erat major pro ipsis tempore divisionis, ne commiscerentur tribus inter se in possessionibus. Postea enim jam nota fuit possessio singulorum, ac propterea non ita solliciti fuerunt. Quia autem non cognitum fuit tempus divisionis, idcirco cavit de tota generatione. Ab eo autem tempore & ulteriùs, Deo, in cujus manu est anima omnis viventis, non fuit cura gerenda. Et hoc rectũ est secundum sensum literalem; horum enim verborum* ולא תסוב נחלה, *sensus non est*; Ut non transferatur vel devolvatur hæreditas; *sed sunt duo præcepta*; primò, *de hæredibus filiabus possessionum, ne nuberent, nisi alicui de tribus patris sui*; deinde *de jam nuptis, & ad quas perveniebat possessio, posteaquam jam maritata essent, ne devolvatur possessio de tribu una ad tribum aliam: sed ut illarum hæredes essent fratres & propinqui, non filii vel mariti ipsarum*; *Et primò qui-*

dem id monet de filiabus Tzelophchad, tùm de omni filiâ herede possessionis alicujus: & de toto Israele dicit; Ne devolvatur hæreditas de tribu ad tribum: *nam etiam maritata, & quæ admonita fuerunt de hac re, si transgrederentur præceptum hoc, hæreditatem ipsarum abibant Tribus ipsarum: ut omnes adhærerent, & alligati essent possessioni tribûs paternæ, ne hereditas ipsorum separaretur ab ipsis, nec ipsi separarentur à possessione patrum suorum: Neque etiam omnia hæc observabantur, vel usitata erant, nisi in illa generatione, quæ possessione accepit terram, tempore divisionis illius. Consilium autem dedit illis, tum de innuptis, de quibus rogatus fuerat, tum de nuptis.* Hactenus Ramban, cujus sententia eò etiam tendit, non fuisse perpetuum, vel universale præceptum, sed restrictum ad certum tempus, & certas etiam personas; filias nimirum illas, quæ per hæreditatem habebant possessionem aliquam &c.

R. Levi ben Gerson: בקשו שלא תהיינה לנשים למטה אחר וידמה שכבר רצו בזה שלא תהיינה למשפחה אחרת כי המטה או השבט יאמר על המשפחה. וזה שאם היה רצונם שלא ינשאו לזולת בני השבט הנה עדיין ישאר התרעומת שהיו מתרעמין והוא שכבר תהיה נחלתם נוספת על נחלת המשפחה ההיא מה שנגרע מנחלתן בירושת הארץ כי הם יירשו יחד עמהם כאלו היתה הירושה לחפר ואולם כאשר תהיינה לנשים לבני דודיהן לא תצא נחלת חפר מבניו וכן היה מוסכם מהשם יתעלה כמו ששאלו כהוגן והנה הוגבל זה הענין אז לכל בת יורשת נחלה וכו׳ *Petierunt, ne essent in uxores, i.e. ne nuberent* למטה אחר tribui alii. *Quo hoc videntur voluisse dicere, ne* nuberent familiæ alteri. *Nam vocabula* מטה & שבט, *quæ* Tribum *significant, dicuntur aliquando de* Familia. *Quod si enim voluisset dicere,* Ne nubant alii extra tribum suam, *maneret causa murmurationis, propter quam murmurabant, hæc videlicet; quòd hac ratione possessio ipsarum adderetur possessioni familiæ illius, & sic detraheretur de possessione quam acceperunt in hæreditate terræ* (Nam ipsi *heredes* fierent simul cum ipsis, ac si hæreditas esset Chephèris): *Quod si autem futuræ sunt uxores patruelium suorum, non egredietur hæreditas Chepheris à filiis ipsius: Atque ita, uti petierunt, indultum ipsis est à Deo. Determinata autem tunc fuit res ista in omni filiâ hæreditate accipiente possessionem* (terræ), *cujus possessio diminuitur vel detrahitur de possessione propinquorum ejus; ut sit in uxore alicui de familia patris sui. Ideò non viguit hoc jus, nisi pro illo tempore. Nam post illud tempus non accidit, ut detraheretur possessio ipsarum, à possessione heredum, &c.*

R. Bechaj:

R. Bechaj: Neque devolvetur possesio de tribu, ad tribum aliam; מצוה לשעה קודם שינחלו ישראל הארץ *Præceptum temporarium fuit, antequam Israëlitæ possiderent terram.* Et omnis filia hæreditate accipiens possessionem; שלא היה בן לאביה: אחר שינחלו את הארץ *Cujus sc. pater nullum habet filium; & hoc postquam terram possedissent.* *Hac de causa dicit Scriptura secundâ vice;* ולא תסוב הנחלה Et non devolvetur hæreditas: ומטעם זה היה מנהג בישראל בבת יורשת כשתעבור על זה ותרצה להנשא לשבט אחר שהיו קורין אותה זונה והיה מפסדת נחלת בית אביה וזהו שכתוב ויפתח הגלעדי היה גבור חיל והוא בן אשה זונה כי אמו של יפתח היתה בת יורשת נחלה ונשאת לשבט אחר כי אין הכונה זונה ממש חס ושלום וכן תרגם יונתן ׃ ואפשר לומר כי ולא תסוב נחלה ידבר בנפשות ולכך הזכיר פעם שנית ולא תסוב נחלה וכן מלת ידבקו כי האחד דבקות הגוף והשני דבקות הנפשות *Et propter hanc rationem fuit consuetudo in Israële, de filia hæreditatem accipiente; ut, si hoc transgrederetur, & vellet nubere in aliam tribum, eam vocarent* זונה, *& fuit corrumpens vel destruens possessionem domûs patris sui. Hoc est quod scriptum est;* Et Jiphtach Gileadita fuit potens robore, & erat filius mulieris זונה, Judic.11.v.3. *Mater enim Jiphtachi fuit Filia hæres possessionis, & nupta in alia tribu; Nequaquam enim intelligitur* זונה reverà (i.e. Scortum, Meretrix vera). *Absit! Et sic quoque interpretatus est Jonathan. Potest etiam dici, quòd verba hæc;* Et non circuibit vel devolvetur hæreditas; *loquantur de Animabus, ac propterea secundâ vice repetantur; ut & vox* ידבקו Adhærebunt. *Una enim, est Adhæsio corporis; altera, Adhæsio animarum.*

Onkelos Hebræa de verbo ad verbum reddit.

Jonathan nonnihil paraphrasticè v.6:7. ita reddidit; דין פתגמא דפקיד יי לא לדריא דעתידין למיקום בתר פילוג ארעא אלהן לבנת צלפחד למימר לדתקין בעיניהן תהוין לנשין לחוד לגניסת שבט אבוהן תהוין לנשין ׃ מטול דלא תתזקף אחסנא לבני ישראל משבטא לשבטא חורנא ארום גבר באחסנת שבטא דאבהתוי ידבקון בני ישראל *Hoc est verbum, quod præcepit Dominus, non generationibus exsurrecturis post divisionem terræ; sed filiabus Tzelophchad; dicendo; Ei cui bonum videbitur in oculis ipsarum, sunto in uxores: modò alicui de familia tribûs patris sui nubant: ne devolvatur hæreditas filiorum Israel de tribu una ad tribum aliam: nam quisque filiorum Israel tribui patrum suorum adhærebit.*

Flavius Josephus Antiquitat. Judaic. lib. 4. cap. 7. ita hæc refert: *Eodem tempore, cùm defunctus esset quidam è primatibus Manassidis tribus, nomine Salpades, liberis fœminei tantùm sexus relictis, tribus ejus viri insignes Moysem consulunt, An filiarum ejus, in divisione & sortitione agrorum, ratio haberi debeat. Is respondit, si in domum tribulis nuptum darentur, sortem dotalem fore: sin mallent in aliam tribum elocari, sortem in sua tribu relinquerent. Atque hac occasione instituit, ut cuique tribui suæ sortes perpetuò manerent.* Sic Josephus, ex versione Gelenii: quæ quomodo cum Textu authentico conveniant, vel inde exsculpi queant, non video.

Interpretes etiam Græci à Textu Hebraico hic non recesserunt.

Vulgatus autem Interpres multum hîc *deviavit à Veritate Hebraica*, ut Paulus Burgensis loquitur, *multasq; & magnas legis conditiones neglexit*, ut Cajetanus scripsit, atque hinc etiam plures, qui eum sequuti sunt, in errorem induxit: Versus 6. Hæc lex super filiabus Salphaad à Domino promulgata est: *Nubant quibus volunt, tantùm ut suæ tribus hominibus* v. 7. *Ne commisceatur possessio filiorum Israel de tribu in tribum: Omnes enim viri ducent uxores de tribu & cognatione sua:* v. 8. *Et cunctæ fœminæ de eadem tribu maritos accipient, ut hæreditas permaneat in familiis:* v. 9. *Nec sibi misceantur tribus, sed ita maneant, ut à Domino separatæ sunt.* v. 10. *Feceruntq; filiæ Salphaad, ut fuerat imperatum.* Quantum hæc discrepent à Fonte & Veritate Hebraica, ex collatione cum ea, quivis studiosus Lector ipse potest deprehendere.

Unum tamen hac occasione Lectorem monere non possum prætermittere, quod Doctissimo & aliàs accuratissimo Casaubono excidit. Dum ille in Exercit. 1. ad Annales Baronii, de genere Josephi & Mariæ, & ex ea occasione etiam de ista Lege agit, inter alia sic scribit: *Simillima fuit Lex Mosis, de quibus in extremo illo capite Numerorum agitur, quod si intellexisset Baronius, ad omnia conjugia promiscuè illam non extendisset. Satis hoc exprimitur illis ipsis verbis, quæ sunt in Annalibus descripta: sed multò clariùs illis, quæ Latinus Interpres omisit Numerorum capite 36. versibus octavo & nono. Quæ fuerit causa illius omissionis, nescio: observo tamen iisdem codicibus cum Latino Interprete usum & Jonathanem, F. Uzielis in suo Targum.* Hoc postremum vellem meliùs expendisset Vir ille eximius: magnum enim

enim est discrimen inter Versionem Latini Interpretis Veteris, & inter Targum Jonathanis F. Uzielis, ut nullâ ratione dici possit, illos iisdem codicibus usos.

Interpres enim *Latinus*, aliquâ ratione versum octavum & nonum exprimit, sed mutilè & imperfectè, uti liquet. Versui enim octavo textûs Hebræi, respondent ista; *Et cunctæ fœminæ, &c.* versui nono hæc; *Nec sibi misceantur tribus, &c.*

In *Targum Jonathanis filii Uzielis*, duo isti versus prorsus sunt omissi, adeoque ne verbulum quidem est, quod illis respondeat. Unde maxima est inter illos differentia, ut non dici possint iisdem codicibus usi in condendis suis versionibus.

Quæ causa sit discrepantiæ Interpretis Latini, neque ego scio, neque hujus loci est inquirere. Novus aliquis Criticus hic prætendet Varietatem Codicis Hebræi, quo usus fit, & variam lectionem introducet proculdubio: sed longè aliter saniores Doctores. Paulus Burgensis in additionibus ad hunc locum ita: *In hoc præcepto multum deviat translatio nostra* (non, codex Hebræus, quo usus est translator) *à veritate Hebraica* (non, à Codice Masorethico). *Nam secundum veritatem Hebraicam non prohibetur fœminis, quin nubant quibuscunque voluerint de genere Israëlitico, nisi tantùm fœminis, quæ hæreditatem habent, sicut illæ quæ non habent Patres, & istu tantùm præcipitur, quòd alicui de cognatione patris sui nubant, & hoc est quod dicitur;* Omnis filia quæ habet hæreditatem, uni de cognatione patris sui erit uxor. *Similiter non prohibetur, quin viri ducant uxores de tribu alia. Hoc enim, quod dicitur in Translatione nostra;* Omnes enim viri ducent uxores de tribu & cognatione sua, *non est in Hebræo, sed ibi dicitur sic:* Non revertatur hæreditas filiorum Israel de tribu in tribum: sed unusquisque in hæreditatem tribus patrum suorum adhæreat. *Similiter ubi in translatione nostra dicitur;* Ne sibi misceantur tribus, sed ita maneant; *non est in Hebræo, sed dicitur sic;* Ne revertatur hæreditas unius tribus ad aliam tribum. *Et ratio hujus Legis testatur pro veritate Hebraica, quæ quidem ratio finalis est, ut divisio hæreditatum fienda inter tribus perpetuò remaneret, ita quod nihil de terra, quæ in sorte tribûs Judæ caderet, posset aliquando reverti ad tribum Benjamin, & sic de aliis. Et quia secundum Legem veterem non succedebant in hæreditatem paternam, nisi illæ tantùm, quæ fratribus masculis carebant; ut suprà eodem 27. capite, ideò de istis tantùm

tùm dabatur Lex, ne commiſcerentur alicui de alia tribu; quia per talem commixtionem hæreditas unius tribus tranſiret in aliam, quod erat contra ordinationem Divinam: ſed aliæ fœminæ, quæ fratres habebant, & per conſequens non ſuccedebant in hæreditate paterna, non prohibebantur per iſtam Legem, quin contraherent cum aliis quarumcunq; tribuum, quia ex hoc non conſequebatur confuſio ſortium; ut ſatis patet. Nec legitur etiam, aliquam diſpenſationem fuiſſe ſuper hoc factam, quâ tribus ſacerdotalis & regia poſſent ad invicem commiſceri per matrimonia. Non enim requirebatur in hoc diſpenſatio, quia Deus non prohibuit commixtionem tribuum, niſi tantùm ubi ex matrimonio poſſet ſequi commixtio hæreditatum, ut patet ſecundum Veritatem Hebraicam, ut dictum eſt. Cajetanus: Multas & magnas Legis conditiones neglexit Interpres, unde in errores inducti ſunt veteres qui alias verſiones non inſpexerunt, hâc ſolâ freti & uſi. Videatur & Nicolaus de Lyra, Druſius, Amama, & alii.

Quæ verò cauſa ſit illius hiatus in Targum Jonathanis, facilè eſt divinare. Error eſt manifeſtus, vel Exſcriptoris, vel Librariorum. Nam cùm verſus ſeptimus & nonus ferè ſint iidem, & iiſdem verbis terminentur, ידבקו בני ישראל; inde incuriâ & ἀβλεψίᾳ ſaltum fecit ſeu Scriptor hujus Targum, ſeu Librarius, à verſu ſeptimo ad decimum, duos intermedios omittendo.

Hæc de iſta Lege, ex Hebræis inſerere placuit, quia ex diſcrepante illa Interpretatione Latina, diverſæ quoque de ea ſententiæ extiterunt: & illa etiam ſæpè adducitur in Genealogia Chriſti, in explicando genere Joſephi & Mariæ, ut ſaltem quid Hebræi de ea ſentiant, & ſcribant, curioſi lectores ob oculos & in promptu habeant. Quamvis enim iſta Hebræorum hujus Legis explicatio retineatur, nihil tamen impedit, quo minùs inde Mariæ genealogia ex eadem cum Joſepho tribu ſequatur, & probari poſsit; quia ſc. cùm Mariæ nulli fratres fuerint, Virgo fuit ἐπίκληρος, quam Lex hæc obſtrinxit, ut eruditè id quoq; oſtendit doctiſsimus Caſaubonus, in loco paulò antè citato, cujus verba hîc ſubjiciemus; *Probat*, inquit, *Baronius, Evangeliſtas in genere Joſephi ſimul & glorioſæ Virginis genus eſſe complexos: quod etſi veriſſimum eſt, atque adeò cunctis Chriſtianis debet eſſe perſuaſiſſimum, non rectè tamen ab illo demonſtratur. Inſtitutum de non miſcendis tribubus, quod ipſe exiſtimat Joſepho neceſſitatem impoſuiſſe, quia homo juſtus erat, ducendæ uxoris quæ eſſet*

esset è tribu Juda, non imperatur absolutè eâ lege Mosis, quam laudat Baronius è capite ultimo Numerorum. Nam ibi Moses non in universum de omnibus fœminis loquitur: sed de illis duntaxat, quæ in Atheniensium legibus Ἐπίκληροι *dicebantur, &* ἐπιπροίκοις *opponebantur: hæ dotem certam è bonis paternis auferebant: illæ totam hæreditatem in dotem adferebant. Nam, ut ex Orationibus Isæi & Demosthenis liquet,* οὐκ ἐξῆν ἐπικλήροις ἔξω τῆς ἀγχιστείας γαμεῖν· ἀλλὰ προσῆκον ἦν αὐταῖς μετὰ τῶν χρημάτων τῷ ἐγγύτατα γένους συνοικεῖν. non licebat virginibus ἐπικλήροις extra cognationem enubere, sed oportebat ipsas unà cum bonis proximo agnato nubere. *Neq; solùm Athenis gentis enuptio vetita, sed etiam in aliis Gracorum civitatibus.* Diodorus Siculus libro 12. in Solonis & Charondæ legibus ita cautum hac de re fuisse testatur; Κελεύει ὁ νόμος τῇ ἐπικλήρῳ ἐπιδικάζεσθαι τὸν ἔγγιστα γένους, ὡσαύτως δὲ καὶ τὴν ἐπίκληρον ἐπιδικάζεσθαι τῷ ἀγχιστεῖ. *ubi jus idem in viros & mulieres statuitur; ut proximus agnatus cum ea fœmina, ad quam gentis hæreditas est devoluta, judicio experiri possit, si nuptias ex lege recuset: & vice versâ virgo aut mulier in simili casu. Simillima fuit Lex Mosis, de qua in extremo illo capite Numerorum agitur. quod si intellexisset Baronius, ad omnia conjugia promiscuè illam non extendisset. Satis hoc exprimitur illis ipsis verbis, quæ Latinus Interpres omisit Numerorum capite 36. versibus octavo & nono. Quæ fuerit causa illius omissionis, nescio: observo tamen, iisdem codicibus cum Latino interprete usum & Jonathanem, Uzielis filium in suo Targum. Ex his sequitur, Beatam Virginem, non solùm ejusdem fuisse tribus Juda cum Josepho, sed etiam ex eadem gente & cognatione, nempe Davidica. Itaq; verè & doctè Epiphanius contra scelestissimum hæreticorum genus Antidicomarianitas scribit, Mariam Josepho esse traditam,* κλήρων εἰς τοῦτο ἀναγκασάντων αὐτὴν ἥκειν quum jura hæreditatis, quam possidebat, eò ipsam adegissent. *Significat enim, Mariam fuisse Virginem* ἐπίκληρον. *Quod autem Epiphanius bona, quæ tùm beata Virgo obtinebat,* κλήρους *appellat, non* κλῆρον, *videtur id innuere, unà cum patris hæreditate, etiam aliorum agnatorum bona ad ipsam devoluta. Interpres Epiphanii horum verborum mentem non cepit.* Hactenus Casaubonus.

Sic actum est hactenus de Personis.

I

FORMA ET MODUS DESPONSANDI.

45.

IV. Desponsationis Forma et Modus. De hoc scribunt, Mulierem seu Uxorem acquiri & desponsari posse tribus modis, Vel sc. *Pecuniâ*, vel *Instrumento seu Contractu scripto*, vel *Concubitu*. Majemonides libro citato cap. 1. באחד משלשה דברים אלו האשה נקנית בכסף או בשטר או בביאה · בביאה ובשטר מן התורה ובכסף מדברי סופרים h.e. *Uno aliquo ex his tribus modis comparatur Uxor; Pecuniâ, Instrumento literarum, & Concubitu. Et quidem Concubitu, & Instrumento literarum, ex Lege Mosaicâ; Pecuniâ verò, secundum verba Scribarum.* Quamvis sint qui velint, hunc quoq; modum esse secundum Legem Dei.

46.

Quocunque *trium* horum modorum acquiratur mulier, *tria* requiruntur alia; *primò*, ut id fiat בפני עדים adhibitis testibus, & quidem minimùm *duobus*: Nam si quis coram uno duntaxat teste desponsârit, licet ambo sint confitentes, desponsatio tamen nulla est: sed & *legitimi* debent esse testes, apti secundum Legem ad testandum: *secundò*, ut disertis & conceptis verbis id faciat non Mulier, sed Vir, (quia Vir ducit Mulierem, non Mulier Virum) & quidem talibus, quæ *Accipiendi*, *Ducendi*, *Desponsandi*, *&c.* vim & sensum, citra omnem ambiguitatem, habeant; veluti; הרי את מקודשת לי aut הרי את מאורסת לי *Ecce tu mihi es per hoc desponsata:* aut, הרי את לי לאשה בזה *Ecce tu mihi cum hoc es in uxorem:* הרי את קנויה לי *Ecce es mea empta:* הרי את שלי *Mea es:* הרי את לקוחתי *Es mea accepta, ducta,* חרופתי: Item, הרי את ברשותי *Es in potestate mea*; Communior formula est; הרי את מקודשת לי בדבר זה כדת משה וישראל *En desponsata mihi es hac re, secundum ritum Mosis & Israëlis.* de quibus vide Majem. cap. 2. §. 1. & 6. *tertiò*, ut id fiat Linguâ, quam mulier intelligat, cap. 3. §. 8. ויש לאיש לקדש האשה בכל לשון שהיא מכרת בו · ויהיה משבע דברים באותה הלשון שקנאה h.e. *Vir potest mulierem desponsare quavis linguâ, quam ipsa intelligat; modo verbis utatur significationem talem, ut modo dictum, habentibus.*

47.

Quamvis autem, ſecundum Legem Moſis quoque, licitum eſſe velint, בְּבִיאָה *Concubitu* ſibi mulierem deſponſare; attamen non ampliùs iſto modo utuntur מִשּׁוּם פְּרִיצוּת *quia id impudicum & laſcivum eſt*, כְּדֵי שֶׁלֹּא יִהְיוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל פְּרוּצִים בְּדָבָר זֶה *ne Iſraëlita hac in re impudici fiant*. Et qui ſic deſponſat, מַכִּין אוֹתוֹ מַכַּת מַרְדּוּת *eum percutiunt pœnâ flagellationis vel fuſtigationis*; interim tamen קִדּוּשָׁיו קִדּוּשִׁין גְּמוּרִין *Deſponſatio ejus eſt deſponſatio abſoluta & perfecta*. Hic verò ſciendum, quòd licet olim licitum ac permiſſum fuerit; adhuc etiam hodiè, quantumvis non impunè, fieri poſsit, ut deſponſatio fiat per Concubitum; id tamen non ita ſit intelligendum, quaſi hoc pacto Sponſalia & Nuptiæ ſimul celebratę fuerint, aut ab eo tempore Sponſa Sponſo pro ipſius lubitu licita & permiſſa fuerit. Nequaquam. Actus duntaxat ille unicus ad confirmationem Deſponſationis fiebat, neque ſine adhibitis teſtibus, præſentibus non actui, ſed ſtipulationi, quâ teſtabatur, ſe hoc concubitu, in loco ſegregato perficiendo, hanc ſibi deſponſare: neque, ut Druſius exiſtimavit ad Matth. cap. 1. ſponſa ideò deſiit ſponſa eſſe, vel Uxor revera fuit, vel Nuptiarum ſolennitas, & הַכְנָסָה לְחוּפָּה *Introductio in thalamum* ideò intermiſſa fuit.

48.

Duobus proin duntaxat modis honeſtè fit Deſponſatio; *Pecuniâ*, vel *Re pecuniâ æquivalente*, & *Scripturâ*. Si *Pecuniâ* vel *Re pecuniâ æquivalente*, non debet ea minoris pretii eſſe quàm פְּרוּטָה *Pruta*: ſi minoris ſit valoris, deſponſatio nulla cenſetur. *Pruta* autem eſt numulus exiguus, ponderis dimidii grani hordeacei de argento puro, ut alibi explicatum. Si *per Scripturam* fiat Deſponſatio, ſcribet Vir Deſponſans, vel ſuper chartam, vel ſuper teſtam, vel ſuper folium aliquod, vel ſuper quamcunque rem voluerit, formulam aliquam Deſponſandi, quales ſuprà vidimus; tradetq; mulieri coram teſtibus. Sed & Nomen Deſponſatæ diſertè debet exprimi, neq; id ipsâ inſciâ vel nolente fieri.

49.

Non enim deſponſatur *Mulier*, אֶלָּא לִרְצוֹנָהּ *niſi voluntariè*: & quicunq; deſponſat aliquam בְּעַל כָּרְחָהּ *per coactionem*, ejus deſponſatio nulla eſt. Sed *Vir*, quem coëgerunt, ut invitus ali-

quam desponset, ejus desponsatio rata est. Causam hujus diversitatis quidam hanc reddunt, quòd Vir possit Mulierem iterùm repudiare, quam facultatem Mulier in Virum non habet.

50.

Ad honestatem Sponsalium vindicandam, duo invenio alia ab Hebræis, sub flagellationis pœnâ, prohibita; quamvis Desponsationem non planè reddant irritam: 1. המקדש בשוק *si quis desponsationem faciat in platea*: 2. המקדש בלא שדוכין *Si quis desponsat sine* שדוכין, de quo mox dispiciemus; Ratio additur, כדי שלא יהא דבר זה הרגל לזנות ודומה לקדשה שהיתה קודם מתן תורה *ne res hæc assuefaciat ad scortationem, & desponsa assimiletur* לקדשה *prostibulo publico, qualia fuerunt ante datam Legem.*, Majemon. l. c. cap. 3. §. 22. Nam, ut idem scribit cap. 1. §. 4. קודם מתן תורה היה אדם פוגע אשה בשוק אם רצה הוא והיא נותן לה שכרה ובועל אותה על אם הדרך והולך וזו היא הנקראת קדשה *ante Legem, si vir obviam factus fuit mulieri, atque utriusque voluntas accesserit, dabat ei mercedem, & concumbebat cum ea in publica viâ, posteáque iterum abibat. Et hæc est, quæ vocatur* קדשה Kedéscha.

51.

De primo modo hîc prohibito nulla est difficultas. Dubium autem, & obscurum nonnihil, *Quid per* שדוכין *intelligatur?* Verbum שדך in hac materia, in Talmud & Ritualibus Judæorum sæpiùs invenio, sed Glossatores illud non explicant. Lexicographi hîc etiam deficiunt. Elias in Thisbi, & David de Pomis, exponunt quidem illud, sed nimis generaliter, & non satis accuratè: neque enim video, quomodo illorum explicatio locis possit applicari. Elias in Tisbi scribit: לשון שדוך נופל על זווג שמזווגין יחד איש ואשה ובלשון עברי נקרא חתון בלשון אשכנז בשוועגרן ובלעז פירינטר *Verbum* שדך *dicitur de Conjunctione, quâ conjunguntur simul Vir & Fœmina, & vocatur in linguâ Hebræâ* חתון Affinitas, *vel*, Affinitatem contrahere, *in lingua Germanica*, Beschwägeren / *in lingua Italica*, Parintar. Sic etiam David de Pomis. Aliquid dicunt, sed non satis: Gradus enim hujus Conjunctionis sunt plures. Nam vel ex hoc uno loco, de quo quærimus, apparet, non esse idem prorsus quod קדש vel ארס *Desponsare*, neque idem quod נשא *Uxorem ducere, Nuptias celebrare*; sed aliquid

quid magis ſpeciale, quod utrumque præcedat, & non negligendum videtur, quia dicitur, Deſponſationem non eſſe faciendam ſine שִׁדּוּךְ. Hinc enim manifeſtum eſt, שִׁדּוּךְ nequaquam eſſe קִדּוּשׁ. Videamus ergo nos, quid hoc ſit.

Verbum שַׁדֵּךְ in Bibliis Hebraicis non legitur; ſed in Targum, & reſpondet Hebræo שָׁקַט, הִשְׁקִיט *Quietum, Tranquillum reddere, Sedare, Placare*, ut in Lexico Chaldaico vidére eſt. Apud Rabbinos, in materia Sponſalium uſurpatum, ſignificat; *Spondére, Deſpondére: Affinitatem vel Nuptias inter aliquos conciliare, Conjungere: Internuntium & Mediatorem, ſeu Proxenetam, inter duas partes vel agere, vel etiam adhibere*; quia videlicet talis Deſponſio puellæ vel fœminæ, fit ejus Placatione, Perſuaſione, & Pellectione, ut in connubium conſentiat. Hinc שִׁדּוּךְ *Sponſio, Deſponſio talis*: plur. שִׁדּוּכִין. Item שַׁדְּכָן *Internuntius, Mediator, Conciliator*: שַׁדְּכָנוּת *Conciliatio, Conjunctio, Copulatio talis*. Perſonæ ſic deſponſæ, & Vir quidem, vocatur מְשׁוּדָּךְ *Deſponſus*; Puella ſeu Mulier מְשׁוּדֶּכֶת *Deſponſa*: Hinc ſæpe: אִם קִלְקֵל הַמְשׁוּדָּךְ מַעֲשָׂיו *Si deſponſus corruperit actiones ſuas, &c.*

Differt à קִדֵּשׁ, quòd *hoc* propriè de ſolenni Deſponſatione dicitur, quæ fit coram teſtibus, & adhibitâ conſecratione; *illud* (ſc. שִׁדֵּךְ) de Sponſione ſeu Deſponſione privatâ, ſolennem præcedente; quâ quis *Vel ipſemet*, ei quam procatur, dat fidem conjugii, eamque ſibi deſpondet & conciliat; *Vel internuntiis* utitur; vel *quando Parentes* filiam alicui privatim deſpondent, & ad conjugium promittunt. Unde & de his tribus perſonis uſurpatum legitur:

De Sponſo, ſeu *Deſpondente*: ut; *Si quis aliquam ſibi* קִדֵּשׁ deſponſarit (ſc. ſolenniter, adhibitis teſtibus) *per concubitum*, אִם לֹא שִׁדֵּךְ תְּחִלָּה *niſi priùs eam deſponderit, ſibi conciliarit, & conſenſum ejus ad deſponſationem impetrârit, flagellatur*. Sic ſæpè legitur, אִם לֹא קָדַם בֵּינֵיהֶם שִׁדּוּכִין *Si nullæ ſponſiones, conciliationes antea inter ipſos interceſſerint*. אִישׁ וְאִשָּׁה שֶׁהָיוּ בֵּינֵיהֶם שִׁדּוּכִין Vir & mulier, inter quos ſunt ſponſiones.

De Parentibus: ut; הַמְשַׁדֵּךְ בִּתּוֹ לַחֲבִירוֹ וְשָׁלַח לוֹ בְּגָדִים וְתַכְשִׁיטִין וְאַחַר כָּךְ נִתְבַּטְּלוּ הַשִּׁדּוּכִין *Si quis ſpoponderit filiam ſuam amico ſuo, eique veſtes & ornamenta tranſmiſerit; poſtea verò ſponſiones illæ irritæ factæ fuerint, revocatæ ab alterutro, &c.* רְאוּבֵן שִׁדֵּךְ בִּתּוֹ לְשִׁמְעוֹן

Ruben spopondit filiam suam Simeoni: מִי שֶׁשִּׁדֵּךְ בִּתּוֹ וְנָדַר לָתֵת עִמָּה כַּךְ מָעוֹת וְאַחַר כַּךְ נִתְקַלְקְלוּ הַחוֹבוֹת וכו׳ *Qui despondit filiam suam, voritq;, se certam pecuniæ summam cum ea daturum, postea verò mala facta sint nomina vel debita, &c.*

De Proxenetis etiam & *Internuntiis*, *eorumq; operâ*, dici, ex sequentibus apparet: In *Schylchan Aruch*, in חשן המשפט, Num.158. ad §.1. legitur in glossa: הַשַּׁדְכָן הוּא כְּמוֹ סַרְסוּר וְאִם הַשַּׁדְכָן רוֹצֶה שֶׁיְּשַׁלְּמוּ לוֹ מִיָּד שְׂכַר שַׁדְכָנוּתוֹ וְהַבְּעָלִים אֵינָם רוֹצִים לְשַׁלֵּם עַד הַנִּשּׂוּאִין וכו׳ h.e. שַׁדְכָן Schadchan *est veluti* סַרְסוּר *Proxeneta, Internuntius. Quod si ergo* שַׁדְכָן *velit, ut merces* שַׁדְכָנוּתוֹ *conciliationis seu opera sua in conciliatione præstita, sibi statim persolvatur, domini verò nonnisi post nuptias eam solvere velint, faciendum pro consuetudine cujusque loci.* Sic ibidem Num.264. ad §.7. בְּשַׁדְכָנוּת אֵין לוֹ אֶלָּא שְׂכָרוֹ אע״פי שֶׁהִתְנָה עִמּוֹ לָתֵת לוֹ הַרְבֵּה *In conciliatione-nuptiarū nonnisi merces ordinaria persolvitur ei, licet pluris cum ipso sit pactus.* Ibid. Num.87. ad §.39. תְּבָעוֹ בִּשְׂכַר הַשַּׁדְכָנוּת וְהוּא כָּפַר וְאָמַר שֶׁלֹּא הָיָה שַׁדְכָן שֶׁלּוֹ *Si exegerit mercedem conciliationis-nuptiarum, hic verò negaverit & dixerit, illum non fuisse proxenetam suum.*

Porrò שִׁדּוּכִין videntur etiam vocari quandoque *μνῆστρα* seu *Pignora & Arrbæ*, mutuò datæ in confirmationem Promissionis seu sponsionis. Hinc legitur in כל בו *Col-bo* folio 86. col.4. שִׁדּוּכִין הַמְשִׂימִין בְּנֵי אָדָם שֶׁמִּזְדַּוְּגִין יַחַד פָּסְקוּ הַתּוֹסָפוֹת אִם אֶחָד מֵהֶם חוֹזֵר קָנָה חֲבֵירוֹ וְהִרְוִיחַ כָּל הַשִּׁדּוּכִין לְפִי שֶׁבִּיֵּשׁ אוֹתוֹ שֶׁאֵינוֹ יָכוֹל לִמְצוֹא זוּג כָּל כַּךְ טוֹב כְּמוֹ שֶׁהָיָה עוֹשֶׂה מִקּוֹדֶם h. e. *Sponsiones, μνῆστρα, quæ deponunt ii, qui conjugium ineunt, de iis statuerunt Additiones Talmudicæ, si alterutra pars retractarit aut revocarit, alteram lucrari omnia μνῆστρα; eò quòd pudore eam affecerit, adeò ut non ampliùs tam præstantem invenire posit comparem vel conjugem, sicut antea.* Confer Schylchan Aruch, in אבן העזר Numer.3.§.6. Hinc etiam legimus, impositam fuisse קְנָס mulctam in hujusmodi שִׁדּוּכִין seu sponsionibus retractanti. Schylchan Aruch in חשן משפט Num.208.§.16.

Ex his jam clariùs liquere videtur, quid Verbum שִׁדֵּךְ, & Nomen inde deductum שִׁדּוּכִין, in hac materia sibi velint. Quando ergo prohibent, ne quis fœminam aliquam despondeat (puta solenniter & coram testibus,) בְּלֹא שִׁדּוּכִין sine *Schiddúchin*, hoc sibi

velle

velle videntur, Ne quis temerè & subitò ad aliquam de præsenti sibi desponsandam provolet, cujus statum & conditionem non antea explorarit, cujus animum & voluntatem non priùs tentarit, & tùm honesto ambitu, tum amicabili sponsione sibi conciliarit, eò quòd præceps & subitanea istiusmodi desponsatio, atque ad nuptias festinatio, partim sit periculosa, partim etiam scandalosa, animi lascivi & libidinosi index. שִׁדּוּכִין itaque sunt, *Sponsio, Desponsatio quasi privata, & de futuro:* קִדּוּשִׁין *Sponsalia solennia, & de præsenti.* Unde & שִׁדּוּכִין seu Sponsiones ejusmodi privatæ non sunt ratæ, & efficaces vel sufficientes, nisi קִדּוּשִׁין, solennis Desponsatio accesserit & subsequuta fuerit. Confirmantur tamen etiam instrumento scripto, seu libello, cujus Formulam, cum nonnullis aliis, vide ad finem hujus Dissertationis. Perganus.

52.

Porrò potest etiam Desponsatio utrinque fieri per שָׁלִיחַ *Legatum, Nuncium*, seu *Procuratorem*; ita tamen, ut, si fœmina Procuratorem talem constituat, id faciat coram testibus, quod in Viro Legatum substituente non requiritur. Talem Legationem seu Procurationem obire possunt omnes, excepto Surdo, Stulto, Minorenni, Gentili (Christiano) & Servo. Legatus viri dicet ad eam; הֲרֵי אַתְּ מְקוּדֶּשֶׁת לִפְלוֹנִי בְּכֶסֶף זֶה אוֹ בִּשְׁטָר זֶה *En desponsata es huic vel illi N. N. hac Pecuniâ aut his Literis.* Si mulier Legatum habeat, qui Desponsationem ipsius accipiat, dicit ad eum; הֲרֵי פְלוֹנִית שֶׁשִּׁלְּחָה אוֹתְךָ מְקוּדֶּשֶׁת לִי *Ecce N. N. quæ ablegavit te, desponsata mihi est: & hic vicissim ad ipsum;* קִדַּשְׁתִּיהָ לְךָ אוֹ אֵירַסְתִּיהָ לְךָ אוֹ נְתַתִּיהָ לְךָ לְאִשָּׁה וְכָל כְּיוֹצֵא בָזֶה *Desponso eam tibi, vel, Do eam tibi in uxorem, vel simile quid.* Eadem est ratio si quis despondeat sibi aliquam per Parentem ipsius.

53.

Hoc licet ita fieri possit, nihilominus tamen; מִצְוָה הִיא שֶׁיְּקַדֵּשׁ אָדָם אִשְׁתּוֹ בְּעַצְמוֹ יוֹתֵר מֵעַל יְדֵי שְׁלוּחוֹ, וְכֵן מִצְוָה לְאִשָּׁה שֶׁתְּקַדֵּשׁ עַצְמָהּ בְּיָדָהּ יוֹתֵר מֵעַל יְדֵי שְׁלוּחָהּ *præceptum est, ut homo seu vir uxorem suam per seipsum potiùs sibi despondeat, quàm per Legatum: mulier item ipsa potiùs Desponsationem suam accipiat manu suâ, quàm per Legatum.*

54.

Hinc & nemo debet aliquam desponsare, עַד שֶׁתִּרְאֶנָּה וְתִהְיֶה כשרה

כְּשֵׁרָה בְעֵינָיו *donec eam viderit, & ipsi placuerit.* Fortassis enim non inveniet gratiam in oculis ejus, & iterum repudiabit, vel certè odio habebit eam.

55.

Si Procurator ad desponsandam aliquam pro alio, sibi ipsi eam despondeat, tum ea desponsata manet Procuratori: אֲבָל אָסוּר לַעֲשׂוֹת כֵּן וְכָל הָעוֹשֶׂה דָבָר זֶה וְכַיּוֹצֵא בִּשְׁאָר דִּבְרֵי מֶקַח וּמִמְכָּר נִקְרָא רָשָׁע *sed prohibitum est ita facere: quicunq; hoc, vel simile quid in cæteris contractibus facit, vocatur Improbus.*

56.

Desponsationi huic solenniter & testatò factæ, adjungenda, & quidem præmittenda est, sive per semetipsum, sive per legatum, Benedictio & Consecratio, adhibito Poculo Vini vel cerevisiæ, quæ talis; בא״י אמ״ה אקב״ו וְהִבְדִּילָנוּ מִן הָעֲרָיוֹת וְאָסַר לָנוּ אֶת הָאֲרוּסוֹת וְהִתִּיר לָנוּ אֶת הַנְּשׂוּאוֹת ע״י חוּפָּה וְקִדּוּשִׁין בא״י מְקַדֵּשׁ יִשְׂרָאֵל *Benedictus sit Dominus Deus noster, Rex mundi, qui nos præceptis suis sanctificavit, & à scortatione separavit, qui desponsatas nobis prohibuit, & per nuptias ac desponsationem ductas, concessit. Benedictus sit Dominus Deus, sanctificans Israëlem.*

57.

Solet etiam Desponsatio apud Hebræos *Annulo* confirmari. In *Sepher hachinnuch* fol. 205. col. 2. נָהֲגוּ יִשְׂרָאֵל לְקַדֵּשׁ בְּטַבַּעַת לִהְיוֹת בְּיָדָהּ תָּמִיד לְמַזְכֶּרֶת h. e. *Consueverunt Israëlitæ desponsare cum annulo, qui jugiter sit in manu ipsius pro mnemosyno, ut recordetur, se eo esse comparatam Viro suo.* Annulus autem debet esse ex auro puro, sine inserta gemma, idque ideò ne fraus aliqua intervenire possit, adulterinam sc. gemmam pro vera, vilem pro pretiosa sponsæ offerendo, & hac ratione desponsatio fiat erronea & vana. Sponsus sponsæ digito Annulum debet inserere, & dicere, הֲרֵי אַתְּ מְקוּדֶּשֶׁת לִי בְּטַבַּעַת זוּ כְּדַת מֹשֶׁה וְיִשְׂרָאֵל *En desponsata mihi es per hunc Annulum, secundum ritum Mosis & Israëlis:* in Col-bo fol. 86. col. 4. Item in Sepher mitzvoth gadol, in Præceptis Affirmativis, fol. 125. col. 4. (Majemonides annuli non meminit). Infigendus autem est Annulus Digito indici, שֶׁאֵצֶל הַגּוּדָל qui juxta pollicem est. Victor de Carben, Judæus baptizatus, scribit in Opere suo aureo contra Judæos cap. 11. (quod editum Coloniæ, Anno 1509): *Judæus sponsus sponsæ, tempore nu-*

ptiali

ptiali (vel desponsationis) *annulum oblaturus, diligenter animadvertere debet, an indicem exporrigat sponsa, cui annulus immitti debet, ne sc. annulus medio imponatur digito, in quo scribunt, Mariam, viro Josepho desponsatam, annulum suscepisse & gestasse: unde nulla Judæa annulum in medio digito in hunc diem portat.* Hæc ille. Ego id hactenus in ipsorum libris non inveni. Annulo communiter insculpunt; מַזָּל טוֹב *Fortuna bona* (adspiret), *Faustum feliximq; sit*: quâ formulâ etiam in gratulationibus utuntur.

58.

Transmittunt etiam invicem varia dona & munuscula, quæ סבלונות vocant, Latini, ni fallor, *Sponsalitia*; & quidem nonnulli ante Sponsalia, alii verò, & major pars, pòst. Majemon. in הלכות אישות cap. 9. §. 28.

59.

Accesserunt & Gratulationes, Convivia, ac similes festivitates, lætitiæ testes. Hinc scribit iterum Majemonides cap. cit. §. 22. *Si rumor de muliere aliqua exiverit, quòd sit desponsata τῷ N. ea habetur pro desponsata, etiamsi non adsit* רְאָיָה בְּרוּרָה *clara probatio. Rumor verò debet confirmari in domo Judicii, secus nulla habetur ejus ratio. Quomodo verò comparatus esse debet rumor, qui sufficiens sit, ut aliqua habeatur pro desponsata? Exem. Gr. Si duo venerint, & testati fuerint, quòd viderint Lucernas ardentes, Lectos sive pulvinaria strata, (id est, Mensas instructas) Homines ingredientes & egredientes,* וְנָשִׁים שמחות לה *Mulieres ei* τὸ χαίρειν *& congratulantes, ac dicentes, ὁ N. Desponsata est hodiè, &c.* Mentio etiam fit שִׂמְחַת אירוסין *Lætitiæ vel festivitatis Sponsaliorum*, seu סעודות אירוסין *Conviviorum sponsalitiorum*, in Even haëser, in הלכות קידושין Numer. 50. §. 3.

60.

Qui *sub Conditione* (עַל תְּנַאי) desponsat aliquam, impletâ conditione, desponsatio habetur rata; si non impleatur, desponsatio nulla est. Ad Conditionem talem, hic, ut & in cæteris contractibus, *quatuor* requiri dicunt; ex quibus si unum deficiat, conditio est otiosa, & contractus validus; 1. שֶׁיִּהְיֶה הַתְּנַאי כָּפוּל *ut conditio sit geminata*, 2. שֶׁיִּהְיֶה הֵן שֶׁלּוֹ קוֹדֵם לְלָאו *ut conditionis affirmativa precedat negativam*: 3. שֶׁיִּהְיֶה הַתְּנַאי קוֹדֵם לְמַעֲשֶׂה *ut conditio*

prior sit actione, 4. שֶׁיִּהְיֶה הַתְּנַאי דָּבָר שֶׁאֶפְשָׁר לְקַיְּמוֹ *ut conditio sit res qua impleri possit.*

Ex. Gr. Si quis dicat ad mulierem; *Si dederis mihi ducentos florenos, desponsata mihi eris hoc denario; si verò non dederis, non eris mihi desponsata; & conditione hac præmissâ, ei demùm dederit denarium*, tum, conditione à muliere impletâ, desponsata erit mulier; non impletâ, non erit desponsata. Quod si verò dicat; *En desponsata mihi es hoc denario*, &c, denario dato, demùm conditionem annectat; *Si mihi dederis,&c.* tùm conditio hæc otiosa & nullius momenti est: quia Actio præcessit, & denario dato demùm conditionem protulit, & desponsatio rata est.

Sic; si dixerit quis mulieri; *Si dederis mihi ducentos florenos, eris mihi desponsata per hunc denarium; & hoc dicto denarium in manum ipsi dederit*, conditio est otiosa: quia eam non geminavit, dicendo etiam; *Si non dederis,&c.* & desponsatio rata.

Ita, si dixerit ei; *Si non dederis mihi ducentos florenos, non eris mihi desponsata; si verò dederis mihi ducentos florenos, eris mihi desponsata hoc denario; & hoc dicto denarium in manum ei dederit*; conditio hæc nulla est, quia partem conditionis negativam præmisit affirmativæ, & mulier talis eo ipso temporis puncto est desponsata, nec tenetur ei quicquam dare.

Sic, si dixerit ei; *Si ascenderis in firmamentum, aut descenderis in abyssum, eris mihi desponsata hoc denario, & postea demùm ei dederit denarium,&c.* tùm conditio hæc frustranea est, & mulier desponsata: quia conditio est impossibilis, & perinde est ac si jocaretur & luderet verbis istis.

Qui verò conditionem proponit, de re, quæ factu quidem possibilis, sed Lege Divinâ est prohibita, veluti; *Si comederis adipem, carnem suillam, eris mihi hoc numo desponsata; si non comederis, non eris desponsata; & conditione propositâ numum ei dederit*; tùm conditio ista valet, ut, siquidem mulier comederit, desponsata sit; si non comederit, non sit desponsata,&c. Quædam tamen hîc excipiuntur.

61.

Porrò, si quæ sub legitima conditione desponsetur, ea non desponsata censetur, nisi ab eo tempore quo conditio impletur; putà, nisi expressè addiderit מֵעַכְשָׁיו *A nunc* eris mihi desponsata. Unde,

Unde, ſi hanc vocem non addiderit, & alius quis eam abſolutè ſibi deſpondeat tempore intermedio inter conditionem prolatam & impletam, deſponſata eſt ſecundo.

Plurimos hîc hujuſmodi ſponſionum conditionatarum formant caſus, quos non lubet perſequi.

62.

Si quis ſeu *animo fallendi*, ſeu alio, ad mulierem dicat, V. G. *Deſponſata mihi eris hoc poculo vini; quòd deinde deprehendatur eſſe mellis, aut vice versâ; numo hoc argenteo, qui poſtea reperiatur aureus, aut vice versâ, vel ſimile quid, quod, ſeu abſolutè, ſeu tanquam conditionem adjicit, & poſtea aliter deprehendatur*, deſponſatio irrita habetur. Nec juvat, etſi dixerit vel Ipſa; *Animus mihi fuit ut ipſi deſponſer, licet me fefellerit*: vel Ipſe; *In animo habui eam mihi deſpondere, licet eam fefellerim*: quia הַדְּבָרִים שֶׁבַּלֵּב אֵינָם דְּבָרִים *Verba quæ ſunt in corde, non ſunt verba.* Majemon. cap.8.§.1.2.

63.

Si mutua ſtipulatio & deſponſatio interceſſerit inter Virum & Mulierem, etſi vel ipſa vel ipſe è veſtigio, & בְּתוֹךְ כְּדֵי דִבּוּר *in ipſo quaſi dicto*, pœnitentiâ ducti, revocaverint, revocatio ipſorum nulla eſt, & deſponſatio mulieris rata. Majemon. cap.7.§.22.

Hactenus de Forma & modo Deſponſandi.

FINIS SPONSALIUM.

64.

5. FINEM Deſponſationis quod attinet, is non ſimpliciter conſiſtit in Nuptiis & Matrimonio, cujus gratiâ deſponſatio inſtituitur; ſed in *Matrimonio piè, honeſtè, & prudenter*, tam auſpicando quàm conſummando; Facit n. Deſponſationis hæc actio,

Ad *Pietatem*, quòd Deſponſationi benedictionem & conſecrationem ſolennem adjungendam, imò præmittendam ordinârunt, ut ſuprà viſum, ut ſic à Dei Opt. Max. laudibus, & cum Ipſo, tanti momenti contractus auſpicaretur.

Ad *Honeſtatem*, & εὐταξίαν, ut omnia κατὰ τάξιν, & ſecundum τὸ πρέπον fiant. Sponſalibus enim præcedentibus cavetur, ne conjuges effræni impetu, ſtatim ut facta eſt ſtipulatio, ad concubitum proruant, ſed decorum obſervent. Hinc ſcribitur in

ספר החנוך fol. 205. col. 2. *Præcepit nobis Lex actionem hanc cum muliere, ante conjugii consummationem,* שֶׁלֹּא יָבוֹא עָלֶיהָ כְּבָא עַל הַזּוֹנָה מִבְּלִי מַעֲשֶׂה אַחֵר קוֹדֶם בֵּינֵיהֶם *ne ad eam veniat, sicut quis venit ad scortum, sine ulla præcedanea actione.* Huc quoque facit, quòd res hæc non clandestinè est peragenda, sed in præsentia Testium; omnis sc. confusionis vitandæ causâ. Dicunt etiam ideò fieri desponsationem, כְּדֵי שֶׁתִּתֵּן הָאִשָּׁה אֶל לִבָּהּ לְעוֹלָם שֶׁהִיא קְנוּיָה לְאוֹתוֹ הָאִישׁ וְלֹא תִזְנֶה תַּחְתָּיו וְלֹא תִמְרוֹד בּוֹ וְתִתֵּן אֵלָיו יְקָר וְהוֹד לְעוֹלָם כְּעֶבֶד לַאֲדוֹנָיו *ut mulier animo suo perpetuò recolat, quòd sit empta ab illo viro, ac proinde sibi caveat, ne vel clàm ipso scorteتur, vel ei rebellet & obstrepat, sed potiùs honorem ei semper deferat, ut servus domino suo.*

Ad *Prudentiam*; quòd intermedio isto tempore, ex honesta conversatione, alter alterius mores, ingenium, & naturam meliùs & propiùs dignoscere, atque eidem commodiùs se attemperare discat; hincque etiam amor ac benevolentia ipsorum mutua accrescat: quòd item sic tempestivè, num aliquid fortaſsis sit, quod matrimonii consummationem impedire poſsit, dispici queat, quod matrimonio consummato, non amplius, aut certè non sine infamia & macula, fieri potest.

CONSEQUENTIA.

65.

Quando duæ personæ, dicto modo, legitimè sunt desponsatæ, tùm, Usq; ad nuptias *Mulier* vocatur מְקוּדֶּשֶׁת vel מְאוֹרֶסֶת *Desponsata*, אֲרוּסָה *Sponsa*; *Vir* autem, אָרוּס *Sponsus.*

66.

Fœmina etiam, ex quo desponsata est, אע״פי שֶׁלֹּא נִבְעֲלָה וְלֹא נִכְנְסָה לְבֵית בַּעְלָהּ הֲרֵי הִיא אֵשֶׁת אִישׁ *licet nondum vel à virò cognita, vel in domum mariti sui sit ingressa*, est Uxor viri: *& qui rem cum ipsa habet, excepto marito ipsius, reus est supplicii capitalis, à domo judicii infligendi: & si maritus seu sponsus ejus velit eam repudiare, oportet ut id faciat libello Repudii.* Majemon. cap. 1. §. 3.

67.

De Tempore, quo Desponsati manent, usque ad completionem Matrimonii per nuptias, nihil certi constitutum lego. Leo de Modena scribit parte 4. cap. 3. Historiæ suæ: *Quidam ita de-*

sponsati

sponsati manent per integrum annum: alii per semestre; plus sc. vel minus pro voluntate, vel commoditate partium contrahentium.

68.

Interea autem quamvis הָאֲרוּסָה Desponsata revera jam sit *Uxor viri*, attamen nondum est אֵשֶׁת אִישׁ גְמוּרָה *Uxor viri mera & absoluta*; sed אֲסוּרָה לְבַעְלָהּ כׇּל זְמַן שֶׁהִיא בְּבֵית אָבִיהָ *prohibita est marito* (sponso) *suo, ex statuto Scribarum, quamdiu est in ædibus patris sui:* וְהַבָּא עַל אֲרוּסָתוֹ בְּבֵית חָמִיו מַכִּין אוֹתוֹ מַכַּת מַרְדּוּת *& qui rem habet cum desponsata sua in domo soceri sui, is luit pœnam contumaciæ* (flagellationis). Idem cap.10.§.1. Præterea etiam, si gravidam reddat, infans juxta quosdam pro spurio habetur. Sic enim legitur in Talmud, Jevammoth fol. 69. col. 2. הַבָּא עַל אֲרוּסָתוֹ בְּבֵית חָמִיו רַב אָמַר הַוָּלָד מַמְזֵר וּשְׁמוּאֵל אָמַר הַוָּלָד שְׁתוּקִי *Si quis congrediatur cum desponsata sua in domo soceri sui, infans est spurius ex sententia τοῦ Raf; vel saltem* שתוקי *anceps, incerti patris.* Id amplius declaratur à R. Mose Majemonide, in הלכות אסורי ביאה cap.15.§.17. אֲרוּסָה שֶׁנִּתְעַבְּרָה וְהִיא בְּבֵית אָבִיהָ הֲרֵי הַוָּלָד בְּחֶזְקַת מַמְזֵר וְאָסוּר בְּבַת יִשְׂרָאֵל וְאָסוּר בִּמַמְזֶרֶת *Desponsata si gravida fiat in domo patris sui, infans habetur pro spurio, & prohibitus est filiæ Israëlis honestæ, imò & spuriæ. Quod si examinetur mater ejus, & dicat; Ex sponso meo imprægnata sum, creditur ei, & infans est legitimus: quòd si verò sponsus ejus eam mendacii arguat, & dicat; Per vitam meam nunquam rem habui cum ea; infans est spurius, licet pro filio ejus habeatur, &c. Quod si famâ populi differatur, ac si non solùm cum sponso, sed & cum aliis rem habuisset, infans est* ממזר ספק *Spurius dubius, illegitimus, &c.* vide & אבן עזר Numer.4.§.27.28. Quinimò licet quis per Concubitum aliquam sibi desponsarit, prohibetur tamen secundâ vice cum ea congredi, donec eam in domum suam traduxerit, & sibi per nuptiarum solennitatem publicam junxerit, quæ vocatur כְּנִיסָה לְחוּפָּה *Introductio in thalamum:* item נִשּׂוּאִין *Nuptiæ.* Et tamdiu manet אֲרוּסָה Sponsa, donec in thalamum, seu domum mariti traducatur (hac enim solâ consummatur matrimonium). Postmodum, tempore nuptiarum, quæ per septem dies durant, *Sponsus* vocatur חָתָן, Sponsa, כַּלָּה. Nuptiis celebratis, est אֵשֶׁת אִישׁ גְמוּרָה *Uxor viri mera & absoluta.*

69.

Nuptiarum solennitas publicè coram Ecclesia, & iterum, cum

solenni Benedictionis formula est consecranda, cujus rei rationem hanc reddit Majemonides in מורה נבוכים parte 3. cap. 49. *Si, inquit, sufficeret privatim illud facere, multi reperirentur, qui meretricem ad aliquod tempus in ædes suas introducerent, ac dicerent, illam Uxorem suam esse. Propterea constitutum est, ut posteaquam Vir per sponsalia aliquam sibi desponsavit, nuptiæ postea publice celebrentur, exemplo Boasi, de quo legitur;* Et accepit Boas decem viros, &c. Ruth. 4. v. 2.

70.

Necessarium quoque Uxoris, & ad consummationem matrimonii, requisitum est כתובה *Dos*, & Instrumentum dotale, quod scribendum & cōfirmandum ante introductionem in thalamum. Majemon. in הלכות אישות cap. 10. §. 7. *Scribenda est sponso, dos vel donatio propter nuptias ante introductionem in thalamum: & tum demùm licita est ei uxor. Sponsus autem debet solvere mercedem scribæ: Alia est dos virginum, alia viduarum. Virgini non dantur infra* 200. *florenos: Viduæ non minus quàm* 100. De his integer extat Tractatus Talmudicus כתובות, *De Jure Dotium*, & pleni sunt libri Rituales Judæorum. Formulam autem hujusmodi Instrumenti dotalis invenies sub finem hujus Dissertationis. Reliquas nuptiarum Judaicarum solennitates & consuetudines, vide in Synagoga Judaica Patris mei, cap. 28.

Sed satis de his. Progrediamur ad Repudia, seu Divortia.

DE REPUDIIS seu DIVORTIIS.

71.

De Repudiis seu Divortiis prolixè agunt Hebræi. Nos verò, instituti nostri rationem habentes, & quæ illi diffusissimè de iis scribunt, hic quoque in certos limites contracturi, de sequentibus quæstionibus potissimùm, quædam ex illorum libris delibabimus, 1. *Quónam Repudiorum referant Originem & Institutionem?* 2. *Quænam apud ipsos sit Repudiorum forma & modus?* 3. *Inter quas personas hæc repudiandi forma*

di forma locum habeat & requiratur? 4. *Quæ secundum ipsos justæ & sufficientes sint Repudiorum & Divortiorum causæ?* & 5. *Quædam Repudium Consequentia.*

Antequam autem id aggrediamur, de hoc duntaxat Lectorem monebimus, nos inter *Repudia* & *Divortia* nullum discrimen facere, idq; non solùm Hebræorum exemplo; sed & Latinorum, qui promiscuè vocabula hæc usurpant.

ORIGO DIVORTIORUM.

72.

Originem ergo Repudiorum & Divortiorum arcessunt Hebræi ex Lege Mosis, Divinæque institutionis esse volunt. Lege quippe Dei non solùm permissa volunt esse Divortia, sed & præcepta. Hinc scribunt in Talmud, libro Kiddúschin: מִי שֶׁצִּוָּה בְּנִשּׂוּאִין צִוָּה בְּגֵרוּשִׁין *Idem qui* præcepit *de Nuptiis*, præcepit *etiam de Divortiis.* Hinc dicunt etiam vulgò, אִשָּׁה רָעָה מִצְוָה לְגָרְשָׁהּ *De muliere mala* præceptum est, *ut expellatur.* Et inter sententias Ben Syræ legitur in Sanhedrin fol.100.2. אִשָּׁה רָעָה צָרַעַת לְבַעְלָהּ מַאי תַּקַּנְתֵּהּ יְגָרְשֶׁנָּה מִבֵּיתוֹ וְיִתְרַפֵּא מִצָּרַעְתּוֹ *Mulier mala lepra est marito suo. Quodnam est ejus remedium? Expellet eam è domo sua, & curabitur à lepra sua.* Cum quo convenit aliquo modo, quod legitur in Syracide nostro Cap.25.v.36. *Si ductum manus tuæ non sequitur, à corpore tuo eam abscinde. Da ei libellum, & repudia.*

73.

Præceptum hoc Divinum petunt iterum ex Mose Deuteron. cap.24.v.1. ubi ita legitur: כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֻת וְנָתַן בְּיָדָהּ וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ, ex quibus verbis Præceptum eliciunt Legale affirmativum, *Expellendam esse uxorem cum libello repudii:* sic enim verba illa interpretantur: *Si acceperit vir mulierem, &* (aut) *coierit cum ea, & acciderit, ut ea non inveniat gratiam in oculis ipsius, eò quòd invenerit in ea fœditatem vel turpitudinem aliquam; tùm scribat ei libellum repudii, tradetq; illum in manum ejus, atque sic dimittet eam è domo sua, &c.* Hinc dicunt quoque Pharisæi, apud E[illegible]

gelistam Matthæum cap. 19. v. 7. *Mosen* mandasse *dare libellum repudii, eamq; dimittere*. Hinc scribitur etiam ad ista verba in *Sepher hachinnuch*, præcepto 548. fol. 208. col. 2. שֶׁנִּצְטַוִּינוּ כְּשֶׁנִּרְצֶה לְגָרֵשׁ נְשׁוֹתֵינוּ לְגָרֵשׁ אוֹתָן בִּכְתָב וְעַל זֶה הַכְּתָב הַכָּתוּב יֹאמַר סֵפֶר כְּרִיתוּת וְהוּא שֶׁיִּקְרָאוּ אוֹתוֹ רז״ל גֵּט ׳ וְעַל זֶה נֶאֱמַר וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת h. e. Jussi sumus, *quando nobis placet dimittere aut expellere uxores nostras, ut id faciamus scripto, quod scriptum Scriptura vocat* Libellum excisionis vel discissionis, *Rabbini verò nostri* גֵּט Get: *& de hoc dicitur*; Scribet ei libellum discissionis; &c. Sic in libro Præceptorum magno, מִמִּקְרָא זֶה לָמַדְנוּ עִיקְרֵי הַגֵּירוּשִׁין *Ex Scriptura ista discimus fundamenta Repudiorum, &c.* Sic communiter. Quàm rectè & benè, infrà pluribus videbimus. Hic sententiam duntaxat illorum recensere nobis est propositum.

FORMA.

74.

FORMAM Repudiandi constituunt in Scripto Libello Repudii mulieri, quæ dimittitur, dando, cum annexis solennitatibus quibusdam necessariò requisitis. Libellum Repudii vocant Hebræi; ex loco allegato, סֵפֶר כְּרִיתוּת *Libellum abscissionis, discissionis*: גֵּט פִּטּוּרִין *Libellum dimissionis*, vel אִגֶּרֶת פִּטּוּרִין *Epistolam dimissionis*: סֵפֶר תֵּירוּכִין *Libellum expulsionis, &c.* Fundamentum hujus ponunt iterum in his loci adducti verbis, וְכָתַב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתֻת וְנָתַן בְּיָדָהּ *Et scribet ei libellum repudii, quem tradet in manum ejus.* Unde concludunt, Nonnisi libello repudii scripto mulierem posse dimitti: & hunc libellum realiter in manum ipsi esse tradendum.

75.

Cur verò non Verbis, sed Scriptis literis, Dimissio facienda fuerit, ejus rei rationes sequentes traduntur in ספר החנוך folio 209. 1. וְאָמְנָם צִוְּתָנוּ הַתּוֹרָה כְּשֶׁלְּחֵנוּ אוֹתָהּ לְבִלְתִּי שַׁלְּחָהּ בְּדִבּוּר לְבַד פֶּן יִהְיֶה לָנוּ זֶה לְאֶבֶן נֶגֶף וּלְצוּר מִכְשׁוֹל לִהְיוֹת זִמָּה בְּתוֹךְ עַמֵּנוּ שֶׁתִּטְעוֹן הַמְּזַנָּה עַל בַּעְלָהּ כִּי הוּא גֵרְשָׁהּ מִמֶּנּוּ ׳ גַּם יִהְיֶה מַעֲשֵׂה הַגֵּירוּשִׁין מָצוּי הַרְבֵּה ׳ אָכֵן עַתָּה שֶׁנִּתְחַיַּבְנוּ לִכְתּוֹב הַדְּבָרִים בְּסֵפֶר וְהָעֵד עֵדִים צְרִיכִים לְהַרְאוֹת שְׁטָר עַל הַמּוֹעֶנֶת גֵּירוּשִׁין : וְעוֹד תּוֹעֶלֶת בְּדָבָר כִּי בְּתוֹךְ כַּךְ תָּנוּחַ חֲמַת אִישׁ לִפְעָמִים וְיִנָּחֵם מִלְּגָרֵשׁ אוֹתָהּ וְיַגְדִּיל הַשָּׁלוֹם h. e. *Præcepit autem nobis Lex, ut, dimissuri*

missuri uxorem, non dimittamus eam nudis verbis; 1. *ne hoc sit nobis in lapidem offensionis, & petram scandali, h. e. ne sit causa & occasio ad lasciviam & libidinem in populo nostro, dum mulier scortatura clàm marito suo, prætendere posset, se ab eo dimissam esse & expulsam:* 2. *ad vitandam frequentiam Repudiorum & Divortiorum; quia, si aliter constitutum esset, longè frequentiora forent, quàm verò jam sunt, dum nimirum obligati sumus negotium in libello describere, testes etiam adhibere, & iis instrumentum illud exhibere:* 3. *& hac utilitas subest, quòd interea temporis (dum ista suscipiuntur & peraguntur) ira viri contra uxorem suam sæpissimè mitigetur, ut ipsum consilii sui pœniteat, à repudio abstineat, amor denique & pax inter ipsos redintegretur.* Abarbenel etiam in Deuteron. ita hac de re scribit: האמנם לא רצתה התורה להתגרש בדברים או בכסף או ביציאה מביתו כדי שלא יהיו הגירושין דבר נקל לעשותו ותהיה האשה גרושה מאישה פעמים אין מספר כל עוד שיעלה על רוחו . וגם היא תצא ותאמר גרושה אני או כבר גרשני בעלי כדי לנאוף את איש אחר וכו' h. e. *Noluit autem Lex, ut Mulier expellatur vel Verbis nudis, vel Pecuniâ, vel Egressione simplici è domo ejus; ne Divortia sint res factu facilis, & fortassis Mulier innumeris interdum vicibus à marito expellatur, quotiescunque sc. in mentem ei venerit: ne item mulieres nonnullæ sub hoc prætextu exeant ac dicant, Expulsa sum à marito meo, ut tantò liberiùs cum aliis viris scortari possint. Ad offendicula ista vitanda, & removenda, præcepit Deus, ne homo uxorem suam expellat, nisi cum libello, eoq; multis conditionibus limitato, testibusq; adhibitis ratificato. Hæc enim eò faciunt, ne res hæc nimis facilis sit marito: &, si fortè in ira & indignatione animum inducat uxorem suam expellere, ut actio hæc gravis & difficilis fiet in oculis ejus, atque interea animus ejus placetur: ne item mulier occasionem habeat, falsò & mendaciter dicendi, se Expulsam esse.* In eundem sensum scribit Majemonides in More par. 3. cap. 49.

76.

Libellum Repudii potest scribere, Vel Maritus ipse, vel שלוחו Delegatus aut procurator ejus, seu alius aliquis Scriba ejus nomine. Sic Majemon: אחד הכותב בידו או שאמר לאחר לכתוב לו *Perinde est, sive ipsemet scribat manu suâ, sive alium jubeat scribere:* Sic etiam alii. At in שלחן ערוך, in אבן העזר sub Num. 154. in סדר הגט §. 10. הבעל עצמו לא יכתוב הגט היכא דאפשר *Maritus*

ipse non scribet libellum, ubi id fieri potest. Unde non planè de nihilo fortassis est, quod D. Augustinus scribit, nulli fas fuisse has literas scribere nisi scribis solis. Verba ejus sunt lib. 19. cap. 26. contra Faustum Manichæum, hæc: *Apud Hebræos, ut perhibent, scribere literas Hebræas, nulli fas erat nisi scribis solis. Ad hos igitur, quos oporteret esse prudentes Legis interpretes, & justos dissidii dissuasores, Lex mittere voluit eum, quem jussit Libellum repudii dare, si dimisisset uxorem. Non enim poterat scribi libellus, nisi ab ipsis, qui per hanc occasionem & necessitatem venientem quodammodo in manus suas bono consilio regeretur, atque inter ipsum & Uxorem pacificè agendo, dilectionem concordiamq; suaderent.* Hinc & in Targum Jonathanis additur, scribendum fuisse *coram Domo Judicii*; וִיכְתּוֹב לָהּ סֵפֶר תֵּירוּכִין קֳדָם בֵּי דִינָא *Et scribet ei libellum repudii coram domo judicii.* Unde videtur, authoritate publicâ scribendum fuisse, licet sine actione aut lite judiciali.

77.

Plurimas, adeoque innumeras pænè conditiones & casus ponunt hic, tùm circa Scripturam Libelli, tùm circa ejus Traditionem: omnia in eum finem, ut res tanto sit operosior, ac difficilior, & hinc ad maturiorem deliberationem pars Dimittens permoveatur.

Circa Scripturam; veluti de Liquore quo scribi possit, vel non possit: de Materia cui inscribi vel possit, vel non possit: quis hæc suppeditare debeat, Maritisne an Scriba! de Calamo, quo scribendus: quot Lineis constare debeat, nonnisi duodecim videlicet! quot & quibus Literis, ad ultimum pænè usque apicem, ne vel aliqua redundet vel deficiat: ambiguitas enim verborum omnis vitanda: Scriptura debet esse clara, distincta, legibilis: Linguâ potest scribi quacunque; communiter tamen omnes scribunt Linguâ Chaldaicâ: sic præcipiunt etiam de scriptionis Tempore & Loco, de Subscriptione testium, &c.

In Libello ipso debet contineri Formula significans, quòd maritus uxorem expellat & removeat à bonis suis: formula item Discissionis & separationis vinculi ipsorum conjugalis, ita ut maritus omni suo in eam juri pro tempore renunciet, facultatemque ei faciat nubendi, cuicunque voluerit; velut, הֲרֵי אַתְּ מְשׁוּלַחַת *En dimissa es:* הֲרֵי אַתְּ מְגוֹרֶשֶׁת *En expulsa es:* הֲרֵי אַתְּ לְעַצְמֵךְ *Tui*

Tui ipsius, Tui juris esto: הֲרֵי אַתְּ מֻתֶּרֶת לְכָל אָדָם *Licita, permissa es cuivis homini seu viro*; sc. in conjugium, vel simile quid. Hæc ultima verba, *Permissa es cuivis viro*, sunt גוּף שֶׁל גֵּט *Corpus, id est, Substantia libelli*, ut notat Majemonides, & disertis verbis extat in Talmud, in Tractatu Gittin cap. 9. in Mischna. Et de hoc intelligendum, quod Josephus scribit Antiquitatum Judaicarum lib. 15. cap. 11. *Mulieribus autem, ne dimissis quidem, fas est nubere, nisi prioris viri permissu*, h.e. nisi ei potestatem hanc disertis verbis faciat. Nomen porrò, tam Viri dimittentis, quàm Uxoris quæ dimittitur, disertè est exprimendum, ut appareat Quis Cui Libellum scribat, &c.

78.

Non sufficit autem Libellum dimissionis scribere, sed ne sit מְחוּסַּר מַעֲשֶׂה *destitutus effectu*, post scriptionem, *Tradendus etiam* est realiter in manum mulieris, vel saltem בִּרְשׁוּתוֹ *in potestatem ipsius*; & quidem vel à Marito ipso, vel à Delegato, & Procuratore ipsius; idque בִּפְנֵי עֵדִים *coram testibus*: & hi libellum priùs debent legere: vel si legere ipsi non possint, ab aliis debet ipsis prælegi: Quando traditur, requiritur etiam, ut simul verbis disertè renuntiet ac dicat, הֲרֵי זֶה גִּטֵּיךְ vel הוּא גִּטֵּיךְ *En tibi libellum tuum Repudii*, vel simile quid: tradendus etiam est בְּשֵׁם תּוֹרַת גֵּרוּשִׁין *Nomine Legis de Repudiis*; Mulier etiam libellum potest recipere vel ipsamet, vel per legitimum Procuratorem, qui vocatur שְׁלִיחַ קַבָּלָה *Delegatus acceptionis*: & plurima alia, ad quæ sola integer liber requireretur, quibusq; omnibus recensendis, nos hîc consultò abstinemus.

79.

Flavius Josephus Antiquitatum Judaicarum lib. 4. cap. 8. scribit: *Qui à conjuge, quacunque de causa, ut sæpè hominibus usuvenit, disjungi postulat, scripto ei securitatem faciat, quòd eam nolit ampliùs repetere: sic enim habebit potestatem alterius quærendi: alioquin divortium non permittitur.* De hoc nullam mentionem invenio, vel in Ritualibus Hebræorum, vel in Formulis Repudiorum hodiè extantibus. Intelligendum fortasis ita, quod Josephus scribit, *Maritum securitatem ei facere debere, quòd nolit eam repetere*; scil. si post dimisionem alteri nupserit. Nam aliâs licuit, quamdiu soluta mansit, ut infrà videbimus.

80.

Formulæ Repudiorum extant in Majemonide Parte 2. in הלכות גרושין cap.4.§.12. ספר מצות גדול parte 2. fol. 133. col. 2. in מהר״יל fol.90. & apud alios. Unam ex illis inveniet Lector, sub finem hujus Dissertationis.

81.

Quemadmodum suprà audivimus de Sponsalibus conditionatis: ita etiam sunt *Repudia seu Divortia conditionata*. Talis libellus vocatur גט על תנאי *Libellus conditionatus*. Hæc rata demùm sunt conditione impletâ; irrita, conditione non impletâ. Et quamdiu conditio non impletur, potest maritus eam vel abolere, vel mutare pro lubitu, etiamsi Libellus jam sit traditus in manum mulieris: hinc neque desponsari potest sic repudiata, nisi conditio impleta fuerit. Quod si verò conditio impleatur, verè repudiata censetur inde ab hora traditionis Libelli. De his prolixè agit Majemon. in הלכות גרושין cap.8.

82.

Huic simile est, si quis repudiet aliquam post certum ac definitum aliquod tempus; veluti, si quis dixerit ad Uxorem suam, *En tibi Libellum tuum Repudii, sed non repudiata eo eris, nisi post triginta dies.* Talis enim non repudiata censetur, nisi post elapsum diem trigesimum: quod si interea temporis maritus vel moriatur, vel libellus amittatur (sine sc. culpâ mulieris) aut comburatur, non habetur pro repudiata: Talis libellus vocatur גט זמן. Sic si quis repudium suspenderit ab aliqua Actione; veluti; si quis dixerit; *En Libellum tuum repudii, sed non repudiata eris eo, nisi donec mihi dederis ducentos florenos*; non est repudiata, nisi 200. florenos dederit. De his iterum vide eundem ibidem cap.9.

83.

Tradito libello maritus לא יִתְיַחֵד עִמָּהּ עוד *non ulterius cohabitabit & solus cum sola in domo vel conclavi eodem manebit*: quia dicitur, וְשִׁלְּחָהּ מִבֵּיתוֹ *Et dimittet eam è domo sua*: aut אִם נִתְיַחֵד עִמָּהּ *si solus cum sola postea manserit*, vel testibus convinci possit, denuò rem cum ea habuisse, pro eo habetur ac si de novo duxisset eam, atq; iterum pro uxore ejus habetur; ita ut si denuò velit eam expellere & repudiare, novum ei cogatur scribere & tradere libellum repudii.

84. Ex

84.

Ex dictis autem apparet, Divortium Judæorum fuisse totale & verum, ita ut utraq; pars fuerit libera, potestatemq; habuerit alii nubendi; pro suo lubitu & arbitrio.

PERSONÆ.

85.

Ad PERSONAS quod attinet in hac Actione, occurrunt præcipuè duæ; *Agens* videlicet & *Patiens*.

86.

Persona Agens vel *Dimittens* est Vir sive Maritus, aut Sponsus: Solus Vir in Uxorem habet hanc potestatem; non vice versâ. Quin & invitam ac reluctantem potest repudiare, quia dicitur; *Si ipsa non invenerit gratiam in oculis ejus, scribet ei libellum repudii:* Item; *Quod si odio habuerit ipsam, vir posterior scribet ei quoque, &c.* In his verbis dicunt Opus hoc adscribi Viro tantùm, non mulieri. Hinc scribit Josephus Antiquitat. Judaicar. lib. 15. cap. 11. de Salome, Herodis sorore; *Orto deinde inter conjuges* (Costobarum sc. & Salomen) *dissidio, Salome libellum repudii marito mittit,* οὐ κατὰ τοὺς Ἰουδαίων νόμους *non secundum Judæorum Leges: Lex enim nostra solis maritis hoc jus permittit: mulieribus autem, ne dimissis quidem, fas est nubere, nisi prioris viri permissu.* Paulò aliter tamen hæc historia recensetur in Josepho Hebraico, Histor. Judaicar. lib. 5. cap. 22. וַיְהִי אַחֲרֵי כֵן וַתִּפּוֹל מְרִיבָה בֵּין כּוֹסְתוֹבָרוֹס וּבֵין שְׁלוֹמִית אִשְׁתּוֹ וַתַּלְשִׁינֵהוּ אִשְׁתּוֹ אֶל הַמֶּלֶךְ וַתִּתְחַנֵּן לוֹ לְדַבֵּר אֶל כּוֹסְתוֹבָרוֹס לִכְתּוֹב לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת וַיְצַו הַמֶּלֶךְ אֶל כּוֹסְתוֹבָרוֹס וַיַּעַשׂ לָהּ סֵפֶר כְּרִיתוּת כְּמִצְוַת הַמֶּלֶךְ וְלֹא כְּתוֹרַת מֹשֶׁה כִּי לֹא תוּכַל הָאִשָּׁה לַעֲזוֹב אֶת בַּעְלָהּ אֲבָל הָאִישׁ יוּכַל לַעֲזוֹב אֶת אִשְׁתּוֹ רַק אִם שְׂנֵאָהּ *Contigit autem postea, ut discordes fierent Costobarus & Salome uxor ejus, & accusavit eum uxor ejus apud Regem, petiitq; ut loqueretur cum Costobaro, ut daret sibi libellum repudii. Quod cùm Rex præcepisset Costobaro, fecit ei libellum Repudii, ex mandato Regis, non verò secundum Legem Mosis, secundum quam non potest Uxor virum suum derelinquere:* (sc. pro lubitu & arbitrio suo) *sed vir potest dimittere uxorem suam, si odio habuerit eam.* Et sic putarim ego verisimilius esse, quàm ut in Josepho Græco enarratur. Nam, quamvis mulier non possit ita ut vir, pro suo arbitrio, libellum repudii Viro mittere; potest tamen, in certis causis

& casibus, à Viro libellum divortii petere, imò quandoq; ad eum sibi dandum, Judicis etiam interpositâ authoritate, cogere, ut mox inferiùs visuri sumus.

87.

Persona patiens est Mulier, non tantùm *Nupta*, & viro jam per matrimonium juncta, sed & *Desponsata* tantùm.

De Nupta, & Uxore propriè dictâ, res caret omni controversiâ, quin id inter Judæos usitatum fuerit.

Idem verò juris etiam *inter Desponsatos* fuisse, ut, & Sponsus Sponsam suam repudiare potuerit, & si eam repudiare voluerit, id eodem modo, quo Uxores maritatæ solēt, Libello sc. repudii, nec aliter, facere debuerit, ostendendum. Sunt enim, qui in Historia Josephi & Mariæ dubitant, utrum etiam vel moris vel juris fuerit, ut Desponsatæ cum libello dimittantur. Majemon. in הלכות אישות cap.1.§.3. וְכֵיוָן שֶׁנִּקְנֵית הָאִשָּׁה וְנַעֲשֵׂית מְקוּדֶּשֶׁת אַף עַל פִּי שֶׁלֹּא נִבְעֲלָה וְלֹא נִכְנְסָה לְבֵית בַּעְלָהּ הֲרֵי הִיא אֵשֶׁת אִישׁ וְהַבָּא עָלֶיהָ חוּץ מִבַּעְלָהּ חַיָּיב מִיתַת בֵּית דִּין וְאִם רָצָה לְגָרֵשׁ צְרִיכָה גֵּט *Posteaquam acquisita est mulier* (per Sponsalia) *& facta est desponsata, etiamsi nondum vel à marito agnita, neque in domum ejus traducta sit, revera est Uxor viri, & qui cum ea congreditur, excepto marito ipsius, reus est mortis: & si* (desponsatus) *velit eam expellere vel dimittere, necesse est ut id fiat libello repudii.* Nam ut idem scribit in הלכות גירושין cap.1.§.1. אֵין הָאִשָּׁה מִתְגָּרֶשֶׁת אֶלָּא בִּכְתָב *Non repudiatur mulier, nisi scripto, quod vocatur* גֵּט. In Col-bo in הלכות אישות ab initio: *Si mulier empta vel acquisita fuerit uno aliquo ex tribus dictis modis, vocatur* מְקוּדֶּשֶׁת Sanctificata, *q. d. Prohibita omnibus aliis viris, excepto sponso,* כְּהֶקְדֵּשׁ *veluti* Res Sancta: וְאִם רָצָה לְגָרְשָׁהּ שֶׁהֲרֵי צְרִיכָה גֵּט *& si velis repudiare eam, opus habet libello repudii,* שֶׁהֲרֵי הִיא אֵשֶׁת אִישׁ *quia revera est Uxor viri.* Sic in Schylchan Aruch, & aliis.

Fundamentum hujus suæ sententiæ desumunt iterum ex loco Deuteron. cap. 24. v. 1. כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ וגו' *Si acceperit vir mulierem* (sibi desponderit) *&, vel aut coierit cum ea, & acciderit, &c.* Verba enim hæc Mosaica non tantùm de Uxore jam nuptâ, sed & de Desponsatâ, accipienda esse docet Abarbenel, Commentario suo in Deuteronomion, fol. 283. col. 1. his verbis: מַה שֶּׁאָמַר כִּי יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה, וּבְעָלָהּ הָרָצוֹן בּוֹ אוֹ בְּעָלָהּ, וְיִרְצֶה בְּקִיחַת כשיקנה

כשיקנה האדם את אשתו בכסף כדבריהם ז"ל פרק קמא דקדושין, ויצירה באמרו ובעלה שיקנה אותה בביאה: ואמר שאיך שיהיה קנינו באחד מהדברים יוכל לגרשה h.e. *Quod dicit Moses*; Si acceperit vir mulierem, *&* coierit cum ea; sensus est, Si acceperit, &c. *aut* coierit cum ea; *Verbo verò* Accipiendi *vult dicere*, Si *acquisiverit* homo uxorem Pecuniâ, *secundum mentem Rabbinorum nostrorum in cap.1. Kiddúschin. Dum verò dicit*, Aut coierit cum ea, *intelligit*; Si acquirat eam per Concubitum, *& sic vult dicere*, Quocunque ex his duobus modis acquisiverit, h.e. desponsarit Vir uxorem suam, quòd possit eam expellere. Sic scribit ibidem colum. 2. hujus rei causâ instituta esse Sponsalia ante nuptias, כדי שבזמן האירוסין יבחנו שניהם. ואם ימצאו שניהם האהבה והשלום הנמשכים מהאותות המזגים והסכמתם יבאו לידי נשואין ואם לא יהיה כן לא ישאנה. כי מוטב לגרשה בהיותה בתולה מבהיותה בעולה ונשואה. *ut tempore isto interjecto Sponsaliorum se invicem probent: quòd si deprehendant amicitiam & concordiam sequi ex convenientia temperamentorum, tum posse ipsos ad nuptias progredi; si verò non, non esse cum ea nuptias celebrandas: Meliùs quippe esse, ut eam expellat Virginem; quàm Maritatam & nuptam.* Et iterùm: הנה חיבה התורה לגרש את האשה אע"פי שלא נבעלה לפי שהקדושין מיחדין האדם ואשתו ואוסרין אותה וגו' *Ecce obligat Lex expellere uxorem, etiamsi eus nondum cognoverit eam: quia Sponsalia uniunt hominem & uxorem ejus, colligantq; eos: unde necesse est illud vinculum solvere.* Quod vero Desponsata etiam nonnisi cum Libello repudii dimitti potuerit ac debuerit, id quoque ex hoc loco eliciunt. Unde sic ibidem Abarbenel iterùm, וכבר באה בקבלה האמתית שעם היות שאמרה תורה כי יקח איש אשה ובעלה שאף על פי שלא נבעלה כיון שנתקדשה לא תצא כי אם בגט שהרי אמר אחרי זה והלכה והיתה לאיש אחר ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתות ולא אמר שנבעלה אליו והוא הטורה שעל הקדושין בלבד יצטרך הגט h.e. *Et ex vera traditione habetur, quòd licet dicat Lex*; Si acceperit vir mulierem & coierit cum ea, *tamen etiamsi nondum sit à viro compressa, quia desponsata est, opus habeat Libello, quia postea ibidem simpliciter dicitur*; Et abierit & fuerit viri alterius (i.e. nupserit alteri) hicque posterior odio habuerit eam, eique scripserit libellum repudii; *non verò*; Et coierit cum ea. *Istud enim docet, etiam propter Sponsalia sola requiri Libellum repudii.* Hactenus ille. Et in hunc

sensum

ſenſum etiam accipit verba iſta Chaskuni. Itaque hoc quoque volunt eſſe Præcepti Divini peculiaris, ut cum libello repudii dimittatur Uxor, tùm deſponſata tantùm, tum etiam in thalamum jam traducta.

De Cauſa autem propter quam, etiam Deſponſata tantùm, cum Libello repudii dimitti debeat, ſcribit idem Abarbenel: *Poſtulat Lex, ut mulier repudietur, etiamſi nondum ſit viro juncta, quia Sponſalia uniunt virum & uxorem ejus, eosq; colligant. Ideò neceſſe eſt diſſolvere vinculum illud,* לְפִי שֶׁהִיא מֵאַחַר שֶׁנִּתְקַדְּשָׁה הֲרֵי הִיא בְּאֶפְשָׁרוּת קָרוֹב לִהְיוֹת נִבְעֶלֶת לְבַעְלָהּ וְהַתּוֹרָה לֹא חָשְׁשָׁה לְנִסְתָּרוֹת כִּי מִי יוֹדֵעַ כֵּיוָן שֶׁנִּתְקַדְּשָׁה אֵלָיו אִם נִבְעֲלָה אִם לֹא *eò quòd ipſa, poſteaquam deſponſata eſt, in proxima poſſibilitate ſit, ut à marito* (ſponſo) *ſuo ſit compreſſa. Lex verò non eſt ſollicita de occultis. Nam quis ſcit, cùm ei ſit deſponſata, an eam cognoverit nécne. Idcirco Sponſalia ſunt* הַמּוֹפֵת *ſignum evidens, quod arguit, deſponſatam eſſe* אֵשֶׁת אִישׁ *Uxorem viri,* וְשֶׁתִּצְטָרֵךְ לְגֵט *& opus habere Libello repudii, non propter concubitum tantùm, qui in occulto fieri potuit.*

CAUSSÆ DIVORTII.

§ 88.

De Caussis Divortiorum & Repudiorum, propter quas ſc. vel liberè ſunt licita, vel neceſſariò facienda ſunt, res eſt graviſſima & prolixa. Nos præcipua eruemus & perſequemur.

§ 89.

Diverſæ autem ſunt de his ſententiæ, tum Veterum, tum Recentiorum Judæorum. Quidam Arbitraria illa volunt eſſe, ita ut cuivis licuerit pro lubitu, ob leviſſimam cauſam vel culpam, vel etiam ob nullam, uxori repudium mittere. Alii verò paulò aliter ſentiunt, & nonniſi gravem ob cauſam repudium uxori mittendum cenſent. Plerique tamen in priorem ſententiam revera inclinant, ut ex ſeqq. apparebit. Hinc legimus in libro ספר החנוך fol. 208. מִשָּׁרְשֵׁי הַמִּצְוָה לְפִי שֶׁהָאִשָּׁה נִבְרֵאת לְעֵזֶר לְאָדָם וְהִיא לוֹ כְּאֶחָד מִכְּלֵי חֶמְדָּתוֹ וּכְעִנְיָן שֶׁאָמְרוּ ז״ל אֵין הָאִשָּׁה כּוֹרֶתֶת בְּרִית אֶלָּא לְמִי שֶׁעֲשָׂאָהּ כְּלִי. וְאַחַר שֶׁכֵּן הָיָה מֵרְצוֹנוֹ בָּרוּךְ הוּא שֶׁכָּל זְמַן שֶׁיָּקוּץ בִּכְלִי הַזֶּה שֶׁיּוֹצִיאֶנּוּ מִבֵּיתוֹ. וּמִן הַטַּעַם הַזֶּה יֵשׁ מֵרַבּוֹתֵינוּ שֶׁאָמְרוּ בִּגְמָרַת גִּטִּין שֶׁאֲפִלּוּ הִקְדִּיחָה תַבְשִׁיל יָכוֹל לְגָרְשָׁהּ כְּלוֹמַר מִפְּנֵי דָּבָר קָטָן אַחֵר שֶׁבִּגְבִירַת שֶׁאֵינָהּ לוֹ אֶלָּא כִּכְלִי יָקָר h. e. *Ex fundamentis hujus præcepti eſt;*

cepti est; Cùm mulier creata sit pro adjutorio hominis, eiq; sit instar unius vasorum pretiosorum ejus, juxta id quod Rabbini nostri dicunt; Mulier non adhæret firmiter, nisi ei qui fecit eam vas; *Cùm, inquam, res ita habeat; hinc est penes voluntatem patrisfamiliâs, ut quandocunque tædium ei oboritur vasis hujus, illud è domo sua eliminet. Hanc ob causam scripserunt Rabbini nostri in Talmud Gittin; quòd etiam ob adustum edulium vel jusculum, homo possit uxorem suam repudiare, quasi diceres, ob rem minimam; eò quòd non aliter sit in domo ipsius, nisi instar vasis vel suppellectilis alicujus pretiosi:* Item: ומֵהֶם שֶׁאָמְרוּ כִּי בִּהְיוֹת הַכְּלִי זֶה בְּצַלְמוֹ כִּדְמוּתוֹ וַחֲנָנָה הָאֵל לְצָרְכּוֹ וְלִכְבוֹדוֹ עֵינַיִם לִרְאוֹת וְאָזְנַיִם לִשְׁמוֹעַ וְנֶפֶשׁ שִׂכְלִית אֵין רָאוּי לְהוֹצִיאָהּ וּלְשַׁלְּחָהּ מֵעָלָיו כִּי אִם בְּטַעֲנָה גְדוֹלָה וּכְעִנְיַן שֶׁאָמַר הַכָּתוּב כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר *Quidam tamen illorum dicunt, cùm hoc Vas sit ad imaginem & similitudinem ipsius,* (i.e. viro per omnia simile) *oculos habens ad videndum, aures ad audiendum, & animam intellectualem, non decere, ut amandetur & dimittatur, nisi gravem ob causam, sicut Scriptura ipsa dicit;* Eo quòd invenerit in ea rem aliquam Turpitudinis.

§. 90.

Causas venantur iterùm in suprà jam sæpiùs allegato loco Deuter. cap. 24. versibus quatuor prioribus: Quidam in his verbis, כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר *Quòd invenerit in ea nuditatem rei,* i. e. turpitudinem rei alicujus; Alii etiam in verbis istis: אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו *Si non invenerit gratiam in oculis ejus:* Item; וּשְׂנֵאָהּ הָאִישׁ הָאַחֲרוֹן *Si oderit eam Vir posterior quoque.* Unde volunt, ob solam etiam Displicentiam, vel Odium quodcunque, Uxorem dimitti posse.

Quid per עֶרְוַת דָּבָר *Nuditatem rei*, intelligatur, variè jam olim disceptatum fuit. Nam in Talmud, in Tractatu Gittin, cap. 9. in Mischnâ, legitur disputatio hac de re inter Scholam Sammaj & Hillelis, duorum celeberrimorum Doctorum, qui centum annis ante Templi secundi destructionem vixerunt, ut & R. Akivç, his verbis: בֵּית שַׁמַּאי אוֹמְרִים לֹא יְגָרֵשׁ אָדָם אֶת אִשְׁתּוֹ אֶלָּא אִם כֵּן מָצָא בָהּ דְּבַר עֶרְוָה שֶׁנֶּאֱמַר כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר: וּבֵית הִלֵּל אוֹמְרִים אֲפִילוּ הִקְדִּיחָה תַבְשִׁילוֹ שֶׁנֶּאֱמַר כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר: רַבִּי עֲקִיבָה אוֹמֵר אֲפִילוּ מָצָא אַחֶרֶת נָאָה הֵימֶנָּה שֶׁנֶּאֱמַר וְהָיָה אִם לֹא תִמְצָא חֵן בְּעֵינָיו: *Qui de domo seu disciplina Schammei sunt, dicunt; Non expellet homo uxorem suam, nisi inve-*

M

niat in ea rem nuditatis; (דבר ערוה) *i. e. impudicam*; *ficut dicitur*; Quòd invenerit in ea דבר ערוה nuditatem rei: *Qui de disciplina Hillelis sunt, dicunt*; *Expellere etiam potest, si edulium duntaxat ipsi adusserit, sicut dicitur*; Quòd invenerit in ea עֶרְוַת דָּבָר turpitudinem rei alicujus. *Qui de domo Akiva*; *Etiam, si invenerit pulchriorem eâ, quæ ipsi meliùs placuerit, sicut dicitur*; Et accidat, ut non inveniat gratiam in oculis ejus. *Hucusq; in Mischna*. De his deinde ulteriùs disputatur in Gemara.

Sensus autem & summa huc redit: *Domus Schammaj* innitebatur his solis verbis, כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר, ac per עֶרְוַת דָּבָר *Nuditatem rei*, vel *Rem nuditatis*, intelligebat Libidinem, Lasciviam, Impudicitiam, λόγον πορνείας, ut Christus loquitur, & proinde statuebat, hanc solam ob causam posse dimitti uxorem. *Domus Hillelis*, subtiliùs duo ista verba עֶרְוַת דָּבָר examinantes, voluerunt divisim esse exponenda, ut sensus illorum sit ac si dictum esset, או עֶרְוָה או דָּבָר *Aut turpitudinem aliquam, aut rem aliam*, fœdam scil. & turpem; veluti, ut in Gemara Talmudica est; Si mulier egrediatur וְרֹאשָׁהּ פָּרוּעַ nudato capite, (vel, ut Apostolus loquitur, ἀκατακαλύπτῳ τῇ κεφαλῇ, 1. ad Cor. 11. 5): si in platea neverit, aut filia duxerit, sicque nuda brachia ostentârit: וּפְרוּמַת מִשְּׁנֵי צְדָדֶיהָ aut aperto pectore incesserit (ut fœminæ Christianæ in Gallia solent, scribit R. Sal.) וְרוֹחֶצֶת עִם בְּנֵי אָדָם aut laverit cum Viris in eodem lavacro, vel in loco ubi viri lavare solent: aut si luserit cum juvenibus, &c. Hinc domus Hillelis latiùs extendebat causas Divortii, quàm domus Schammaj. *Domus Akivæ*, ex verbis illis, *Si non invenerit gratiam in oculis ejus*, conclusit; Si cui Uxor displiceat, & alia meliùs placeat, eum posse Uxori suæ libellum repudii dare, & aliam ducere. Sic in Talmud de his disputatum fuit olim. Ex quibus apparet, jam eo tempore disceptatum fuisse inter Judæos, An propter quamvis causam, pro lubitu, liceat uxorem dimittere? & in diversas itum fuisse sententias. Rambam scribit, Halacham seu consuetudinem, & observantiam esse secundum domum Hillelis. De sententia R. Akivæ scribit, non esse Halacham: nam, si quis inveniat aliam mulierem, suâ pulchriorem, & sibi meliùs placentem, eum posse illam ducere; non tamen interea priorem expellere, si nihil mali commiserit, & moribus ejus apta & conveniens fuerit, sed ei superducere.

Imo

Imò in Talmud Tract. יבמות fol. 52. col. 1. ſcribitur, Sponſum poſſe etiam ante nuptias curare ſcribendum Libellum divortii, quem poſtea ſtatim tradere queat ei, ubi ipſi placuerit eam repudiare; Verba ſunt; אמר ללבלר כתוב גט לארוסתי לכשאכנסנה אגרשנה הרי זה גט מפני שבידו לגרשה *Si quis Scriba dixerit; Scribe Libellum repudii Sponſæ meæ, quo eam poſteaquam duxero, dimittam, talis Libellus eſt legitimus.* Exemplum hujus rei legitur in Talm. Bava Metzia fol. 101. col. 2. *Mercator quidam advehebat navem repletam doliis vini, in locum quendam, & non inveniebat cellam in quam ea reponeret. Alloquitur mulierem quandam, quæ habebat cellam, ut eam ipſi pro vino ſuo elocaret! Illa recuſat. Ipſe, ut rebus ſuis conſuleret, deſponſat iſtam mulierem: Mulier deſponſata, concedit ei locum pro vino: Ipſe, nacto loco,* אזל לביתיה: כתב ליה גיטא שדר לה: *ſtatim domum abit, & ſcribit Libellum repudii, eumq; ipſi mittit: Mulier offenſa, conducit bajulos, & vinum ejus iterum curat è cella ſua extrahi, ei in plateam collocari, &c.* Sic in Gittin fol. 34. col. 1. *Legitur exemplum de quodam R. Gidol ben Reilai, qui ſine ulla cauſa repudii libellum mittebat uxori ſuæ; cùm verò ipſa nollet ſtatim acceptare, ſed juberet Latorem craſtino die redire, R. Gidol pœnitentiâ ductus, Deo gratias egit, quòd non acceptarit libellum.* Ex quibus apparet, maximam olim hîc licentiam fuiſſe, eamq; arbitrariam.

Videntur differentiam hîc facere inter Uxorem Primam & Secundam. Hinc ſcribit Majemon. in הלכות גירושין cap. 10. §. 21. לא יגרש אדם אשתו ראשונה אלא אם כן מצא בה ערות דבר שנאמר כי מצא בה ערות דבר וגו' ואין ראוי לו למהר לשלח אשתו ראשונה: אבל שנייה אם שנאה ישלחנה h. e. *Non expellet homo Uxorem ſuam primam, niſi inveniat in ea* ערות דבר *rem aliquam turpem ſeu impudicam, juxta illud*; Si invenerit in ea ערות דבר: *neq; decet, ut feſtinet & præcipitanter dimittat uxorem ſuam primam; ſed ſecundam, ſi oderit eam, dimittere poteſt.* Hinc dicunt: כל המגרש אשתו ראשונה מזבח מוריד עליו דמעות *Si quis dimittat uxorem ſuam primam, ſuper eo altare fundit lachrymas.*

R. Levi Ben Gerſon ſcribit ad Deuter. 24. 1. אמר זה לפי הנהוג שלא יגרש אדם אשתו אלא לסבה גדולה ולזה אמר כי ימצא בה ערות דבר אמנם על דרך האמת כבר ביארה התורה שאפילו לא מצא בה ערות דבר יש לו רשות לגרשה אם שנאה: כאמרו ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתות ולזה מבואר שאיך שיהיה שלא

מצאה חן בעיניו יש לו רשות לגרשה Dicit hoc (Quòd invenerit in ea ערות דבר) *de communi praxi & consuetudine: quia non solet homo expellere uxorem suam ordinariè, nisi gravem aliquam ob causam. Ideò dicit;* Quòd invenerit in ea ערות דבר. *At secundum rei veritatem, exponit Lex, quòd licet non inveniat in ea* ערות דבר *turpitudinem aliquam, tamen potestatem habeat eam expellendi, si odio habuerit eam; sicut dicitur;* Si odio habeat eam vir posterior, scribet ei libellum repudii. *Unde liquet, quacunque demum ratione accidat, ut uxor non inveniat gratiam in oculis ejus, ipsum facultatem habere eam expellendi.*

In libro כל בו Col-bo, in הלכות גיטין fol. 88. col. 3. 4. ערות דבר כגון עוברת על דת משה מאכילתו משאינו מעושר ומששתו נדה ולא קוצה חלה ונודרת ואינה מקיימת וכן עוברת על דת יהודית שיוצאה בשוק וראשה פרוע ואפילו קלתה בראשה אם מצאה לרשות הרבים וטווה ורד כנגד פניה ומשחקת עם הבחורים וכו׳ h. e. *Quid est* ערות דבר? *Veluti si transgrediatur Legem Mosis: Ex. Grat. Si prabeat marito cibum qui non est decimatus; si menstruis laborans ministraverit ei: si non abscindat Challam seu particulam de massa ex qua panem faciunt: si votum faciat; & id non observet: Sic, si transgrediatur leges verecundia & honestatis mulierum Judaicarum; veluti si detecto capite exeat in plateam; quantumvis calathum in capite gestet; si fuco faciem suam tingat vel pingat: si cum juvenibus ludat. Nonnulli tamen existimant, ob hæc non posse repudium mitti, nisi admonitio praecesserit, & nisi testes habeantur.*

Eadem habentur in Majemonide cap. 24. §. 12. & 13. item in Ammude golah, seu libro Præceptorum parvo, ubi in glossa additur; או שהיתה תובעת התשמיש מבעלה בקול רם עד ששכנותיה שומעין אותה מדברת על עסקי התשמיש או שהיתה מקללת אבי בעלה בפני בעלה *aut si fuerit exigens debitum conjugale à marito suo voce clarâ, ita ut ejus vicina audire potuerint eam loquentem de re ista, aut si fuerit maledicens patri mariti sui* (socero suo) *præsente marito suo.* Extant hæc quoque in שלחן ערוך parte 4. Num. 115. in Majemonide dicto loco.

In eodem Majem. cap. 10. §. 22. legitur & hoc: אשה רעה בדעותיה ושאינה צנועה כבנות ישראל הכשרות מצוה לגרשה שנאמר גרש לץ ויצא מדון *Mulier si sit malis moribus prædita, & non verecunda, sicut honestam filiam Israëlis decet, præceptum est ut dimittamus*

mus eam; ſicut dicitur; Expelle deriſorem, & ceſſabit contentio, Proverb. 22. v.10.

Don Iſaac Abarbenel ex loco Deuteron. duas generales cauſas extrahit Repudii ſeu Divortii: 1. ערות דבר Turpitudinem & Impudicitiam, ſive ea conſiſtat in Scortatione & Adulterio ipſo, ſive in aliis; pudicitiã muliebrem minus decentibus verbis, factis, vel geſtibus; aut certè ſuſpectam illam reddentibus: 2. חִלּוּף הַמְּזָגִים וּבִלְתִּי הַסְכָּמַת מִזְגֵי הָאִישׁ וְאִשְׁתּוֹ *Diverſitatem & diſſimilitudinem temperamenti & naturæ*; quando nempe Uxoris natura & indoles non eſt attemperata naturæ Viri, unde deinceps Diſplicentia, Tædium, Nauſea, item שנאה Odium, oriuntur. Et ex his jurgia, lites, contentiones, &c. Hanc ſuam ſententiam aliquot rationibus confirmat, quas in ſecunda hujus Diſſertationis parte videbimus.

Huc referunt etiam, ſi mulier famâ malâ, ſuâ quidem culpâ laboraverit, & ſe ſuſpectam reddiderit de re aliqua מְכוֹעָר בְּיוֹתֵר *vehementer fœdâ*, ejusque rei teſtes a ſfuerint, licet actus ipſe ſcortationis clarè probari non poſsit: Veluti, Si ſola fuerit in cubiculo, & vi'us fuerit vir egredi, eoque egreſſo, ſtatim viſa fuerit illa de lecto ſurgere, & vel femoralia induere, vel ſemicinctio ſe accingere: aut, ſi ſputum recens viſum fuerit ſuprà in thalamo: aut, ſi egreſsi fuerint ex loco caliginoſo & tenebroſo: aut hic illam, vel hæc illum è foſſa extraxerit: aut ſi viderint virum ipſam oſculantem ſuper Os induſii: aut viſi fuerint ſe mutuò amplexantes & oſculantes: aut unus poſt alterum introierit in cubiculum, & januam poſt ſe clauſerint, & ſimilia. Ob hujuſmodi præſumptiones volunt etiam dimitti poſſe uxorem, hasq; etiam comprehendi ſub עֶרְוַת דָּבָר.

Item, ſi quæ ſit מוֹרֶדֶת rebellis marito ſuo, eique officium conjugale, ſeu quòd ipſum faſtidiat, ſeu ut ipſum irritet, deneget, Ibid. cap. 14. §. 8. &c. Sic Sponſa, quæ completo tempore, quo nuptiæ celebrandæ ſunt, refragatur, ut ægrè ſponſo faciat, repudiari poteſt, Ibid. §. 12.

In enumeratis caſibus & cauſis ſciendum, liberum eſſe marito uxorem repudiare, vel non repudiare, ſed ſervare.

91.

At verò, Si uxor deprehenſa fuerit corpus ſuum proſtituere,

vel à marito ipso, vel maritus id à fide dignis & sufficientibus testibus acceperit, quibus ipse fidem largiatur, tùm nolens volens cogitur, etiam Judicis authoritate interveniente, illam repudiare, neque ulteriùs, hoc quidem in casu, ipsi cohabitare licet; sic tamen ut ipsi dare teneatur dotem vel donationem propter nuptias. Quod si Uxoris propria confessio accesserit, tùm insuper etiam donationem hanc amittit. Majemon. in הלכות אישות capite 24. §. 16. 17.

92.

Qui Uxori suæ in præsentia duorum olim dixit, אל תסתרי עם איש פלוני *Ne abscondas te cum Viro isto* N. h. e. *ne clandestinè cum ipso convenias & converseris*; ipsa verò insuper habitâ hac admonitione clàm cum illo conveniat; & tamdiu cum ipso sola commorata fuerit, ut pollui ab ipso potuerit, hujusque rei maritus vel testes habuerit, vel spectator ipsemet fuerit, illa ab eo tempore prohibita viro fuit, donec eam Aquis amaris potârit, quibus castitatem ejus explorârit, secundum Legem, de qua legere est Numeror. cap. 5. à v. 11. 12. & seqq. usque ad finem capitis. Hodiè verò, quando Aquarum istarum ûsus exspiravit, perpetuò ipsi est prohibita, omniquе dote privata. Talis mulier dicitur סוטה *Declinans*, & de eâ, ut & de dicta Lege Numerorum, peculiaris extat Tractatus Talmudicus, ita nominatus, & plurima inde in Ritualibus Judaicis.

93.

Si quis fiat מומר vel משומד Apostata, Hæreticus, Infidelis, ejus Uxor solenni Libello repudii ab ipso separari debet, neque facultatem habet (*ipsa*) alii nubendi, nisi Libellum repudii, juxta ritum Judæorum scriptum, à marito acceperit. Unde in istiusmodi casu maritum urgent, imò etiam, ut quidam volunt, per Magistratum Christianum adigunt, ut Libellum repudii legitimum uxori tradat. Neque enim existimant; Mutationem hanc fidei aut Apostasiam, perinde ut Mors, ita dissolvere vinculum matrimonii, ut nullo Libello opus sit. Casum hunc explicat R. Isaac Aráma in Akédath Jizchak fol. 252. col. 3. שח לי חכם אחד מחכמי הגוים בראותו היהודים שואלים ודורשין גט מיד איש יהודי מומר והוא היה מסרב לגרש האשה היהודית ששאל לו למה יבקשוהו ממנו כי אחר שיצא מדתו ראוי להם להחשיבו כאלו איננו והרי

והרי אשתו ראויה להחשב כאלמנה לכל דבר ואמר שהיתה תשובתו אליו כי לא באר עליו המרה עצמית אלא מקרית כלומר שנוי השם או שנוי השכונה ושאין בידו להמיר עצמותו באשר הוא יהודי, אמרתי לו התשובה זאת היא אמתית לפי דתנו והוא מאמרם ז"ל א"עפ שחטא ישראל הוא אבל אינה יכולה להכנס באזני הגוי החכם שיש לו להשיב שאין עצמות בעצם הדת ואין מהות כמהות האמונה ואחר שיצא מכללה הרי אינו ישראלי לפי שרשיה כל שכן שאינו ראוי להקרא יהודי וכו' *Narravit,* inquit, *mihi Sapiens quidam, se rogatum fuisse ab erudito quodam Christiano qui videbat Judæos Libellum divortii requirentes à Judæo Apostatâ, renuente Judaicam uxorem suam Dimittere; Ut quid hoc ab ipso peterent? Posteaquam enim Religionem suam deseruit, illum Jure ab ipsis haberi posse pro mortuo, ac si planè non ampliùs esset; & uxorem absolutè habendam pro Vidua! Respondit Sapiens ille; Mutationem hanc non esse substantialem, sed accidentalem, hoc est, Mutationem Nominis, vel Habitationis seu domicilii, quæ non possit mutare substantiam Judæi. Dixi ei; Responsio hæc verissima quidem est secundum nostram Legem, & convenit cum eo quod Sapientes nostri dicunt;* Etsi quis peccet, tamen est & manet Israëlita; *non tamen sufficiens fuit ad persuadendum Sapienti illi Christiano, qui excipere potuit; Nullam rem esse magis substantialem, quàm Fidem & Religionem, nec similem quidditatem, quidditati Fidei: Itaque posteaquam ab hac deflexit, non esse amplius Israëlitam, nedum Judæum vocandum; ac propterea mutatum esse mutatione substantiali, ex vivo in mortuum, aut ex mortuo in vivum, juxta id quod Sapientes dicunt;* Gentilis qui fit proselytus, est instar infantis modò geniti. *Mihi itaque videtur, ita respondendum esse, ut illi rem hanc rectè capiant. In conjunctione Mulieris cum Viro tria occurrunt: Primum est in ipsis, ut Animantibus irrationalibus; Carnalis videlicet commixtio ad generandum: Secundum est proprium. Speciei humanæ in genere, sc.* יחוד *Appropriatio Mulieris alicujus certa, uni soli viro, & ejus Prohibitio omnibus aliis, ne femina commisceantur (In hoc enim omnes rectâ ratione præditi homines conveniunt): Tertium est, Modus peculiaris, & ab aliis differens, quo Appropriatio ista confirmatur. Hic modus ipsis contingit respectu Fidei & Religionis cui sunt addicti. Sic juxta Legem Mosis fit hæc confirmatio, vel Pecuniâ, vel Coitu, vel Literis: secundum religionem Christianorum Datione manuum, vel simili aliquâ ceremoniâ: Et sic unaquæq; natio suos peculiares habet ritus. Jam dico; Vir iste, qui mutavit religionē suam,* non

non sustulit hoc facto vim appropriationis, quam mulier apud ipsum habet, quæ ei juncta est, quatenus sunt Homines, non quatenus Judæi; ideoq; licet mutatus sit in fide, tamen adhuc est in Conjugio suo, ac proinde obligata est mulier Dimissionem ab ipso petere: Requirimus autem ut id Libello fiat, scripto secundum Ritum Judæorum, quia ipsa Judæa est, neq; expelli potest, nisi Libello legitimo secundum religionem suam. Hactenus ille. Eadem, sed brevius habet Abarbenel, Commentar. in Deuter. fol. 383. col. 2. Aliquid etiam de hoc casu extat in Schylchan Aruch parte 4. ad Num. 154. §. 1. in Animadversionibus.

Atq; hæ Causæ, quæ hactenus allatæ sunt, ferè sunt Morales, Vitam & Actiones spectantes.

§. 94.

Præter illas, sunt quædam Naturales, quas etiam huc referunt, Vitia sc. & Defectus quidam Corporis, ob quos Divortium fieri posse statuunt: & hæ quidem reciprocæ sunt, ita ut, si מומין Vitia talia reperiantur in Uxore, & Viro ante Desponsationem nota neque fuerunt, neque esse potuerunt, Vir potestatem habeat eam dimittendi & expellendi per Libellum: si verò reperiantur in Viro, Mulieri libellus divortii petendus sit à Marito, aut si dare renuat, coram Judice id petat, ut ejus authoritate Maritus cogatur ad Libellum ei dandum. Mulier enim non potest à marito separari, nisi accepto libello repudii, dare marito ipsa non potest.

§. 95.

Sic Vitia naturalia omnia, quæ prophanum & illegitimum reddunt Sacerdotem, prophanam quoque reddunt Mulierem. Et præter illa, adhuc insuper sequentia; Fœtidus sudor, Fœtor oris, Cicatrix ex morsu canis: Verruca in fronte, &c.

§. 96.

Vitia Viri, ob quam Uxor eum, si velit, cogere potest ad dandum sibi libellum repudii, sunt; Fœtor oris: Fœtor narium: Impotentia: Item, si mutato honesto & mundo opificio, inhonestum & sordidum tractare ceperit, veluti, si lucri causâ converrat fimum, si fiat coriarius, metallarius, &c. Quod si verò morbo insanabili & contagioso laboret, veluti, si fiat מוכה שחין Ulceribus malignis laborans, &c. tum etiamsi uxor ei cohabitare vellet, separant eos etiam invitos.

Huc

Huc pertinent & ista; si quis uxorem duxerit, & decem annis cum uxore habitarit, nullosque ex ea liberos susceperit, potestatem habet dimittendi eam. Majemon. in הלכו׳ אישו׳ cap. 15. §. 7. Sic in hoc casu uxor quoque libellum à marito potest flagitare, si probare possit, sterilitatem ex ejus impotentia provenire.

Item, si quæ ter ab abortiverit, הוחזקה לנפלים inepta judicatur ad liberos in lucem edendos, ideoq; dimitti potest, dote tamen numeratâ. Ibid. §. 12.

97.

Alia magis specialia, quæ in Jure & Ritualibus ipsorum habentur, prætereo. Ex his enim satis cuivis liquere potest, quæ sit ipsorum sententia: hæc etiam ad præsentem nostrum scopum sufficere possunt.

98.

Inprimis autem hoc ex hactenus dictis omnibus patet, quàm levissimis, atque adeò nullis etiam de causis, olim licentiam sibi sumpserint Judæi, Uxoribus suis repudium mittere. Hoc etiam observandum, in his omnibus nulla vestigia deprehendi, vel cognitionem aut decisionem Judicialem, vel authoritatem publicam Magistratus, in toto hoc actu intervenisse; sed jus & facultatem fuisse penes merum arbitrium & voluntatem mariti. Quicquid superiores hac in parte fecerunt, vel facere potuerunt, fuit; vel maritos à proposito suo verbis dehortari, reconciliationi partium operam dare, aut si id obtinere statim non possent, moras circa scribendum libellum divortii nectere, plurimas illis difficultates objicere, sumptus aggravare, ac similia. Illis verò omnibus si nihil efficerent, mos gerendus maritis morosis fuit, & voluntati ipsorum parendum, videndumque ut omnia ritè ac decenter, secundum statuta sua peragantur, quæ summa certè & intolerabilis, simul etiam inexcusabilis, fuit licentia. Hodiè tamen rarissima sunt inter Judæos divortia, & fortè æquè rara & difficilia ac inter Christianos: nec nisi scitu & approbatione Rabbinorum fieri possunt. Sed pergamus, & videamus paucissima quædam de Personis per Divortium separatis.

CONSEQUENTIA.

99.

Uxorem dimissam potest alius quivis, excepto Sacerdote, ducere: Maritus etiam ipse eam potest reducere, quamdiu non alii viro nupserit; וְגַם רָאוּי לַעֲשׂוֹת כֵּן *quin & sic decet facere* (nisi palàm fuerit impia & adultera); imò si etiam interea temporis (post separationem sc.) scortata fuerit. Sed non licet eam reducere, si post divortium alii legitimè nupserit, aut saltem legitimè desponsata alii fuerit, Majemon. in הלכות גרושין cap.11.§.12.13. Fundant hanc suam sententiam in his verbis textus, *Non poterit maritus ejus prior, qui ejecit eam, iterum accipere eam, ut sit illi uxor,* אַחֲרֵי אֲשֶׁר הֻטַּמָּאָה *Posteaquam polluta facta est*; sc. respectu mariti primi, ex quo vir alius concubuit cum ea, vel, ex quo viri alterius uxor facta est. Nam talis est טְמֵאָה *polluta, immunda*; ac proinde alii viro prohibita. Sic exponunt & intelligunt Hebræi communiter ista verba. Vide Abarbenelem, Aben Esram, Majemon. in הלכות אישות cap.11.§.12.13. & alios. Itaque non satis mentem Hebræorum excusisse videtur Hugo Grotius de Jure Belli & Pacis lib.2. scribens: *Sic & dimittere uxorem volenti modus præscribitur, nec dimissam ducere quisquam impeditur, præter eum qui dimisit, & sacerdotem.* Non enim absolutè impeditur maritus qui dimisit, sicut sacerdos: sed certâ ratione & limitatione.

Causam verò cur non eam liceat, postquam alteri nupsit, reducere, petunt ex istis verbis, כִּי תוֹעֵבָה הִיא לִפְנֵי יי וְלֹא תַחֲטִיא אֶת הָאָרֶץ *Quia abominatio est coram Domino, ut non polluas terram, quam Dominus Deus tuus dat tibi in hæreditatem*, h.e. ut Abarbenel explicat, *foret hoc ex Aegyptiorum operibus, qui permutabāt uxores suas, & remittebant eas iterum in domos suas, causamq; & occasionem præberet magnam Scortationibus & Adulteriis.* Unde Jeremias, cap.3.v.1. *Si dimiserit vir uxorem suam, & abierit ab eo, & fuerit viri alterius, nunquid revertetur ad eam amplius? annon sic prophanando prophanabitur terra?* Sic scribit Isaac Arama: שֶׁאִם לֹא כֵן הָיָה עִקָּר סחורות הָאֲנָשִׁים הַפְּחוּתִים בְּחִלּוּפֵי מְטוֹתֵיהֶם וְתִמָּלֵא הָאָרֶץ זִמָּה *Quod si hoc non prohibitum esset, tum porta aperta esset hominibus levibus ad negotiationem exercendam cum uxoribus suis, & permutandum eas, & sic repleretur terra scortatione.*

Quòd

Quòd verò, desponsatam etiam tantùm alii viro, non licet reducere, etiamsi nuptiæ nondum sint celebratæ, causam hanc reddit Abarb... כִּי מִי יוֹדֵעַ אִם נִבְעֲלָה אִם לֹא. וְהַנִּסְתָּרוֹת לַיי אֱלֹהֵינוּ וְהַנִּגְלוֹת לָנוּ. שֶׁנִּתְקַדְּשָׁה אֵלָיו. וְלָכֵן הֲרֵי הִיא כְּאִשְׁתּוֹ לְכָל דָּבָר *Nam quis novit, utrum ab eo cognita sit necne! Occulta enim sunt penes Dominum Deum nostrum, revelata autem penes nos, ex quibus est, quòd desponsata sit viro, ac proinde Uxor ejus.*

R. Levi ben Gerson hanc etiam prohibitionis hujus adducit rationem; Ne hinc causa & occasio detur oppressioni & rapinæ; *Talis enim, scribit, expellet à se uxorem suam ut nubat alteri, & studio dein omnis generis mala perpetret, quò iterum ab ipso ejiciatur, hocq; pacto alterius bona diripiat, atq; ad maritum suum primum deferat. Præterquam quòd res sit infamis, ut homo scortari faciat uxorem suam, pecuniarum & bonorum causâ.*

Non licet etiam ducere vel sumere Uxorem propter impudicitiam ab alio dimissam: אִשָּׁה שֶׁנִּתְגָּרְשָׁה מִשּׁוּם פְּרִיצוּת אֵין רָאוּי לְאָדָם כָּשֵׁר שֶׁיִּשָּׂאֶנָּה *Mulierem, quæ dimissa est propter impudicitiam, Vir honestus non ducet.* Majemon. in הלכות גירושין cap. 10. §. 22. *ne dicatur*, זֶה הוֹצִיא רְשָׁעָה מִבֵּיתוֹ וְזֶה מַכְנִיסָהּ *Iste eduxit impiam è domo sua, & hic introducis eam.*

100.

Unum adhuc pro Conclusione primæ partis hujus Dissertationis addemus, quod non præter rem, vel alienum ab hoc loco videtur, *de Davide & Michale, Saulis filia.* Casus hic est;

Saul dedit Filiam suam Michal Davidi in uxorem, 1. Sam. 18. v. 27. Postmodùm autem cùm odio prosequeretur Davidem, & David profugus & in exilio esset, ex ejus persequutione, Saul eandem filiam suam Michal, Davidis uxorem, dicitur dedisse ipsi Palti, (qui & *Paltiel*) filio Lais, qui erat de Gallim, 1. Sam. 25. v. ult. Rursus legimus, Davidem misisse nuncios ad Isboseth filium Saulis, qui ei dicerent, ut restitueret ipsi uxorem suam Michal, quam sibi desponderit centum præputiis Philistæorum: & Isbosethum misisse, Michalem à viro Paltiel filio Lais tulisse: Paltielem virum ejus cum ipsa ivisse, lachrymisque & fletu eam prosecutum esse, 2. Sam. 3. v. 14. 15. 16.

In hàc Actione magna undiquaque ἀταξία conspicitur, & circa omnes Personas aliquid deprehenditur, quod Legum

septa perrumpat, & proinde variæ quæstiones hinc exsurgunt.

De Saule enim quæritur; *Quînam ille Michalem filiam suam potuerit collocare Palti, vel Paltieli, quam ipsemet antea Davidi desponderat & collocârat, pro centum præputiis Philistæorum, quæq; revera Uxor ejus fuit, & sic in hac historia vocatur?*

De Palti; *Quomodo ille Michalem, oblatam à Saule, potuerit accipere & sibi desponsare, quam non ignorârat esse Davidis uxorem, ac proinde sibi prohibitam?*

De Michale; *Quomodo ipsa potuerit alteri nubere, quæ scivit quo pretio à Davide empta fuerit, & comparata, neque se ab illius conjugii vinculo esse legitimè separatam ac solutam? Patris potestati non amplius subjecta fuit sed ab ea exempta, ut ab eo non cogi potuerit ad hoc faciendum. Postquam semel fuit desponsata, sui juris & arbitrii in hoc negotio fuit. Si nullum libellum repudii à Davide habuit, fuit & mansit ipsius Uxor.*

De Davide; *Quî ipse potuerit Michalem repetere & reducere? Michal enim vel fuit legitimè ab ipso per libellum repudii dimissa, vel non fuit. Si dimissa ab ipso fuit, non potuit eam reducere, postquam ab altero desponsata, & alterius uxor facta est, uti paulò ante visum: Si non dimissa fuit, fuit Adultera; & sic iterum Davidi prohibita. Imò, quomodocunque se res habeat, mirum quomodo hoc voluerit David facere, qui Rex fuit, neq; uxoribus caruit?*

Ita ubique, si hæc historia ita intelligenda, quòd Saul Michalem Paltieli Uxorem dederit, difficultates & scopuli occurrunt.

Non attingemus hic ea, quæ nostri Interpretes ad hæc loca scribunt; sed, ut in præcedentibus, Hebræorum sententias & expositiones duntaxat producemus, liberum cuivis de illis judicium relinquentes. Variæ autem sunt hac de re Rabbinorum sententiæ.

R. D. KIMCHI ad 1. Sam. 25. v. ult. ad hæc verba, *Et Saul dedit Michal filiam suam, uxorem Davidis, Palti filio Laisch qui ex Gallim*) sic scribit; *Quæritur hîc, cùm Michal uxor Davidis fuerit, quomodo Saul eam dederit Paltio, & quomodo Palti filius Laisch eam accipere potuerit, quæ fuit uxor Davidis? Si dixeris, quòd per transgressionem & prohibitionem hoc fecerint; quæritur, quomodo David postea eam*

eam iterùm acceperit, cùm ipsi prohibita fuerit, quia fuit ab alio jam voluntariè compressa, dum adhuc uxor ejus esset? Quidam ex Rabbinis nostris p. m. dicunt, Desponsationem τοῦ Palti cum Michal, cum transgressione, (malè) *factam esse*. Alii *dicunt*, in Desponsatione Davidis cum Michale errorem commissum fuisse; sicut dicitur; *Qui percusserit eum, illum ditabit rex divitiis amplissimis*, 1. Sam. 17. 25. *Illo enim die vel tempore fuerunt* (divitiæ illæ promissæ) *mutuum* (instar mutui Davidi) *apud Saulem: qui autem desponsat aliquam cum mutuo, illa non est desponsata. Et quamvis præputia Philistæorum*, (quæ ex pacto David attulit Sauli) *fuerint Sponsalia* (h. e. loco arrhæ desponsationis); *cogitavit tamen etiam Saul, mentem Davidis* (circa desponsationem filiæ suæ) *fuisse mutuum illud* (illum respexisse ad divitias illas promissas, quia dictum fuit illic; *Eum ditabit Rex divitiis amplis, & filiam suam dabit ei*; & sic geminum pignus fuit): *David verò ad ducenta præputia respexit, quæ dedit & pro dote, & pro sponsalibus.* Alii *dicunt, hunc Palti non congressum esse cum ea unquam toto eo tempore quo cum ipso fuit, quia gladius fuerit suspensus inter illum & ipsam, ut non attingeret eam. Quod ad illud attinet, quòd de Palti dicitur, illum Michalem à se discedentem, fletu & lachrymis prosecutum esse*, 2. *Sam.* 3. *v.* 16. *id intelligendum esse ab ipso factum, propter præceptum hoc quod è potestate ejus abibat* (h. e. quòd discessu Michaelis pulchrâ hanc præcepti continentię observandi occasionem amitteret) *quo hactenus tantopere suam concupiscentiam refrænavit* (ut quamvis Michal in eodem lecto cum ipso cubârit, tamen eam non attigerit). *Verùm* (pergit Kimchi) *hæ sententiæ omnes longissimè recedunt à sensu simplici & literali. Mihi itaq; videtur, Davidem libellum repudii misisse Michali: nam videmus, Saulem odio prosecutum esse Davidem tanto, postquam ejus gener factus est, ut David à facie ejus fugâ sibi consuluerit. Videns verò Saul, Davidem fugere, licet aliquando ad ipsum rediret, coëgit eum ad libellum Divortii dandum filiæ suæ, ne solitaria, αἰχμάλωτος* (Heb. עגונה) *maneret, quod & David fecit. Hoc facto dedit eam Saul τῷ Palti filio Lais in uxorem. Quod si dixeris, vel excipias; sic verò non licitum fuisse Davidi, iterum eam ducere* (*prohibitum enim homini est reducere repudiatam suam, posteaquam alteri vel nupta vel desponsata est*); *respondemus, Davidem non ex sua sententia & voluntate dedisse* (sed coactum). *Quod si porrò dicas; Quis coëgit eum? annon fugit à Saule?* (respondeo) *Etsi fugerit, videmus*

tamen illum postea etiam cum Saule (quandoque) *fuisse, sicut dicitur*; Si recensendo desideraverit me pater tuus, &c. 1. Sam. 20. v. 6. *Et tota illa historia docet, Davidem, posteaquam ab ipso fugit, tamen ad illum* (Saulem) *rediisse. Itaque dum cum ipso esset, coëgit eum ad dandum libellum divortii: libellus autem divortii inter Israëlitas non rectè factus, nullus est. Si ulterius dicas; An domus judicii Saulis nescivit, Libellum illum divortii esse illegitimum?* (respondeo) *Fieri potuit, ut existimarint, illum esse legitimum, quòd voluntate Regis esset factus: aut* (quod melius) *respondere possumus, Davidem, antequam libellum divortii daret, coram duobus testibus, qui ex amicis ejus essent, dixisse; Videte, ecce ego cum traditione libelli fugio; hosq; rem clam & secretò habuisse, & sic eum tradidisse: sicq; libellum nullius valoris fuisse: Palti autem & Michalem ignorasse hoc, sed existimasse, Libellum bonum & legitimum esse. Quin & fieri potest, quòd Libellus divortii ab initio fuerit uti oportebat, & per procuratorem à Davide missus sit; deinde autem ab ipso abrogatus, revocatus, antequam ad manus Michalis perveniret, ipsâ insciâ. Sic verò Michal per errorem ducta fuit à Palti, neque illicitum Davidi erat eam reducere. Perinde enim hoc fuit, ac si per vim compressa fuisset, quia existimavit* (Michal sc.) *libellum esse justum & legitimum. Vis enim & error in eodem sunt gradu respectu mulieris maritatæ. Sic dicunt ad id quod legimus,* וְהִיא לֹא נִתְפָּשָׂה Et illa non fuerit comprehensa (mulier sc. adultera) Numer. 5. 13. *id esse restringendum ad eam quæ vim patitur, & quod ibidem v. 12. legitur,* וּמָעֲלָה בוֹ מָעַל Et prævaricata fuerit in eum prævaricationem; *ad eam quæ per errorem peccaverit, eaq; licita sit marito suo.* Hactenus Kimchi.

In his Kimchi verbis eæ sententiæ, quas ab initio recenset, petitæ sunt ex Talmudicis, in Sanhedrin cap. 2. fol. 91. pag. 2. unde lucem illæ accipient. Ibi inter alia sic: מאי קדושי טעות *Quænam sunt sponsalia erronea?* דכתיב והיה האיש אשר יכנו יעשרנו עושר גדול וגו׳ אזל קטליה א״ל מלוה אית לך גבאי והמקדש במלוה אינה מקודשת *Cum inter Israëlitas promulgatum esset*; Quisquis percusserit virum istum (Goliathum) eum ditabit Rex divitiis magnis, & filiam suam dabit ei, 1. Sam. 17. v. 25. *atque David abiisset, & eum occidisset; dixit ei Saul; Hoc* (quod promeruisti) *mutuum tuum erit apud me: qui verò per mutuum* (rem mutuò acceptam) *aliquam despensat, ea desponsatio invalida est:* (Hinc Saul putavit se liberatum, ut non cogatur filiam suam Merab Davidi dare) אזל יהבה לעדריאל

לעדיאל דכתיב ויהי בעת תת את מירב בת שאול לדוד *Ivit ergo Saul, & collocavit eam Adrieli, sicut dicitur*; Fuit autem cùm danda esset Merab filia Saulis Davidi, ut daretur Hadrieli, &c. 1. Sam. 18. v. 18. אמר ליה אי בעית דאתן לך מיכל זיל אייתי לי מאה ערלות פלשתים אזל אייתי ליה אמר ליה שאול מלוה ופרוטה אית לך גבאי שאול סבר מלוה ופרוטה דעתיה אמלוה ודוד סבר מלוה ופרוטה ואי בעית אימא דכ״ע מלוה ופרוטה דעתיה אפרוטה ושאול סבר לא חזי ולא מידי ודוד סבר חזי לכלבי ושונרי *Ad Davidem autem dixit porrò Saul; Si vis ut dem tibi Michalem; vade & affer mihi centum præputia Philistæorum. Hæc cùm David attulisset, dixit ei; Nunc mutuum & numum* (argentum, pecuniam) *apud me habes depositum. Saul enim existimavit, Davidem animum ad mutuum adjecturum* (& sic se iterum occasionem habiturum, promissum suum aliquâ specie retractandi, ut antea): *David contrà cum utrumque ei proponeretur, respiciebat ad numum vel argentum* (quo desponsatio legitimè perficitur) &c.

R. LEVI BEN GERSON ad eundem locum scribit: *Mirum est, qui hoc fecerit Saul*, (ut Michalem daret τῷ Palti), *cùm esset Uxor Viri* (Davidis). *Rabbini nostri dicunt, quòd eam non contigerit Palti filius Laisch. Et certè videtur res ita habere; cùm David postea eam repetierit. Hoc enim docet, Publicè notum fuisse, & constitisse, illum non tetigisse eam.*

R. ISAAC ABARBENEL autem has sententias omnes *primò* rejicit, & refutat; *deinde* suam hac de re sententiam proponit.

De præcedentibus sententiis scribit: וְכֻלָּם בְּעֵינַי דִּבְרֵי רוּחַ לְאֶפֶס וָתֹהוּ נֶחְשְׁבוּ לִי *Omnes illæ sunt in oculis meis instar venti, & pro nihilo apud me reputata. Scriptura enim nuspiam dicit, quòd David libellum divortii dederit uxori suæ: Saul eum ad hoc non adegit, imò ne scivit quidem quòd David fugeret; David etiam nullam fecit Obligationem scriptam, neque Procuratorem misit. Hæc omnia ex semetipso commentus est R. D. Kimchi, quorum nullum vestigium extat in Scriptura. Et, si Michal fuit uxor Palti; etiam cum libello divortii dimissa à Davide, an credibile est; Davidem illam reducturum fuisse? Hoc de nullo alio homine potest cogitari, illum hoc facturum, multo minus ex honore Davidis fuisset. Michal nullos liberos peperit Davidi, unde potius decuit, ut ne quidem de ea cogitaret, vel ejus nominis amplius meminisset, posteaquam uxor facta fuit τῷ Palti filii Laisch: Neque David destitutus fuit*

uxoribus,

uxoribus, ut hoc flagitium committeret, Non etiam necesse est, ut cum Rabbinis nostris dicamus, Davidem fidem habuisse publicæ famæ, quòd non compresserit eam Palti: de hoc enim nemini certò constitit. Quis veritatem hujus rei ipsi confirmare potuisset, posteaquam uxor ejus fuit, & in sinu ejus cubuit? Præterea, secundum Legem, posteaquam desponsata fuit, prohibita fuit marito priori, etiamsi secundus eam non violaverit. Hæc Abarbenel de præcedentibus sententiis.

Suam verò postmodum sic exponit sententiam: *Ad perplexitates istas omnes evitandas, dico ego; absit, ut dicamus, Saulem dedisse filiam suam, uxorem Davidis, Palti filio Laisch in uxorem. Saul etenim etiam timuit Dominum Deum cœlorum, quomodo itaque tam grande scelus commisisset? Revera itaque sic se res habet; Cùm Saul vidisset, Davidem ducere uxores alias, Abigaelem & Achinoamam, sollicitus, ne Michal filia sua scortaretur, ceu juvencula, neque satis, ut deceret, honoris patris sui rationem gereret; inprimis cùm videret, Davidem maritum suum, à facie patris ejus ejectum, & fortassis cogitet, Davidem non amplius ad domum suam reversurum; idcircò ut eam custodiret, nec illa ultra quam par est affligeretur, aut fortassis aufugeret ad quærendum Davidem cum ignominia & indignatione Patris sui; ob hæc omnia sollicitus & anxius Saul, dedit filiam suam Michalem Palti filio Laisch, ad fideliter custodiendum eam, instar filiæ. Videtur enim, hunc Palti fuisse hominem senem, uxorem & liberos habentem. Dedit itaque ipsi Saul Michalem, ut in domum suam reciperet eam, honoris & custodiæ causâ, non ut uxor ejus fieret. Absit. Hac de causa iverant unà cum ipsa, filii Merab sororis ejus, quos pepererat Adrieli, ut educaret eos; quo sic unà cum illis* (ex ipsorum consortio & conversatione) *adimeretur de mœrore cordis ejus, & viva viduitatis, in qua versabatur, sicut explicatur in fine libri hujus;* Tulit ergo Rex duos filios Rizpa, &c. Et quinque filios Michal filiæ Saulis, quos pepererat Adrieli filio Barsillai &c. 2.Sam.21.v.8. *qui* (quinque filii) *erant cum ipsa, unde vocantur* Filii ipsius, *ob hanc causam. Hinc non dicitur hic* (1.Sam.25.v.ult.); Et Saul dedit Michalem filiam suam, uxorem Davidis, in uxorem ipsi Palti filio Laisch: *quia etiam non dederat eam ipsi in uxorem, verum ad custodiendum eam: sed dicitur tantùm;* Et dedit Michalem filiam suam. *Idem etiam confirmat, quod dicitur;* Et Saul dedit filiam suam, Uxorem Davidis; *cùm enim Davidis uxor fuerit, non potuit nuptum dari alteri: dedit ergo eam ipsi Palti, ut esset instar depositi*

apud

apud ipsum, & ut blandis verbis eam consolaretur, nec mœrore consiceretur ob maritum suum, qui longè ab ipsa aberat aliasq; uxores duxerat. Ideò venit iste versus in hoc loco, posteaquam dictum esset, Davidem alias uxores duxisse, Abigaelem & Achinoamam. Et hac de causa cogitavit David de repetenda illa, petiitq; ab Abnero, ut eam sibi restitueret, quæ vixit in viduitate vitæ in domo Palti, ut eam exhilararet, ob luctum quem eò usque ejus causâ perceperat, eò quòd pater ejus Saul ipsam mœrore affecerat, prohibendo ne ad ipsum venire posset. Quod verò postea dicitur; Et ivit cum ea אִישָׁהּ vir ipsius eundo & flendo, 2.Sam.3.16. *vocatur hîc Palti* Vir ipsius; *eò quòd apud ipsum fuerit; non enim dicitur* בַּעְלָהּ Maritus ipsius; *quia non fuit Uxor ejus. Sic dicit Propheta nomine Dei;* Vocabis me, אִישִׁי Vir meus, non vocabis me amplius בעלי Maritus meus, Hos.2.v.16. *quia nomen* איש Vir *dicitur de Custode & Domino: nomen autem* בַּעַל *significat* Maritum, aut dominium maritale. *Sic invenimus in Talmud, in Massécheth Jomah,* (cap.1. in Mischnah) *quòd dixerint olim in die Expiationum ad sacerdotem maximum;* אישי כהן גדול Vir mi (Domine) Sacerdos magne, *ad denotandam ejus dignitatem & potestatem seu dominium. Hoc sensu itaque dicitur hîc de Palti,* אִישָׁהּ Vir ejus. *Rabbini quidem nostri, ut sensum literalem retinerent, ajunt ideò sic vocari ipsum, quòd Michal desponsata esset ipsi: sed veritas rei id non admittit, & explicandum est prout ego dixi. Quia autem Palti intimè Michalem dilexit, dum sub ejus cura, & fidei ejus commissa fuit; ideò propter summum istum amorem, quo eam ut pater filiam prosecutus est,* ivisse dicitur post eam eundo & flendo. *Sic ergo patet, Michalem Palti non fuisse desponsatam, vel nuptam, & propterea eam repetitam fuisse à Davide.* Hactenus Abarbenel.

R. SAMUEL LANIADO rejicit sententiam Abarbenelis, & putat adhærendum esse sententiæ Talmudicorum, & existimat, ex singulari revelatione Divina cognovisse Davidem, quòd Palti non agnoverit Michalem.

Scribunt etiam, eundem qui in libro primo Samuelis dicitur Palti, 2.Sam.3. vocari פלטיאל *Paltiel*, שפלטו אל מן העבירה *quod* אל EL *Deus eum eripuerit & præservârit à transgressione*, in antè citato loco.

Idem Laniado ad 2. Sam. 3. v. 16. ubi verba Hebræa habent; וַיִּקָּחֶהָ מֵעִם אִישׁ מֵעִם פַּלְטִיאֵל *Et accepit eam de cum viro, de cum*

Paltiele, i.e. à viro illo cum quo erat, à Paltiele, ſcribit, ſibi videri etiam attendendum ad τῷ מֵעִם geminatum, nec fruſtra illud factum eſſe; atque ita intelligendum; *Quamvis ille fuerit ipſi in Virum* (maritum) *tamen non attigiſſe ipſam, ſed puram & illibatam cum ipſo manſiſſe, ac ſi cum nullo viro fuiſſet, tamquam cum angelo; quia* פַּלְטוֹ אֵל *liberaverit eum Deus fortis, & fortitudine* כְּלַיִשׁ *inſtar leonis quaſi armarit ad concupiſcentiam ſuam vincendam.* Vel dicit ita intelligendum; A viro; *à viro juſto & integro, ſicut* viri *vocabulum ſumitur, quando dicitur;* Beatus אִישׁ Vir, qui timet Dominum, & præceptis ejus delectatur valdè, Pſalm. 12. v. 1. *quamvis illa fuiſſet cum ipſo uxoris loco, &c.*

JONATHAN Paraphraſtes Chaldæus, pro Hebræo אִישׁ uſurpavit nomen בַּעַל *Maritus*, quamvis illud etiam *Dominum* ſignificet: ſic enim reddit verſum 16. cap. tertii 2. Sam. וּשְׁלַח אִישׁ בּוֹשֶׁת וְדַבְרַהּ מִלְּוַת בַּעְלָהּ מִלְּוַת פַּלְטִיאֵל בַּר לַיִשׁ *Miſitq́, Isboſeth, & tulit eam à marito ejus, à Paltiele, filio Laiſch.* Sic verſ. ſeq. וַאֲזַל עִמַּהּ בַּעְלַהּ *Et ivit cum illà maritus ejus.*

Sed ſatis quoque de his.

Et ſic eſt prima hujus Diſſertationis pars, De Sponſalibus & Divortiis.

PARS II.

AN Chriſtus & Moſes circa Divortiorum Doctrinam ſibi invicem ſint contrarii, & quomodo conciliari queant?

I.

Vidimus hactenus hiſtoricè Hebræorum, de Sponſalibus & Divortiis, Jura atque ritus nonnullos. Quia verò illi ſuæ ſententiæ, etiam de Divortiis ac Repudiis, fundamentum ponunt in MOSE, quaſi Ipſe in Lege ſua, & Divortia præceperit, & non unam, ſed plures illorum cauſas conſtituerit atq; permiſerit; CHRISTUS

stus autem in Novo Testamento utrique huic assertioni contradicere videtur, negans primò, Divortia à Deo per Mosen esse præcepta; secundò, ob alias caussas Uxores repudiari posse, nisi ob adulteriũ; dignum sanè operæ pretium fuerit, in Christi & Mosis mentem paulò diligentiùs inquirere, illos inter se conferre, & videre; *Utrum in hac materia inter se contrarii sint Moses & Christus?*

2.

In duobus verò Christus videtur Mosi esse contrarius; 1. In eo, quòd, ex interpretatione Judæorum, Divortia Moses præceperit; Christus verò Præceptum esse negat: 2. quòd Moses plures illorum caussas ponat; Christus nonnisi unam, Adulterium nimirum, admittat.

3.

Primò igitur quæritur, *An Verba Mosis Deuter. 24. vers. 1. de Divortio & Libello Divortii dando, sint verba mandati ac præcepti, atque ita hîc Christus ei sit contrarius?*

Judæi, uti vidimus, quæstionis hujus tenent Affirmativam, & Divortia, non minùs quàm Sponsalia & Conjugia, Præcepta esse volunt, juxta illud ipsorũ dictũ, מי שצוה בקדושין צוה בגירושין *Qui præcepit de Sponsalibus, idem quoq; præcepit Divortia.*

Sententiam suam confirmant ex Mose, Deuter. 24. v. 1. 2. 3. 4. Verba ejus in Hebræo textu ita habent, כי יקח איש אשה ובעלה והיה אם לא תמצא חן בעיניו כי מצא בה ערות דבר וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו : ויצאה מביתו והלכה והיתה לאיש אחר : ושנאה האיש האחרון וכתב לה ספר כריתת ונתן בידה ושלחה מביתו או כי ימות האיש האחרון אשר לקחה לו לאשה : לא יוכל בעלה הראשון אשר שלחה לשוב לקחתה להיות לו לאשה אחרי אשר הטמאה וגו׳ Hæc verba Mosis ipsi ita exposuerunt, ut duo ex illis elicuerint præcepta, Judæorum Magistri: 1. *Affirmativum*; Si cui uxor displicet, ut ei scribat libellum repudii,

illamque à se ableget: 2. *Negativum*; Ne, quam quis repudiavit, reducat postquam illa alteri viro nupsit. Sic enim interpretantur: *Si acceperit Vir mulierem; & rem habuerit cum ea, & accidat, ut ea non inveniat gratiam in oculis ejus, eò quòd inveniat in ea turpitudinem aliquam, tùm* scribat ei libellum Repudii, & in manum ipsi tradat, ac dimittat eam è domo sua: *Hoc facto, si egressa fuerit è domo ipsius, abieritq; ac nupserit viro alii, bicq; vir posterior odio prosequatur eam, & itidem ei scribat libellum repudii, eiq; in manum tradat, atque è domo sua emittat: aut, si vir posterior, qui eam in uxorem duxit, mortuus fuerit*; non poterit maritus ejus primus, qui eam dimisit, rursus eam accipere sibi in uxorem, posteaquam polluta facta est, &c. *Sic illi.*

CHRISTUS verò videtur statuere, non esse Præceptum Divinum, sed tantùm Permissionem, Conniventiam & Indulgentiam, Judæorum duritiei & austeritati indultam. Nam cùm Matth. 19. v. 7. Pharisæi dicerent; *Cur ergo Moses mandavit dare libellum Repudii, ac dimittere eam?* respondit Christus; *Moses pro duritia cordis vestri* permisit *vobis dimittere uxores vestras*; q. d. *Moses, si rectè ipsum expenderitis, nequaquam mandavit vobis dimittere uxores vestras, sed ad dimissiones hujusmodi, quibus jam addicti & assueti eratis, connixit, easq; nec præcipiendo, nec disertè prohibendo, in medio q. reliquit, toleravit, & permisit; non quòd ita esset Legi & voluntati Dei conforme, sed ut aliquid duritiei cordis vestri indulgeret, quos scivit esse contumaces, duros, refractarios, & erga uxores vobis minùs placentes, inclementes & austeros: nullibi invenietis verba aliqua hac de re præceptiva & imperativa, sed permissiva duntaxat, nulla absoluta & categorica, sed hypothetica, &c.* Sic Christus.

Quæritur ergo; *Christusne, an Judæi, & Pharisæi, meliores sint Mosis Interpretes?*

Dicimus, Judæos pravè verba Mosis interpretatos esse, & intellexisse; Christum verò benè. Judæi enim id, quod Moses hypotheticè & συγχωρητικῶς proposuit, ac tacitè q. Judæorum vel facto & consuetudini, vel etiam naturæ atque indoli, dedit & indulsit, id ipsi pro Jure & Præcepto arripuerunt. Scio equidem, multos alios, etiam ex nostris Interpretibus, esse, qui verba versus primi præceptivè exposuerint, ut Vulgatus Latinus, *Si acceperit homo uxorem, & habuerit eam, & non invenerit gratiam ante oculos ejus,*

ejus, propter aliquam fœditatem, ſcribet *ei libellum repudii*, & dabit *in manu illius*; & dimittet eam *de domo ſua*; *&c.* In eundem ſenſum reddunt, Munſterus, Caſtalio, Verſio Gallica, Lutherus, Deodatus in Verſione Gallica & Italica, &c. At verò ſi attenderimus, & rectè conſtruxerimus verba Moſis, deprehendemus minimè hanc ejus eſſe mentem; & nonniſi unicum in his verbis ab ipſo proponi præceptum; videlicet; *De non reducenda uxore repudiatâ, poſteaquam polluta eſt*, v.4. cætera omnia, quæ ſc. v.1.2. & 3. extant, καθ' ὑπόθεσιν, ϗ κτ̓ συγχώρησιν tantùm inſeri, & Factum Humanum ſupponere; non verò Præceptum Divinum exponere; Omnia enim, quæ tribus verſibus primis dicuntur, dependet à Conjunctione Conditionali כי *Si*, quæ v.1. habetur, ac ſuſpenſum ſenſum reddunt: quia omnia verba ſequentia uſque ad verſum quartum, copulativam Vav *ET* præpoſitam habent, & cum primo verbo per eam connectuntur; *Si non invenerit, &c. & ſcripſerit, &c. & exiverit, & abiverit, & fuerit viri alterius: & odio habuerit eam, &c. & ſcripſerit, & dederit, & dimiſerit, &c.* dein v.4. omittitur לא יוכל *Non poterit*; unde apparet, illud Verbum præcedentibus omnibus reſpondere & ſubjungi. Obſervarunt hæc non pauci eruditi Interpretes, & ſenſum hunc in ſuis verſionibus expreſſerunt. Pagninus: *Si acceperit vir mulierem, & coierit cum ea, accidat autem, ut non inveniat gratiam in oculis ejus, quòd invenerit in ea turpitudinem aliquam, & ſcripſerit ei libellum repudii, ac poſuerit in manu ejus, ejeceritq́; eam è domo ſua, &c.* Sic Tremellius, Piſcator, & quidam alii. Hinc & Vatablus in ſuis notis ad verſum primum; *Non eſt*, inquit, *hic ſententia abſoluta, ſed debet hic verſus jungi verbis ſequentibus*, Non poterit prior, &c. Et Calvinus ad hunc locum ſcribit: *Cæterùm quidam interpretes non legunt hos tres verſus uno contextu, ſed plenam ſententiam eſſe volunt, ut maritus teſtetur ſe divortium facere cum uxore, non ob crimen, ſed quia ſama venuſtas ejus libidini non ſatisfaciat. Si quis tamen propiùs attendat, facilè videbit, eſſe unum duntaxat Legis caput, nempe; Ubi quis uxorem repudiaverit, fas non eſſe iterum eam ducere, ſi alteri nupſerit.* Rectiſsimè & judiciosè! neq; ſine vi alium ſenſum admittunt verba Moſis.

Obſervavit hoc etiam ex Hebræis, ſagaciſsimus Abarbenel in ſuis ad hunc locum Commentariis, & faſſus eſt, Unicum tantùm novum in his quatuor verſibus contineri præceptum. *Primò*

enim quatuor istos versus ita συμπεράζει: *Nunc explicat Moses, quòd si quis duxerit uxorem, & cum ea congressus fuerit, interea autem accidat, ut ipsa non inveniat gratiam in oculis ejus, eò quòd sit natura & moribus ipsius contraria, sicuti scribit* ר״א, *aut quòd in ea inveniat fœditatem aliquam, quam tamen ipse revelare & divulgare nolit, seu quòd nullos ejus rei testes habeat, seu quòd suo proprio bonori cavere velit, & hujus rei causâ ei libellum divortii scripserit, eum in manus ipsius tradiderit, sicq; è domo sua dimiserit; postmodumq; eveniat, ut ipsa è domo ejus egressa, per solennia sponsalia alterius viri uxor fiat, hicq; vir posterior vel odio eam habeat, aut ei per mortem eripiatur; quod si, inquam, hæc omnia fieri contingat, caveo ego, ne maritus prior, qui dimisit, reducere eam queat, & denuò ipsam in uxorem sibi accipere:* Sic explicatâ Mosis mente, Secundò infert hinc; הֲרֵי לְךָ שֶׁטֶּבַע הַפְּסוּקִים מוֹרָה שֶׁהַבִּיאוּר אֲשֶׁר חָדָשׁ בְּכָאן הוּא לֹא יוּכַל בַּעְלָהּ הָרִאשׁוֹן וגו׳ . ושהוא גְּזֵרַת הַמַּאֲמָר כּוּלוֹ וּשְׁאָר הָעִנְיָנִים בָּאוּ לְהֶכְרֵחַ הָעִנְיָן׳ לֹא לִהְיוֹתָם אַזְהָרוֹת מְחוּדָּשׁוֹת בְּכָאן . וְלָכֵן בָּאוּ בְּוָאו הָעֶטֶף וְכָתַב לָהּ , וְשִׁלְּחָהּ וּשְׂנֵאָהּ . וּגְזֵרַת הַמַּאֲמָר לֹא בָאָה בְוָאו שֶׁהוּא לֹא יוּכַל בַּעְלָהּ הָרִאשׁוֹן וגו׳. *En hinc vides, quòd natura* (constructionis) *istorum versuum doceat, novum* (præceptum) *quod Moses hîc proponit, esse istud*; Non poterit maritus ejus prior accipere eam, &c. *& hoc esse Conclusionem totius istius Paragraphi seu Enunciati; reliqua verò propter necessitatem rei, seu occasionaliter, subjectâ materiâ sic requirente, adjecta esse; non quòd nova hîc proposita sint monita vel præcepta. Unde connectuntur per Copulativam* ET; Et scripserit; Et dimiserit eam; Et odio habuerit eam; *Conclusio verò, seu Sententia ipsa non venit cum copulativa Vau, quæ est*; Non poterit maritus ejus prior, &c. *Hactenus ille.*

Acceptamus ingenuam veritatis confessionem, neque ab ea recedendum existimamus, quia nullum alium in verbis Hebræis sensum invenimus. Dicimus ergo, hoc fundamento posito: Moses in his verbis de Divortio faciendo & libello divortii dando, vel dedit Præceptum, vel non dedit. Si Præceptum hîc dare voluit, quare non, ut alibi, præceptivè verba sua proposuit? quare dicit Abarbenel, verba illa quæ de Divortio agunt, occasionaliter tantùm, & propter necessitatem præcepti subsequentis, inserta esse? Si nullum Præceptum dedit, vel, si non de novo hîc præceptum istud proposuit, sed jam alibi id fecit; quæro Ubi, & quo in loco? Nullus alius locus in Mose extat; vel ex Lege ejus produci

duci potest, in quo voluntaria & arbitraria istiusmodi Divortia Moses præceperit. Concludo ergo, nullum Præceptum esse: Tota hæc doctrina ex pravo intellectu, & sinistra interpretatione verborum Mosis promanavit.

Quid ergò, inquiat aliquis, *sentiendum? Quo sensu, quâ mente sunt ista à Mose prolata?*

Mihi, salvo aliorum judicio, videntur ista, quæ de Divortiis hîc καθ' ὑπόθεσιν Moses proponit, *non* fundata esse *in* aliquo *Præcepto*, quod vel jam antea datum ab ipso fuerit, vel dare hîc voluerit (quia neque hîc, neque alibi, tale mandatum in Mose extat) sed *in Facto & prava Consuetudine* Judæorum. Videntur illi tum temporis jam ita in more habuisse, tanquam populus insolens, ferox, refractarius, contumax, ut pro lubitu uxores suas, si quâ fortè ipsis displicuisset, aut aliâs exosa & invisa facta esset, dimitterent, & libellum repudii eis darent, novasque ducerent. Quinimò ab Aegyptiis fortassis istum morem viderunt ac didicerunt, de quibus constat, illos Leges conjugii non magni fecisse & strictè observasse: Sanè quæ hypotheticè hoc pacto proponuntur, communiter solent esse de rebus jam notis & usitatis. Ideò enim supponuntur, quia nota & vulgata censentur. Consuetudini itaq; huic ipsorum pravæ, & naturæ ipsorum obstinatæ, tantum indulgere voluit seu Moses, seu Deus ipse per Mosen, ut quamvis non bona & laudabilis esset, tamen lege severâ laqueum ipsis induere noluerit, sed, nec approbando aut licitam faciendo, nec disertè improbando, permittere & in medio quasi relinquere, hac solùm adjectâ clausulâ, ne nimis exorbitaret ipsorum licentia, & pro lubitu uxores dimitterent ac reciperent, ne quis eam quam repudiavit, reducere posset & reassumere in uxorem; siquidem alii jam nupsisset, aut fidem conjugii dedisset.

Non malè itaque Christus Matth. 19. Pharisæo quærenti; *Cur ergo Moses* mandavit *dare libellum discessionis, & eam dimittere?* respondit; *Moses pro duritia cordis vestri* permisit (non præcepit) *vobis, dimittere uxores vestras*, h. e. *Vos ita sivit facere, sivit vos ita vestris ipsorum viis incedere, connivit ad hoc vestrum factum.* Et Marci 10. vers. 5. *Moses pro duritia cordis vestri* scripsit *mandatum istud*, h. e. *ita scripsit, ut cordis vestra duritiei & contumacia vestra potiùs id attemperarit, quàm ut strictè explicarit, quid sit prima conjugii in-*

gii institutioni, & voluntati Dei conforme, quò aliquid vestro ingenio, vestraq́; obstinationi indulgéret.

Objici potest hîc; *quòd Christus ipse Matthæi cap. 5. v. 31.* præceptivè *verba ista Mosaica proponit;* Ἐῤῥέθη δὲ ὅτι ὃς ἂν ἀπολύσῃ τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, δότω αὐτῇ ἀποστάσιον. *Dictum est autem, Quisquis dimiserit uxorem suam, det ei libellum discessionis.*

℟. Christus hæc ita proponit non ex sua mente, sed ex mente & interpretatione Pharisæorum, qui hæc ita explicabant, & verba ista inter 613. præcepta Mosaica referebant. Patet hoc inde, quia hæc verba neque ex textu Mosis Hebraico (uti vidimus) neque etiam ex interpretatione septuaginta Græcorum (uti aliâs) adduxit. Hi enim ita exposuerunt: ἐὰν δέ τις λάβῃ γυναῖκα, καὶ συνοικήσῃ αὐτῇ καὶ ἔσται ἐὰν μὴ εὕρῃ χάριν ἐναντίον αὐτοῦ. ὅτι εὗρεν ἐν αὐτῇ ἄσχημον πρᾶγμα, καὶ γράψει αὐτῇ βιβλίον ἀποστασίου, καὶ δώσει εἰς τὰς χεῖρας αὐτῆς, καὶ ἐξαποστελεῖ αὐτὴν ἐκ τῆς οἰκίας αὐτοῦ. &c. Quod si hîc præceptum extaret, Christus sibi aliquo modo contrariaretur, vel saltem hac allegatione responsum suum subverteret. Ita ut vel hinc liqueat, Christum in hoc & cæteris hujus capitis similibus sententiis, non in Mose seu corrigendo, seu planè refellendo & rejiciendo occupari, sed glossis atque παρερμηνείαις Pharisaicorum Doctorum.

Instantia; *Imò Christus disertè vocat* Mandatum, *Marci cap. 10. v. 3.* Quid, *inquit*, vobis *mandavit* Moses? *Et cùm Pharisæus hæsitabundè & timidè responderet, nec, conscientiâ proculdubio convictus, mandatum vocare auderet;* Moses permisit libellum discessionis scribere, & dimittere uxorem; *Christus regessit;* Pro duritia cordis vestri scripsit vobis *mandatum istud.*

℟. Cùm Christus vidisset, hanc quæstionem sibi insidiosè, & tentandi causâ, propositam fuisse; *An liceat viro uxorem dimittere, sc. quamvis etiam leviculam ob causam?* ita respondit, ut vicissim quæstione oppositâ ipsos tentaret, dicendo; *Quid vobis mandavit Moses?* q. d. *Quid me tentatis hac quæstione? Adite, consulite Mosen Doctorem vestrum. Num in ipso invenitis, quòd aliquid hac de re vobis mandârit? Ego nolo me Mosi opponere, uti de me suspicamini; Si Moses aliquid hac de re vobis mandavit, proferte illud; si non, quid quæritis, quid dubitatis?* Neque fine suo frustratus fuit Christus. Pharisæi enim quæstionis hujus aculeum sentientes, & in Mose nihil tale disertè

inve-

invenientes, responderunt; *Moses permisit libellum discessionis scribere, ac dimittere eam*, quo responso dupliciter compunctionem & hæsitationem suam prodiderunt, 1. dum non ausi fuerunt dicere, *Moses mandavit aliquid hac de re*; quod tamen aliis docebant & profitebantur, sed ajunt, *Moses permisit, &c.* q. d. *Verum equidem est, Mosen expressum ac disertum hac de re mandatum non dedisse; permisit id tamen, & concessit, quod nobis satis est, ut res sit licita:* 2. quæstio erat; An liceret dimittere uxorem quamvis ob causam? igitur directè respondere debebant; Moses præcepit, vel saltem permissionem nobis dedit dimittendi uxorem: sed cùm id non invenirent in Mose, præmittunt id quod clariùs putabant extare; *Moses permisit nobis dare libellum repudii, & dimittere uxorem.* quod tamen ipsum quoque non præceptivè in Mose invenitur. Ita ut ex his satis hæsitatio ipsorum appareat. Quod jam Christus ad hæc iterùm dicit; *Pro duritia cordis vestri scripsit vobis mandatum istud*; dicit id ex sensu & mente ipsorum, q. d. *Egregium hoc est mandatum, quod vos hîc jactatis, quod nullum est, aut si mandatum vel permissionem vocare lubet, vestra usurpata licentia, & duritiei cordis vestri est testimonium, non ordinationis, vel voluntatis Divinæ præscriptum. Juxta hujus enim rigorem si Moses loqui vel debuisset, vel voluisset, longè aliter loquutus fuisset.* Itaque Mandatum hîc vocat Christus ex Pharisæorum mente, non ex suo sensu, & quidem pungendi eos causâ, quòd hoc inter Præcepta referrent, & tamen non profiteri coram ipso auderent. Ex quibus omnibus apparet, nullam hactenus esse contrarietatem inter Mosen & Christum: sed inter Christum, & glossas Pharisæorum; Christum autem rectissimè verba Mosis interpretatum esse.

4.

Hic verò ulteriùs jam quæritur; *Si Divortia non sint ex mandato aliquo Mosis, sed duntaxat ex Permissione, juxta expositionem Christi, qualis ergo sit hæc Permissio?*

℞. Permissio est duplex: 1. Cùm de re aliqua, quæ vel prohibita fuit, vel dubia & incerta, definitivâ sententiâ vel lege promulgatur, quòd libera sit, &, vel ad usum vel ad actum, concessa, citra culpæ vel pœnæ imputationem. Talem permissionem exprimunt Hebræi verbo הִתִּיר *Solvere, Liberum facere, Concedere*, cujus oppositum est אָסַר *Ligare, Prohibere.* Hinc אִסּוּר וְהֶיתֵּר

Vetitum & Licitum, frequens de rebus; Lege divinâ permissis, vel vetitis. Chaldaizantes pro hoc utuntur aliquando verbo שְׁרֵי; quod significatione idem.

Sic utiq; non fuit permissum Divortium, de quo quæstio erat inter Christum & Pharisæos; quia, uti vidimus, nihil de eo pronuntiavit Moses, hypotheticè tantùm de eo loquens, quo nihil ponitur in esse. Et quis credat rei tam gravis judicium ac decisionem, vinculi tam sancti dissolutionem, cuivis privato, pro suo arbitrio, datam & concessam fuisse? Monstrent Judæi locum aliquem in Lege Mosis, in quo absolutè & categoricè hac de re pronuntiatum sit, sive Dimissionem ipsam spectes, sive Modum, h.e. Libellum divortii.

2. Cùm de re vel actione aliqua, quam homines sibi ipsis permittunt, & propriâ authoritate usurpant, vel ad quam suis concupiscentiis & cupiditatibus inclinant, nihil directè vel in unam, vel in alteram partem, pronuntiatur, sed connivendo ipsorum arbitrio relinquitur, & sinuntur suis ipsorum viis incedere, citra pœnæ alicujus specialis nominationem & irrogationem בבית דין in foro politico vel humano. Hæc potiùs *Indulgentia*, aut *Conniventia* vel *Tolerantia* est, quàm Permissio; potiùs, *Non impedire*, quàm, *Concedere*. Unde ex ea non potest simpliciter Approbatio concludi, vel Immunitas à culpa. Non quicquid indulgetur, vel permittitur connivendo politicè, id statim bonum est ethicè. Inprimis autem in eâ diligenter attendendum ad causam, propter quam talis sive permissio, sive conniventia fiat, quæ utplurimùm mala esse deprehendetur. Hac proinde cognitâ & perspectâ, postmodum de rei illius qualitate veriùs & rectiùs judicare poterimus. Hebræi rem sic permissam vocant דְּבַר רְשׁוּת. Talis permissio videtur fuisse, quando Deus Israëlitis *Regem petere* permisit, atq; etiam eum indulsit, Deuter. 17. v. 14. 1. Samuel. 8. v. 5. Hinc scribit Abarbenel; Non fuisse hoc חֵטְא מְפוֹרְסָם *peccatum manifestum*, Lege disertè prohibitum, sed דְּבַר הָרְשׁוּת *Rem liberam, arbitrariam*; אֵינָהּ מִצְוָה וְאֵינֶנָּה גַּם כֵּן עֲבֵירָה נֶאֱסֶרֶת בַּתּוֹרָה *non præceptum esse, neq; etiam transgressionem Lege prohibitam*. Talem dicit esse Legem illam de *Muliere formosa in bello captâ*, Deuter. 21. v. 10. 11. & seqq. Ibi enim Deum neque præcepisse, ut Israelita Victor eam ducat: neque etiam prohibuisse, ne hoc faceret. Quare? Notatu digna est

est caussa, quam hic reddit Abarbenel; De Petitione Regis dicit; לְפִי שֶׁדִּבְּרָה הַתּוֹרָה בָּזֶה כְּנֶגֶד הַיֵּצֶר הָרָע *quòd Lex ita de hac re loquuta sit, respectu concupiscentiæ malæ* (Judæorum), h. e. quòd, hoc permittendo arbitrio Judæorum, consulere & aliquid indulgere voluerit ipsorum indoli, & pravæ cupiditati. Sic de Permissione mulieris formosę in bello captę inquit, חִשְּׁשָׁה הַתּוֹרָה לְיֵצֶר הָרָע *Rationem habuit Lex concupiscentiæ malæ* (Judæorum). Non malè, meo judicio, sed optimè. Permisit hæc Lex, non quòd per se bona essent, sed quòd aliquid permittere & indulgere voluerit pravitati Judæorum. Eandem ergo & nos quoq; dicimus esse rationem ejus formulæ, quâ Moses usus in Divortio permittendo, illud neque præcipiens, neque prohibens, aut pœnam aliquam ei irrogans, sed in medio & impune relinquens. Eadem ratione de hoc loquitur, quâ de illis: non magna proinde in reipsa quoque erit differentia, vel in causa assignanda; ac proinde non multum refert, sive dicamus; Mosen sic permisisse divortia, לְפִי שֶׁחָשַׁשׁ לְיֵצֶר הָרָע *quòd rationem habuerit concupiscentiæ malæ Judæorum*; לתוקף יֵצֶר לֵב הָאָדָם רַע propter duritiem concupiscentiæ malæ cordis humani, uti scribitur in ספר החנוך folio 202. col. 1. aut *διὰ τὴν σκληροκαρδίαν αὐτῶν propter duritiem cordis ipsorum*. Videatur Abarbenel ad Deut. 17. v. 14. & R. Salomon Deuteron. 21. v. 10. Confer sup. Sect. 32. Simile huic est, quod ibidem sequitur; *Quùm fuerint viro duæ uxores, una dilecta, & altera exosa.*

Hoc fundamentum, quod non facilè subvertent Adversarii, si teneatur, facilè nodos, quos hic nectunt, dissolvere poterimus, ut in seqq. visuri sumus. Hæc itaque sufficiant de prima quæstione.

5.

Secundò quæritur; *An contrarietas sit inter Mosen & Christum, circa Caussam Divortiorum assignandam?*

℞. Quemadmodum in prima quæstione Christus non contra Mosen, sed contra Pharisæos, perversos Mosis glossatores, egit: sic etiam circa Caussam Divortiorum, non contra illum, sed contra hos disputat. Nam sicuti Moses, Repudii, & Libelli repudii mentionem faciens, indicavit & expresit, non quid Juris, sed

quid Facti, h. e. non quid de Jure fieri æquum esset, sed quid à Judæis factum & usurpatum fuerit, id supponendo, non ponendo aut præcipiendo: ita omnino quoque accipiendum, quod de Causis Divortiorum scripsit, illas videlicet non tales esse, ob quas Divortium legitimè fieri posse ac debere censuerit, sed quæ tum temporis pro causis usurpatæ & arreptæ fuerint, sicuti ex genuina loci Mosaici interpretatione, de qua suprà, apparet.

Pharisæi autem, & Judæorum Legis interpretes ac Doctores, causas istas à Mose memoratas, veluti; *Si aliqua non invenerit gratiam in oculis mariti: Si in ea invenerit fœditatem vel turpitudinem aliquam: Si eam* (sc. quamcunque demùm ob causam) *odio habuerit*; ad id quod est Juris, traxerunt; quasi videlicet in his casibus Moses Divortium non tantùm permiserit, sed & præceperit, ut ex superioribus liquet; ac propterea, vi Legis Mosis & præceptorum ejus, non solùm permissum, sed & mandatum sit, Uxorem displicentem & exosam, Libello repudii dato dimittere.

Dum itaque Christus, de Causis justis Divortii à Pharisæis rogatus, respondet; suum sermonem opponit non Mosi, qui de his nihil disertè & directè præcepit, sed Pharisæis ipsis; qui verba Mosis huc detorserunt, & eas, quæ nullæ erant, pro veris causis, ex illis elicere & extundere sategerunt. Pharisæi rogant; *Licet'ne homini dimittere uxorem κατὰ πᾶσαν αἰτίαν*, לְכָל הַסִּבָּה *propter omnem seu quamvis causam, etiã levissimam?* Vide sup. sect. 90. Christus respondet prudenter ita, ut videatur indicare velle, Vinculum conjugii semel contractum & copulatum, ita firmum esse, ut nullo planè in casu rescindi & dissolvi queat; ac propterea frustrà quæri de causa ejus faciendi, quod fieri nullâ ratione debeat, dum ait; *Nonne legistis, opificem ab initio fecisse masculum & fœminam, & dixisse, Propterea derelinquet homo patrem & matrem, & agglutinabitur uxori suæ, & qui duo fuerant, erunt una caro. Itaque non amplius sunt duo, sed una caro: quod ergo Deus conjunxit, homo ne separet.* Hinc Pharisæi, existimantes, se pulchram admodum & justam satis caussam reperisse, Christum capiendi & confundendi, præcipuam quæstionem, quæ τὸ διότι erat, deserunt, & ad τὸ ὅτι tantùm, quod inter ipsos extra controversiam erat, excipiunt, dicentes; *Cur ergo Moses mandavit dare libellum discessionis, & dimittere Uxorem? si* videlicet, *uti innuis*, (volunt dicere) *& ex dictis tuis sequitur,*

quitur, planè non licitum est uxorem semel ductam repudiare? Causæ nullam ampliùs mentionem faciunt, utpote quam disputabilem esse probè sciverunt. Id verò apprehendunt; & illic Christum stricturos se existimant, unde, suo quidem judicio, nulla ipsi elabendi foret rima. Christus verò respondet & ad τὸ ὅτι, & ad τὸ διότι. Ad τὸ ὅτι; *Moses pro duritia cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras: caterùm à principio non fuit ita*; quorum verborum sensus suprà jam explicatus. Ad τὸ διότι; *Dicò autem vobis, quòd quicunque dimiserit uxorem suam, εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ nisi ob scortationem, & aliam duxerit, mœchatur, & qui dimissam duxerit, mœchatur*: vel ut est Matth. cap. 5. v. 32. *Quisquis dimiserit uxorem παρεκτὸς λόγου πορνείας extra rationem scortationis, facit ut ea mœchetur, & qui dimissam duxerit, mœchatur*: Marci 10. v. 11. *Quicunq; dimiserit uxorem suam, & duxerit aliam, mœchatur adversus eam: &, si mulier dimiserit virum suum, & nupserit alteri, mœchatur.*

Hoc ergo in investiganda & assequenda Christi mente diligenter est attendendum, & ob oculos ponendum; Cùm Christus ad hanc quæstionem & controversiam provocatus fuerit à Pharisæis, qui tenacissimi & superstitiosissimi erant Traditionum & Expositionum suorum Majorum, & quidem tentandi eum causâ; Illum sua responsa quoque illis duntaxat opposita voluisse, quibus cum ipsi res erat; ac proinde ex illorum mente, Christi quoque mentem esse metiendam & dijudicandam; neque eam vel latiùs extendi, vel arctiùs adstringi debere. prout hoc semper & ubique in Controversis materiis est observandum; Quâ occasione, & contra quos, quis aliquid asseveret vel neget. Inde enim omnium optimè in intimam ejus animi sententiam penetrare poterimus. Istud si observaverimus hîc quoque, neque tam difficilis, neque tam intricatus hic locus nobis erit, ut non facilè nos inde extricare queamus. Videamus ergò ab ovo istud Pharisæorum & Christi colloquium.

Pharisæi adeunt Christum, πειράζοντες αὐτὸν, tentantes eum; quæstione sc. tali propositâ, quæ, uti suprà ex Talmudicis vidimus, inter Judæorum tum temporis summos doctores, Hillelem, Schammai & R. Akivam, erat controversa, atque ita ad definiendum anceps: existimantes, Christum peculiarem ac novam aliquam sententiam de ea propositurum, vel saltem à com-

muni & recepta inter eos Hillelis sententiâ recessurum, ut sic occasionem contraipsum haberent, quasi vel Mosi ipsi, vel saltem Statutis & Traditionibus majorum se opponeret.

Quærunt ex eo; Εἰ ἔξεστιν ἀνθρώπῳ ἀπολύειν τὴν γυναῖκα αὐτοῦ κατὰ πᾶσαν αἰτίαν. *Licet'ne Homini dimittere Uxorem suam quavis ex causâ?* Per τὸ *Licere* intelligunt Licentiam ex præcepto Mosis, quia eò referebant; vel saltem מפי סופרים *ex ore seu statuto Scribarum*. Per *Hominem* intelligunt *Virum*, *Maritum*, sc. quemvis, vel etiam, ut sup. visum, Desponsatum duntaxat; Sic Moses; *Cùm acceperit* אדם Homo *uxorem*, i. e. Vir: Similiter per γυναῖκα *Mulierem*, intelligunt Uxorem, tùm per Nuptias ductam, tùm Desponsatam duntaxat: Per *Dimittere* intelligunt *Dimissionem* seu *Repudiationem* arbitrariam & in arbitrio privato *hominis*, id est, *mariti* positam totalem, cum traditione tamen libelli repudii, quæ fiebat citra causæ cognitionem vel decisionem judiciariam, qualis sc. tum temporis inter Judæos usitata erat. Per πᾶσαν αἰτίαν *Quamlibet causam*; quæ videlicet Viro adlubescit, etiam levissimam, & nullius planè momenti; quinimò etiam fictam & excogitatam, aut nullam; quia ad eam aperiendam nullus invitus cogebatur. Ex quibus facilè patet, quis fuerit jam quæstionis totius sensus, quæq; Pharisæorum mens & sententia.

Christus respondens dixit eis; *Non legistis, opificem ab initio fecisse masculum & fœminam? Et dixisse, Propterea derelinquet homo patrem & matrem, & agglutinabitur Uxori suæ, & qui duo fuerant, erunt una caro. Itaque non ampliùs sunt duo, sed una caro. Quod ergo Deus conjunxit, homo ne separet.* Quibus verbis eos revocat ad Primam conjugii Institutionem à *Deo, qui* 1. *ab initio masculum fecit unum, & fœminam unam tantùm*; non masculum & fœminas duas vel plures, ut mas unus plures habere posset, seu simul seu successivè, uxores: 2. *injunxit, & ordinavit eis*, ut homo derelinquat Parentes, & *agglutinetur uxori suæ*, uni scil. ut *duo*, non plures, sint *una caro*. Hinc concludit, *Quod Deus ergo conjunxit*, sc. *tum* in Creatione prima ipsa, tùm in subjuncta ordinatione, *Homo*, id est Vir, Maritus, privatim *ne separet*. Sic intelligo hæc verba, ut quæstioni propositæ respondeant, non generaliter. Itaque non voluit Christus licentiam & facultatem Divortiorum omnem tollere, sed duntaxat arbitrariam ac privatam illam Judæorum repudiandi &

dimittendi

dimittendi Uxores licentiam & consuetudinem, de qua Pharisæi quæsiverunt, ostendens illam primæ Conjugii institutioni, & additæ sanctioni atque ordinationi, nequaquam esse conformem. Deus enim est author conjugii; & Is conjugium primò *instituens*, unam tantùm uni viro uxorem, non plures creavit: in *ordinatione* ejusdem præscripsit, ut hi duo arctissimo & firmissimo vinculo conjuncti sint, ut vir adhæreat & *agglutinetur* uxori suæ fiantque *caro una*. Itaque non decet, ut illi, qui Divinâ & publicâ authoritate conjuncti hac ratione fuerint, privatim ac temerariè quamvis ob causam vinculum hoc possint solvere, atque se ab invicem separare.

Qui ergo Verbum hoc Christi; *Quod Deus conjunxit, homo non separet*, absolutè sumunt, & Vinculum matrimonii, vivente utraque parte, totaliter & planè indissolubile esse volunt; ut tamen infelicibus & inauspicatis ejusmodi conjugiis mederentur, separationem thori & mensę introduxerunt; illi errant, neque ullum hîc reperiunt præsidium. Ut enim Christus non absolutè fuit rogatus, sic nec absolutè respondit; neque etiam his verbis suum responsum planè absolvit. Et de repudio seu separatione partiali respectu thori & mensæ, ut utraque pars innupta maneat, Judæi nihil unquam sciverunt, nec sciunt: unde & illud hîc non est fundatum. De tali Divortio neque Judæi interrogarunt, neq; Christus respondit.

Ad hanc Christi responsionem regerunt Pharisæi; *Cur ergo Moses mandavit dare libellum discessionis, & eam dimittere?* Opponunt authoritatem Mosis, secundum cujus legem vivebant, q. d. *Si illicitum esset, Moses non mandasset nobis libellum repudii uxoribus dare & eas dimittere. Atqui mandavit hoc.* Nota, apud Marcum præcedens Christi argumentum non legi, sed dici, Christum respondisse; *Quid vobis mandavit Moses?* & ad hanc quæstionem Pharisæos respondisse; *Moses permisit libellum discessionis scribere & dimittere eam.* Hoc ita potest conciliari, ut dicatur, Christum utrumque responsum conjunxisse, & proposito argumento à prima institutione conjugii, subjecisse; *Quid vobis mandavit Moses? An ille vobis aliquod mandatum dedit?*

Christus ad hanc quæstionem iterum *duplex* apud Matthæum dat responsum, quorum *primo* explicat, quale sit illud præceptum

Mosai-

Mosaicum; *altero* respondet ad quæstionem principalem ipsam, quæ de Causa divortii erat.

Primò ergo dicit Christus; *Moses, quem allegatis, pro duritia cordis vestri permisit vobis dimittere uxores vestras: caeterùm à principio non fuit ita.* Vult dicere: *Nullum scio in Lege Mosis mandatum, quo vobis praeceperit, pro cujusq; lubitu, quamvis ob causam, Libello repudii vestras uxores dimittere: Sivit utique vos ita facere, neque vestram hanc licentiam lege aliquâ coercuit vel impedivit, sed eam toleravit, non quòd vel à principio à Deo institutum ita esset, (nam à principio, uti jam vobis ostendi, non fuit ita) vel quòd ipse Moses eam approbaret; sed propter vestram* σκληροκαρδίαν *obstinationem, quâ perpetuò in vetitum nitimini, praesertim in rebus quibus jam semel assueti estis, quasi connivit; adeoq; Legem hanc scripsit, non tanquam populo optimo, sed tanquam populo refractario & intractabili.* Σκληροκαρδίαν sic retulerim non tam ad duritiem, inclementiam, & tyrannidem erga uxores displicentes & exosas, quàm ad Pertinacem contumaciam, obstinationem, & inflexibilem Judæorum duritiem, ad suos mores deserendos, & Legibus Divinis se subjiciendum. Hoc sensu vocantur sæpè עם קשה ערף *Populus duræ cervicis*, Exod.32.9. & 33. v.3. & 5. & 34. v.9. Deuter.9.6.13. Jesa.48.4. קשי לב Ezech.3.7. & חזקי לב *Duri corde*, Ezech.2.4. &c. Sic conjunguntur Deut. 9.27. σκληρότης *durities, impietas & peccatum populi illius.* Sic ergo ostendere vult Christus Pharisæis; Mosen ipsis non favere, imò tantum abesse, ut de Mosis authoritate hic glorientur, ut Moses potiùs ipsis sit contrarius, & verba illa, de quibus gloriantur, magis ipsorum confusioni & ignominiæ, quàm glorię & privilegio, inserviant.

Secundò dicit Christus; *Dico autem vobis, Quicunque dimiserit uxorem suam,* εἰ μὴ ἐπὶ πορνείᾳ, *nisi ob scortationem*, (vel ut est Matthæi 5.32. παρεκτὸς λόγου πορνείας *extra rationem scortationis*) *& aliam duxerit, mœchatur:* (Matth. 5. v. 32. *facit eam mœchari*) *& qui dimissam duxerit, mœchatur.* In his verbis continetur responsio ad quæstionem principalem, quæ inter Pharisæos & Christum agitabatur, *An quavis de causa liceat dimittere uxorem?* Christus ad eam ita respondet, ut mediam viam teneat, videlicet, *neque* planè esse illicitum ullam ob caussam uxorem dimittere, *neque* etiam licitum esse κατὰ πᾶσαν αἰτίαν, quamvis ob causam; docendo, *Li-*

citum

citum esse, sed nonnisi in Causa scortationis vel Adulterii, ubi iterum, quod antea jam quoque monuimus, illis duntaxat responsum voluit, qui ipsum interrogârant; & quidem veteratoriè. Dicam quid mihi videatur, salvo meliore judicio. Pharisæi, Hillelis & R. Akivæ discipuli, statuebant, non solùm ob Scortationem, & pudicitiam læsam, sed לכל הסבה i.e. κτ̄ πᾶσαν αἰτίαν ob quamlibet causam vel rem, ex qua vel tædium, vel odium uxoris marito posset oboriri; pro lubitu & arbitrio ipsius; permissum ei fuisse, libello dato uxorem dimittere; quinimò vel ideò, si alia, quâ potiri posset, meliùs ipsi adlubesceret. Sententiam hanc suam fundabant, cum Hillele suo Præceptore, in verbis Mosis, & quidem istis præcipuè, כִּי מָצָא בָהּ עֶרְוַת דָּבָר, ubi duo ista verba עֶרְוַת דָּבָר quæ inter se sunt constructa, discerpunt, & duas inde causas extundunt; Impudicitiam, & Rem aliam quamcunque fœdam & turpem in oculis mariti; extendentes ista, ut suprà vidimus, sect. 90. tùm ad Pudicitiæ violationem, tùm ad Corporis nævos & defectus, tùm ad Mores, tùm ad Actiones quasvis levissimas, tùm deniq; ad incertam, & prætensam solùm mariti displicentiam, quò aliâ potiretur. Hinc adsciscebant & ista verba, *Si non invenerit gratiam in oculis ejus*. Hæ ipsorum expositiones, hæ sententiæ, minimè erant Christo ignotæ. Quid itaque vult dicere? *Longè, longè erratis, dum verba illa Mosaica non solùm pro legitima & sufficiente Divortiorum vestrorum causa allegatis, sed tàm latè extrahitis & extenditis, ut licentiam indè sumpseritis, quamvis ob rem dimittendi uxores vestras: Si rectè inspiceretis verba Mosis, inveniretis illum hac non categoricè & assertivè ex sua sententia proposuisse, sed hypotheticè ex vestra levitate & consuetudine, cui certis de causis aliquid dare & indulgere voluit: Quod si autem veram & propriam Divortii faciendi causam scire vultis, & ex illis verbis educere, non abnuo quin ex verbis illis, sed sano & stricto sensu sumtis eam elicere poßitis, videlicet* ערות דבר, *sive* דבר ערוה *quatenus ea* λόγον πορνείας, *non quamvis Rem turpem & marito ingratam, denotant & significant: Hæc unica est vera, justa, & sufficiens causa propter quam citra culpam divortia fieri possunt, adeò ut si quis extra hanc causam uxorem dimittat, atq; ad alias nuptias convolet, non solùm ipse mœchus & adulter fiat, sed & talem efficiat uxorem, &c.* Sic ego capienda puto verba Christi: quia Phrasis illa παρεκτὸς λόγου πορνείας, quâ utitur Matth. 5. omninò vi-

Q

detur esse Hebraica, & eâ, mihi quidem, manifestè videtur respicere ad verba illa Mosis, eaq; in mente habuisse, utpote quæ præcipuam apud Judæos controvertendi causam præbuerunt: non enim dubitandum, quin in illis sit hypallage, & ערות דבר *Nuditas rei* sumatur pro דבר ערוה *Res nuditatis*: nescio etiam quomodo breviùs, elegantiùs, & efficaciùs vis illorum Græcè posset exprimi, quàm per *λόγου πορνείας*: Nam ערוה ערות *Nuditatem*, sumi apud Hebræos frequenter pro Impudicitia, Libidine, Scortatione, Adulterio, tritum est: Hinc *Res nuditatis*, est tum Actus impudicitiæ ipse, tum Actiones, mores vel gestus tales, ex quibus justæ & sufficientes pudicitiæ mulieris prostitutę & violatę suspiciones & præsumptiones peti & desumi possunt.

Quòd verò Christus dicit: *Quisquis dimiserit uxorem suam (nisi ob Scortationem) mœchatur adversus eam, vel, facit eam mœchari: & quisquis dimissam duxerit, mœchatur*; hoc iterùm Judæis seu Pharisęis opponit, qui docebant, Si vir, quacunque de causa, dato Uxori legitimæ Libello repudii, eam dimisisset, tum habere & Virum, citra cujusquam inhibitionem, aliam Uxorem ducendi licentiam; & Uxorem quoq; alii, cui voluerit, Viro posse nubere: hæc enim facultas in libello conceptis verbis uxoribus repudiatis dabatur. Christus verò docet neutrum esse rectum. Nam si *&* levis ac temeraria, *&* privata atque arbitraria ista repudiandi licentia, non est justa ac legitima, neque Verbo Dei suffulta, sequitur, vinculum matrimonii adhuc manere; & per consequens, is qui sic dimisit uxorem, & aliam ducit, mœchatur adversus eam: dum facultatem concedit alii nubendi, & eam hac ratione cuivis alii q. prostituit: facit eam mœchari, dùm facit ut ea matrimonium novum quærat & acceptet, non legitimè soluto priore: ex quo porrò & hoc sequitur, quòd quisquis *sic* dimissam duxerit, etiam mœchetur; quia revera adhuc priori marito est alligata. Opponit hoc itaque præcipuè Libello repudii, in quo ita liberè, pro suo placito & arbitrio, de Conjugio dispensabant, quasi tota res in privato cujusque posita esset arbitrio; cùm nihil tale, imò contrarium in verbo Dei extet, qui jussit, ut Vir uxori suæ adhæreat, ut duo illi sint caro una. Quomodo potest fœdus tam sanctum, tam arctum, gravissimis de causis, Dei auspiciis, Dei mandato & ordinatione initum, publicè etiam coram Ecclesia & facie

Dei

Dei consecratum & confirmatum, levissimis postmodùm de causis, atque ideò etiam privatim, iterum rumpi & rescindi? Quod à Deo, à Magistratu ligatum est, ab iis quoque æquum est ut solvatur.

Pro his ultimis verbis; *Et quisquis dimissam duxerit, mœchatur*; legitur apud Marcum; *Et si mulier dimiserit virum suum, mœchatur*; unde videri possit, Mulieres quoq; potuisse viris libellum repudii dare, & illos dimittere. Sed de hoc nihil legimus apud Hebræos.

Quomodo itaq; hoc intelligi & explicari potest? Suprà vidimus ex Hebræis, licet Mulieres viris libellum repudii mittere non potuerint, potuisse tamen in certis casibus Libellum repudii petere, imò etiam coram Judice maritum adigere, ut eas dimittat, & Libellum repudii tradat, veluti in casu sterilitatis, culpâ in maritum, ob impotentiam, frigiditatem, &c. conjectâ, & quibusdam aliis. Sic reperiebantur, quæ maritos fastidientes & exosæ, eos deserebant; & clàm aliis nubebant; non deerant etiam salaces, procaces, & adeò prostitutæ frontis, quæ non verebantur, vel in præsentia maritorum, vel clàm illis, aliis desponsari, & arrhas accipere. Hinc ista Lex nata: אשת איש שפשטה ידה וקבלה קדושין מאחר בפני בעלה הרי זו מקודשת לשני שהאשה שאמרה לבעלה בפניו גרשתני נאמנת חזקה אין אשה מעיזה פניה בפני בעלה אבל אם קדשה אחר שלא בפני בעלה אין קדושין תופסין בה עד שתביא ראיה שנתגרשה קודם שתקבל הקדושין כל שלא בפניו מעיזה: *Uxor viri, quæ extendit manum suam, & accipit arrham desponsationis ab alio, in præsentia mariti sui, desponsata est secundo: quia creditur mulieri, quæ viro coràm in faciem dicit, Dimisisti me; cùm præsumptio sit, mulierem non ita impudenter agere in præsentia mariti sui: sed mulier, quæ ab alio desponsatur, non in præsentia viri sui, ejus desponsatio non est firma, donec probaverit, quòd dimissa sit priùs quàm acceperit sponsalia, &c.* Et sic quoq; est Colloquium Christi cum Pharisæis.

6.

Antequam ulteriùs pergamus, breviter una & altera quæstio enodanda, quæ ex hactenus dictis exsurgunt.

Primò quæri potest; *Quare vel quomodo permittat Christus Marito, Dimittere Uxorem in Casu fornicationis seu adulterii; cùm hujusmodi mulier, ex Lege, mortis rea fuerit?*

Q 2

℞. Christus neque veterem Legem abrogavit, neque Legem novam Politicam condidit. Itaq; hîc iterum repetendum, quod suprà dictum fuit, Dicta hæc & responsa Christi non esse absolutè & simpliciter accipienda, sed eatenus, quatenus ea Pharisæis, & horum, de Divortiis ex quavis causa, licentiosę nimis sententiæ opposuit, atque voluisse indicare, ex omnibus illis causis, quas Pharisæi proferebant, & ex Mosis verbis extundebant, nullam esse sufficientem, nisi πορνείας, vel λόγον πορνείας: cæteras esse futiles & inanes, imò nullas planè, adeò ut de adulterio teneatur tum is, qui propter eas dimittit uxorem, & aliam ducit, tùm dimissa ipsa, si alteri nupserit, & ille ipse qui eam ducit. Respondet Christus ex hypothesi Pharisæorum, quasi Divortia Lege & Præcepto Mosaico essent præcepta, ex praxi item illa, quâ nullâ speciali lege impedita, sub nulla item pœnâ prohibita, sed tolerata fuerunt sub Lege inter Judæos, quomodo videlicet illi receptâ hac consuetudine uti possint.

7.

Sed quomodo, inquias, *salvâ Lege de morte afficienda adultera, potuit justè Maritus Uxorem libello repudii dimittere?*

℞. Legum Politicarum custodia & exequutio tradita est Judicibus & Magistratibus. Itaque quando scelera hominum ad ipsorum notitiam & tribunal veniunt, ipsorum est officii secundum Legem judicare, & sententiam ferre. Quòd verò privatus aliquis obstrictus fuerit scelera occulta, sibi fortè soli cognita, revelare, & delinquentes ad Magistratum deferre, de eo nescio num Lex aliqua extet. Quin potius contrà Charitas tegit multitudinem peccatorum, ex cujus Lege sæpè nobis est agendum, quando res nobis est cum fratre vel proximo. Accedit quòd ea plerunq; in occulto solent committi, ubi testes non sufficientes adsunt, ut eos legitimè posset convincere: unde gravis actio exurgeret, donec convinceretur, vel ad confessionem adigeretur mulier. Quando itaque sic Uxori parcere voluit maritus, potuit eâ licentiâ, quam sibi sumserunt Judæi, quamque in illis toleravit Deus ob σκληροκαρδίαν ipsorum, Libellum repudii uxori dare, & eam dimittere. Et sic sæpè accidit inter Judæos. Hinc est, quod sæpiùs jam laudatus Abarbenel scribit: עַתָּה יְפָרֵשׁ כִּי כַּאֲשֶׁר יִקַּח אִישׁ אִשָּׁה וּבְעָלָהּ וְיִקְרֶה עִם זֶה שֶׁלֹּא מָצְאָה חֵן בְּעֵינָיו לִהְיוֹתָהּ הֵפֶךְ תולדתו

תולדתו כמאש שכתב ר״א או לפי שמצא בה ערות דבר ולא ירצה לגלותו כי אין לו עליו עדים או מפני כבודו , ובעבור זה יכתוב לה ספר כריתות וכו׳ *Nunc explicat Moses*, (Deut.24.v.1.) *quòd si Vir aliquis ducat Uxorem, & rem habeat cum ea, & cum hoc accidat, ut ea non inveniat gratiam in oculis ipsius, eò quòd sit contraria naturæ ipsius, sicut R. Alfes scripsit, aut quòd inveniat in ea Turpitudinem aliquam; & tamen eam non velit revelare* (δειγματίσαι), *seu quòd nullos ejus rei testes habeat, seu quòd suo proprio honori consultum velit; atque hujus rei causâ ei scribat Libellum repudii, &c.*

Aut, si rem ad Magistratum deferat, justam habet causam petendi facultatem repudiandi uxorem; siquidem ille non volet criminaliter accusare uxorem; Quod si Magistratus dein officium suum faciat, & adultera capite plectatur, liber est ab ea; si non, justa tamen de causa facultas ipsi dabitur eam repudiandi.

§.

An ergo, dicat aliquis, *Christus vel in hoc Adulterii casu, Judæorum consuetudinem, pro lubitu, & sine judiciaria cognitione causæ, Uxores repudiandi, approbat?*

℞. Christus, ut jam aliquoties dictum, Pharisæis tantùm respondet, nullas novas Leges præscribit: & de Causa Divortii rogatus, de Causa illis præcipuè respondet, ut temeritatem ipsorum notet & castiget, non de Modo. Neque officium ipsius fuit novas Leges forenses condere aut dictare. Modum, per συγχώρησις, in medio relinquit, talis qualis fuit, volens dicere; *Quamvis Moses nullum de Divortiis vobis præceptum dederit; tamen si omninò ius indulgere, & ea permittere vobis velitis, scitote, nullam aliam ob causam id à vobis justè fieri posse, ac debere, quàm ob Adulterium, utpote quo is, qui id committit, reipsa vinculum conjugale jam solvit & rupit; non verò, uti quæsivistis, quamvis ob causam.* Adde quòd & judicialiter fieri potest, ut quis ob crimen Adulterii dimittat uxorem; magistratu sc. de rigore legis remittente, & veniam personæ reæ dante. Id enim in arbitrio Judicis ponit Maritus, qui dimissionem quærit uxoris, non ejus supplicium. Et hodierna, ni fallor, Judæorum praxis quoque ita fert, ut nonnisi scitu, unius vel plurium Rabbinorum, vel etiam consensu aliquot Synagogarum, libellus repudii concedatur, quos suis sumptibus convocare coguntur partes dissidentes. Quamvis non legerim, quòd penes illos sit

causam ponderare, an ea gravis & justa satis sit, & hac in parte id permittere, vel impedire: sed duntaxat ea de causa id fit, ut conjugibus divortium molientibus, negotium reddatur molestum, laboriosum, sumptuosum; atq; hinc permoti vel ab eo abstineant, vel si ceperint, consilium mutent: Nam, עִיקַר הַתַּקָּנָה לֹא נִתְקְנָה מֵעִיקָּרָא רַק לְהַחֲמִיר עַל הַזּוּג לְהַרְפוֹת הוֹצָאָה אוּלַי יֵרַע בְּעֵינֵיהֶם לְהוֹצִיא וִיבַטֵּל גֵּט *principalis hujus constitutionis causa alia non est, quàm ut difficilis reddatur res conjugibus talibus, per gravitatem sumptuum & expensarum faciendarum, si fortè interea ipsos pœniteat, & à divortio abstineant*, scribitur in Maharil fol.83. col.1.

9.

Annon Christo contrarietur Paulus, 1Cor.7. v.15. Divortium permittens etiam ob Desertionem partis infidelis, si nempe conjux infidelis fidelem sponte deserat?

℟. Nequaquam: Alia enim quæstio fuit de qua agit Christus: alia de qua Paulus. Christus, uti vidimus, agit tantùm de Repudio voluntario, & tum usitato inter Judæos, quamvis ex abusu: Paulus agit non tantùm de hoc Repudio arbitrario & temerario; sed & de Desertione. De Priore agit v.10. & 11. & pulchrè cum Christo consentit, dum negat, pro arbitrio, ob quamvis displicentiam & offensam, conjugii vinculum dirimi posse: De Desertione malitiosâ & violentâ agit v.15. De hac Christus non agit, quia de ea non fuit rogatus: Si & hæc quæstio fuisset ipsi proposita, & ita respondisset, tum utiq; contrarius fuisset Paulo. Si pars infidelis primò malitiosè deserat fidelem sine spe reditus & reconciliationis, & pars fidelis legitimè quærat liberari vinculo illo, quo se publicè datâ fide ei junctum sentit, tum non ἀπολύει dimittit, sponte sc. & voluntariè, sed tanquam illegitimè deserta, quærit à sua parte ἀπόλυσιν, & vinculi, ab altera parte illegitimè rupti, dissolutionem & separationem legitimam. In hoc verò casu pronuntiat Apostolus, Personam desertam non debere esse *Servituti subjectam*; Οὐ δεδούλωται ὁ ἀδελφὸς ἢ ἡ ἀδελφὴ ἐν τοῖς τοιούτοις: Quamdiu matrimonium durat, tamdiu servituti mutuæ subjecti sunt conjuges: *Uxor n. proprium corpus non habet in potestate, sed Vir: similiter & vir proprium corpus non habet in potestate, sed uxor*, v.3. & sic alterum alterius servituti est subjectum. Cùm ergo jam pronuntiet Apostolus, *desertum fratrem aut sororem non debere esse servituti*

vituti subjectos, vult indicare, *tales proprium corpus in potestate habere, & propterea à vinculo matrimonii esse liberatos.* Ideò autem videtur hoc etiam monere voluisse, quia sæpè accidit, ut in tali casu Deserens persona, desertæ repudium mittere, eamque liberam pronuntiare renuerit: quâ ratione deserta persona δεδούλωται *servituti subjecta* mansit, uti superiùs de Judæis vidimus, non licere inter ipsos fœminæ, à marito infideli & apostata desertæ, alii nubere, nisi accepto à marito solenni libello repudii. Docet ergò Apostolus, in hujusmodi casu talem personam non debere esse servituti subjectam. Observandum verò in hac Phrasi Apostolum, dum personam desertam à servitute conjugali eximit, & proprii corporis potestatem ei tradit, veram & totalem separationem indigitare, non partialem thori & mensæ. Sic n. servitus manet, neque libertas vel potestas illis est in corpus ipsorum. Et sic exponit Ambros. in hanc Epist. Theophyl. &c. An verbo δεδούλωται respexit ad Hebræum אִשְׁתַּעְבַּד , שְׁעֲבַּד *Servituti subjici*; quo Hebræi in Contractibus, etiam hujusmodi matrimonialibus, utuntur, pro, *Obligare se*, *Obligatum esse*, illudq; in animo habuit? ut sensus sit, *Non obligatus est Frater, &c.* sed liber est à vinculo contractus illius matrimonialis, quo parti deserenti obstrictus erat. Exemplum hujus usus invenies in formula prima Desponsationum, huic Dissertationi annexâ.

10.

An ergo nullam aliam ob causam potest Repudiari Uxor, & Divortium fieri, quàm ob Adulterium?

℟. Breviter dico: In verbo Dei nullam aliam causam invenimus: & hinc concludimus, secundum jus Divinum nullam aliam legitimi divortii esse causam. Novimus, sicuti olim inter Judæos ea in re fuit dispensatum, & fibula hæc laxata: sic inter Christianos quoque Constitutionibus tam Civilibus, quàm Ecclesiasticis idem esse factitatum, & quotidiè factitari. Quàm rectè, viderint ipsi. Nostri instituti non est, prolixiùs istis quæstionibus immorari, quæ sunt latissimæ, ob infinitam circumstantiarum varietatem: sed intra cancellos duntaxat Verbi Divini nos continere. Qui verò plura de his desiderat, consulat Bezam de Repudiis & Divortiis, Perkinsum in Expositione Sermonis Christi in monte, ad Matth. 5. v. Petrum Martyr. in cap. 7. epist. ad Corin-

thios,

thios, Clariss. D. Spanhemium in Dubiis Evangelicis, Parte 3. Dubiis 120. & 147. & 148.

11.

ARGUMENTA JUDÆORUM

ex Abarbenele, pro Divortiorum licentia.

Priusquam secundam hujus Dissertationis partem concludamus, placet aliquot Rationes Judæorum proponere & expendere, quas illi pro sua sententia; & Divortiorum licentia, in medium adducunt.

Vidimus suprà, Abarbenelem, Judæorum recentiorum doctissimum & argutissimum, duas generales Repudiorum causas ponere; 1. ערות דבר *Turpitudinem & Impudicitiam*, sive ea consistat in Fornicatione & Adulterio ipso, sive in aliis, pudicitiam muliebrem minùs decentibus, aut certè suspectam eam reddentibus, 2. *Displicentiam, vel Odium*, ex diversitate Temperamentorum & naturarum, morum, voluntatum, studiorum, natum; unde sc. fit, ut marito uxor displiceat, vel odium contra eam concipiat, etiam leves ob causas, &c.

De *Prima causa* simpliciter non est magna quæstio & controversia, quatenus ea statuitur λόγος πορνείας. Unde illi probandæ non multùm insistit:

De Appendice autem illa, *Ob quamvis rem turpem & fœdam*; & de *Secundâ*, præcipuè controvertitur; quia si ea admittitur, latissima jam patet quibusvis prætextibus via, neque ullis ampliùs repagulis Repudiorum licentia contineri & coërceri poterit. Sententiam ergò hanc probare nititur sequentibus rationibus, contra eos, qui nonnisi in Adulterii casu Divortia admittenda censent. Quæ verò ille confusè proponit, nos in ordinem aliquem redigemus, & quàm fieri poterit perspicuè proponemus. Extant autem in Comment. ejus in Deuteron. sect. כי תצא, fol. 384. colum. 2. & fol. 385.

12.

Primum Argumentum ducit ex verbis his ערות דבר. *Non est*, inquit, *conveniens, ut per illa intelligatur tantùm* זנות *Scortatio vel Fornicatio, quasi ob hanc solùm, & nullam aliam ob causam, Uxor dimitti possit. Nam non necesse fuit hanc causam solam allegare*;

gare; eò quod adulterium per ſe ſolvit matrimonium, tùm quatenus id capitale fuit; tùm quatenus adultera per ſe אֲסוּרָה *illicita fuit viro, neque licuit ei cohabitare;* אע״פ שׁיאהבנה כְּנַפְשׁוֹ *licet eam intimè adhuc amet, & retinere cupiat. Itaque* concludit, *intelliguntur hîc alia res turpes & fœda, marito diſplicentes, & exoſam uxorem reddentes.*

R. Concedere facilè poſſumus, Moſen intelligere hîc non tantùm Adulterium actuale ipſum, ſed etiam alias res fœdas & turpes, &c. ſed attendendum ad id, quod ſuprà in expoſitione hujus loci dictum, Moſen hîc nec præſcribere Legem, neque permittere iſta approbativè, neque dicere quid ſit juris, ſed quid fuerit facti Judæorum, qui omninò propter quaſvis res licentiam ſibi ſumebant uxores dimittendi. Probet verò Abarbenel, Moſen hanc praxin approbaſſe, nedum præcepiſſe. Id nunquam faciet, maximè cùm ipſemet, uti vidimus, fateri ſit coactus, Unicum in iſtis verbis duntaxat contineri præceptum de non reducenda uxore repudiata, poſteaquam ab alio polluta, vel in uxorem ducti eſt: Cætera dixit inſerta eſſe tantùm occaſionaliter, propter neceſsitatem rei ſubjectę, &c. An autem omnia, quæ in præcepto hujuſmodi hypotheticè ponuntur, ſtatim approbantur, vel ſimul quoque præcipiuntur? Minimè, niſi eadem alibi conſtet eſſe pręcepta vel approbata. Eadem eſt reſponſio, quando inſtat ex verbis; *Si accidat, ut non inveniat gratiam in oculis ejus: &c. Si vir poſterior odio habuerit illam.* Nam & iſta eodem modo ponuntur hypotheticè, uti ſuprà vidimus.

Deinde, non ſequitur; *Adulterium fuit capitale: & Adultera fuit prohibita honeſto viro. Ergo non poteſt allegari pro Cauſa Divortii.* Nam mariti non eſt Mulieris ſupplicium depoſcere, ſed ſeparationem legitimam ab eâ facere. Et conſtat olim ex eâ licentia, quam uſurpabant ſibi Judæi, & ſecundum quam Moſes hîc loquitur, ſolitos fuiſſe ſæpe maritos ſui proprii honoris causâ, adulterium occultare, & ſic clàm, causâ non patefactâ, vel ad judicem delatâ, ut ipſe Abarbenel nos ſuprà docuit, libello repudii uxores dimittere.

Inſtat ex Loco Malăchiæ Cap. 2. כִּי שָׂנֵא שַׁלַּח *ubi,* inquit, *nullius Rei fœdæ Propheta meminit, ſed ſolius Odii. Itaque patet, Diverſitatem vel Contrarietatem naturarum etiam Dimiſſionis cauſam eſſe, quando maritus uxorem odit.*

R. Ex loco hoc Prophetæ nihil poteſt probari: 1. quia Prophetæ non tulerunt leges, ſed Legis jam datæ fuerunt Interpretes & Vindices. Ut itaque locus iſte ad rem faciat, oſtendendum priùs, Legem vel Præceptum aliquod legale hac de re extare, in quo dictum illud Prophetæ ſit fundatum. 2. quia dictum hoc Prophetæ valdè eſt ambiguum, & diverſas interpretationes admittit. Iterum itaque nihil ex eo poteſt concludi, niſi ſimul locus aliquis clarior & evidentior afferatur, in quo doceatur, licitum eſſe & permiſſum à Deo, ſi quis quacunque de cauſa odio habeat uxorem ſuam, eam dimittere. Nihil dicam jam de Chriſtianis interpretibus, quorum non pauci verba hæc contrario planè ſenſu exponunt; *Quia odit Dominus Dimittere*, h. e. *Dimiſſionem*, fœminarum ſc. innocentium, quales fuerunt, quæ ob infœcunditatem uteri ſolam dimittebantur; quòd item & verborum conſtructio, & cohærentia ſenſûs hanc interpretationem commodè admittant. Unde eam amplexi ſunt Tremell. & Junius, Toſſanus in notis, Piſcator, Verſio Gallica, D. Deodatus in prima editione verſionis Italicæ, & quidam alii. Ipſi Talmudici jam olim de ſenſu hujus loci diſputarunt, & non defuerunt inter ipſos, qui poſteriorem hanc expoſitionem approbarent; quamvis cum limitatione aliqua, ſed futili & frivola, ſententiam utramq; conciliare ſtudeant. Hinc legitur in Talmud Babylonico, in Gittin cap. ultimo in fine: & in Hieroſolymitano, in Tractatu קרושין: כִּי שָׂנֵא שַׁלַּח ר׳ יְהוּדָה אוֹמֵר אִם שְׂנֵאתָ שַׁלַּח ר׳ יוֹחָנָן אוֹמֵר שָׂנאוּי הַמְשַׁלֵּחַ ׳ וְלָא פְלִיגִי ׳ הָא בְּזִווּג רִאשׁוֹן וְהָא כִזווּג שֵׁנִי דר׳ אֱלִיעֶזֶר אוֹמֵר כָּל הַמְּגָרֵשׁ אִשְׁתּוֹ רִאשׁוֹנָה מִזְבֵּחַ מוֹרִיד עָלָיו דִּמְעוֹת H. e. *Quod Malachias dicit*, כִּי שָׂנֵא שַׁלַּח *ſuper eo diſputarunt R. Jehudah, & R. Jochanan. R. Jehuda dixit, ſenſum eſſe*, Si odio habes, dimitte. *R. Jochanan autem dixit, ſenſum eſſe*; Quia odit (Deus) dimittentem, *ſeu*, Quia exoſus eſt dimittens. *Sed non ſunt contrariæ iſtæ ſententiæ. Hæc enim, de conjuge prima; illa, de conjuge ſecunda eſt intelligenda, ſecundum id quod R. Elieſer dixit; Quicunque dimittit uxorem ſuam primam, ſuper eo fundit altare lachrymas.* Quin imò ipſe Abarbenel, Commentario in Malachiam, utramque expoſitionem affert, neque accuratè ut aliâs, quænam præferenda ſit, definit. Et R. Salomon ſcribit: רַבּוֹתֵינוּ חֲלוּקִין בָּהּ בְּמַסֶּכֶת גִּטִּין וכו׳ *Rabbini noſtri diſſentiunt de expoſitione hujus loci, in Maſſeches Gittin.* Aben

Eſra:

Esra: הַשֵּׁם יִשְׂנָא שֶׁיְּשַׁלַּח אִישׁ אֶת אִשְׁתּוֹ הַטְּהוֹרָה: *Deus odit, si vir dimittat uxorem suam legitimam*, 3. quòd si maximè expositio illa admittatur, *Si odio habes, dimitte*; nihil tamen inde quoque pro Permissione & Approbatione talium divortiorum concludi potest; quia eo sensu non absolutè, secundum legem, sed comparatè ad graviora delicta, id dicit Propheta: Sic exponit R.D. Kimchi: טוב הוא שישלחנה בגט ותלך ותנשא לאיש אחר שיאהבנה: *Melius est, ut dimittat eam cum libello, & abeat, & viro alii nubat, quàm ut eam retineat, & in corde suo odio habeat.* Sic & D. Calvinus: *Hic rursus Propheta exaggerat crimen illud, quod pro nihilo ducebant sacerdotes. Dicit enim, graviùs eos peccare, quàm si uxores repudiarent. Scimus tamen, repudium nunquam fuisse permissum divinitùs, propriè loquendo. Nam etsi fuit impunitas sub Lege, non tamen fuit permissio: quemadmodum Magistratus multa, quæ non probabit, cogetur tamen ferre: quia nunquam ita præclarè agetur cum genere humano, ut cohibeantur omnia vitia. Est quidem hoc optandum, ne ullum vitium toleretur: sed videndum, quid fieri possit. Ergo Moses ex præscripto Dei non inflixit pœnam pro delicti gravitate, si quis uxorem repudiaret: nunquam tamen hoc permissum fuit. Sed si fiat comparatio, dicit Malachias, levius esse delictum, uxorem abjicere, quàm plures simul ducere.* Munsterus in notis ad hæc verba illius loci; *Qui operit injuriam*; scribit: *Sensus est; Minus malum est, si dimittas uxorem pubertatis tuæ, quam odiò habere cœpisti, ut illa alteri nubat, & tu libidini tuæ satisfacias, quàm quòd cum injuria illam apud te retineas, & odium in corde veluti maculam sub veste abscondas.* Quare nec sic aliquid absolutè ex eo concludi potest.

13.

SECUNDUM ARGUMENTUM ducit Abarbenel, *ex prima conjugis Evæ creatione, quæ ex costa viri desumpta fuit, os ex ossibus ejus, & caro ex carne ejus, ut conveniens similitudo naturæ & temperamentorum esset: ex primi item conjugii institutione, in qua Deus inter alia dicit;* אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ, Genes. 2. v. 18. *quod ipse explicat;* עֵזֶר דּוֹמֶה לְעַצְמוֹ מַסְכִּים עִמּוֹ כָּל צַד Auxilium ipsi simile, & cum eo per omnia conveniens & consentiens. *Hinc dicit narrari, quòd, hujus sc. rei causâ, Deus in prima creatione ad Adamum adduxerit ex omnibus bestiis agri, & ex omnibus avibus cœli, ad videndum, quodnam illis sit nomen inditurus?* Gen. 2. v. 18. 19. *h. e. an inter illa reperturus sit Tem-*

peramentum alicujus conveniens & congruens cum temperamento suo; sed cùm id non reperiret, ob temperamenti ipsorum diversitatem à temperamento & natura ipsius, postea iterùm dici; Et Adamo non invenit adjutorium ei respondens; *q. diceretur; Invenit quidem adjutorium, quia tot inter Creaturas illas erant fœminæ; sed nullum invenit, quod conveniens & consentiens esset naturæ ipsius. Vocem enim* כנגדו *vult significare,* Simile ipsi, Respondens & consentiens Naturæ ipsius. *Ut ergo convenientia & harmonia inter ipsos esset; sumpsisse Deum, Unam ex costis ipsius, os nimirum ex ossibus; & carnem ex carne ejus; & ex ea fecisse Mulierem, eamq; adduxisse ad Adamum, quæ naturæ & temperamenti ejusdem esset. Ex quibus concludit, necessariam esse, inter Virum & Uxorem, Naturæ & morum similitudinem; ut ex illis appareat, Uxorem ejusdem esse cum Viro naturæ, atque adeò ex ipso q. desumptam. Et cùm id non appareat, non esse verum conjugium, ac proinde dirimendum.*

Vim ergò hujus Argumenti ponit in voce loci hujus Gen. 2.18. כְּנֶגְדּוֹ, quasi eâ indigitetur, Uxorem viro debere esse similem Naturâ, moribus, animo, studiis, voluntatibus, &c.

Rt. 1. Nolumus diffiteri, hanc vocem ita posse explicari, ad indicandam similitudinem, convenientiam, conjunctionem, præsentissimam semper, & ad nutum mariti promptissimam, paratissimamque; & quidem non solùm in Rebus corporalibus, & œconomicis, sed & in spiritualibus, & Ecclesiasticis: עזר כנגדו *Auxilium quasi coram ipso, vel è regione ipsius, ex adverso ipsius, ei respondens, correspondens, alter quasi ipse;* quamvis non omnes Interpretes ita latè extendant. Vulg. Interpres; *Adjutorium simile ipsi,* quod videtur de similitudine duntaxat naturæ dictum. Græci: Κατ' αὐτόν, *Juxta, secundum ipsum.* Chaldæi, סְמַךְ כְּקִבְלֵיהּ *Sustentaculum quasi eorum eo,* ut Hebraicè. R. Isaac ben Arama explicat, כְּנֶגֶד צָרְכוֹ וְשָׁוֶה לוֹ *Pro necessitatibus* (usibus) *ipsius, & æquale* (commodum) *ipsi.* R. D. Kimchi in libro Radicum; שֶׁתִּהְיֶה לְפָנָיו וּלְעֻמָּתוֹ תָּמִיד לְשָׁרְתוֹ *Auxilium quod coram ipso & è regione ipsius sit jugiter, ad ministrandum ei.* Ramban: עֵזֶר כְּמוֹתוֹ *Auxilium sicut ipse:* &, עֵזֶר שֶׁיִּהְיֶה רָאוּי כְּנֶגְדּוֹ וְתִקָּרֵא בִּשְׁמוֹ שֶׁיּוֹלִיד מִמֶּנּוּ *Auxilium quod esset conveniens pro ipso, quodq; vocari posset nomine ipsius, & ex quo generare posit, vel liberos suscipere.* Ita multi sunt, qui hæc verba trahunt ad similitudinem naturæ tantùm, & Mini-

steria

ſteria conjugalia & domeſtica. Sed, ut dictum, non intercedimus, quin ulteriùs extendantur: At

2. Dicimus, attendendum hîc eſſe, quòd hæc dicta ſint de Inſtituto & Ordine Divino; qualis ſc. debeat eſſe ex ordinatione Divina Uxor; non qualis futura ſit, maximè etiam poſt lapſum. Dicta ſunt hęc verba à Deo, parentibus noſtris primis, in integritate adhuc conſtitutis; non poſt lapſum corruptis. Sic Eva ipſa, adhuc integra etiam, fuit Adamo ſeductorium potiùs, quàm adjutorium; quomodo? non ex ordine divinitùs inſtituto, ſed ex accidenti, malitiâ Diaboli, & abuſu liberæ voluntatis. An verò propterea Deus eos ſeparavit? an Adamo aliam creavit, & adjunxit? an Adamus eam abjecit, dimiſit? An Eva deſiit eſſe עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ? Nequaquam. Quæ igitur ratio, quòd hodiè ſtatim, ſi non benè conveniat in omnibus marito & uxori, ſi uxor marito ſit moleſta, maritus debeat illam à ſe amandare? Uxor debet meritò eſſe עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ Adjutorium commodum ipſi. At ſi non ſit perfectè talis ad votum & nutum mariti, an protenùs abjicienda, expellenda? Sanè ex his verbis illud non elicitur. Et an culpa ſemper Uxoris? annon quandoque Maritus quoque errare poteſt, & culpam, quæ in ſe, in Uxorem rejicere? Et poſito, mulierem moroſam, tędioſam, difficilem, refractariam eſſe, annon cogitandum potius, crucem hanc eſſe à Domino impoſitam, à ſe probè commeritam, ac proinde patienter potiùs ferendam, quàm excutiendam? Hinc eſt, quòd in his verbis אֶעֱשֶׂה לּוֹ עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ explicandis, lepidè luſerint Hebræi. כְּנֶגֶד non tantùm ſignificat *Coràm, E regione*; ſed & *Contra*, & in malum ſumitur. Unde diſpeſcuerunt illa verba, & explicuerunt; *Faciam ipſi* (uxorem ſc. quæ ſit) vel *Adjutorium*, vel *Adverſaria* ipſi, זָכָה עֵזֶר *Si mereatur ac dignus ſit* (ſi pius, juſtus fuerit); *Auxilium*; לֹא זָכָה כְּנֶגְדּוֹ לְהִלָּחֵם *ſi non talis ſit, ſi indignus fuerit, Adverſariam, ad pugnandum contra ipſum.* Hinc ſcribunt etiam alibi, prout citatur à Commentatore Ben Syræ: אַרְבָּעָה אֵין נִכְנָסִין לְדִין וְאֵלּוּ הֵן דִּקְדּוּקֵי עֲנִיּוּת וְחוֹלֵי מֵעַיִם וְהָרָשׁוּת וּמִי שֶׁיֵּשׁ לוֹ אִשָּׁה רָעָה וְאֵינָהּ מְגָרְשָׁהּ *Quatuor non ingredientur in judicium; Extremè pauperes; Dyſenteriâ laborantes; Sub Tyranno, vel Tyrannico Magiſtratu viventes; & Qui habet Uxorem malam & non expellit eam.* Nam, addit; אִם גֵּירְשָׁהּ לֹא עָשָׂה יָפֶה שֶׁאֵין שָׁעָה מְשַׂחֶקֶת לוֹ אַחֲרֶיהָ וְלֹא עוֹד אֶלָּא שֶׁהָעוֹלָם מַחֲשִׁיךְ לוֹ כְּשֶׁהוּא מְגָרְשָׁהּ *Si expellat eam, non*

benè facit: quia hora non arridet ei post eam (non felix erit, non prosperabitur post eam, in altero sc. matrimonio): *neque hoc tantùm, sed & mundus totus ei obtenebratur* (omnia ipsi fiunt q. adversa), *quando expellit eam.* Et hoc dicit etiam esse quod Ben Syra innuere voluerit, dicens; גַּרְמָא דִּנְפִיל בְּחוּלָקָךְ גָּרְדֵיהּ *Os quod cecidit in sortem tuam* (quod tibi contigit) *illud rodito* (retineto). Si hæc causa valeret, & maximè si hoc esset penes arbitrium mariti, quæ confusiones forent in mundo, in familiis, quæ conjugia firma, & stabilia? Quis credat Deum voluisse tantam licentiam & potestatem Maritis largiri, tam latam portam divortiis aperire? Uxor legitimè desponsata & ducta, ex ordinatione Dei, est עֵזֶר כְּנֶגְדּוֹ *Adjutorium viri à Dei ipsi factum & destinatum.* Si aliter aliquando eveniat, culpâ hominum est; quæ Dei ordinationem non potest tollere & abolere.

14.

TERTIUM ARGUMENTUM struit Abarbenel ex verbis illis; לֹא טוֹב הֱיוֹת הָאָדָם לְבַדּוֹ *Non est bonum, hominem esse solum*, hac ratione; *Ex verbis istis*, ait, *colligitur, Conjugium institutum esse, ut in illo* benè *atque adeò melius sit homini, quàm extra conjugium in Cælibatu & vita solitaria. Atqui in tali conjugio, in quo Vir & Uxor non idem jugum ducunt, sed perpetuò dissentiunt, in quo Natura & Temperamentorum est contrarietas, Viro non est meliùs: sed satius ac melius ei est, ut sit solitarius,* וְלֹא בְּחֶבְרַת הַנָּחָשׁ הַצִּפְעוֹנִי הָאִשָּׁה רָעָה *quàm in consortio serpentis talis virulentæ, mulieris malæ, quomodo & Salomon dicit Ecclesiast. 7.27.* Inveni ego rem amariorem morte, Mulierem: quia est sicut retia & laquei cor ejus, &c. *& Proverb. 21.9.* Melius est habitare in angulo tecti, quàm cum muliere contentiosæ; *quæ est sicut stillatio assidua in die pluviæ, ut iterum Salomon ait, Proverb. 27.15. Itaque iterum concludit, Conjugia ejusmodi contraria, non esse conformia Institutioni primæ; ac proinde dissolvi posse.*

15. Neque ista verba ad causæ præsentis probationem sufficiunt. Non enim agitur hîc tam de privato Bono Hominis, quàm de Publico & Communi totius speciei. Nam quia jam reliquis Animantibus hunc ordinem præscripserat, ut generando suam speciem popagarent, & multiplicarent, cumq; hujus rei causâ, uti Interpretes volunt, marem & fœminam cujusque speciei creasset; homo autem seu Adamus solus esset; dixit; *Non est bonum,*

Adamum

Adamum esse solum, h. e. *Non est utile, commodum, expediens, ut cùm cæteræ animantium species suum auxilium habeant ad prolis procreationem, & speciei conservationem & multiplicationem, homo solus non habeat*; quia eadem ratione, ut in cæteris animantibus, genus humanum conservari & propagari voluit. Et sic etiam doctissimi Hebræi טוב *Bonum*, ad consistentiam & stabilitatem speciei referunt. Quam expositionem si sequamur, nihil planè inde confici potest, pro Divortiorum licentia aut necessitate, ob diversitatem Temperamentorum & naturarum: quia etiam hac ratione Bonum illud promoveri potest.

Et quamvis dici possit, ideò etiam non bonum esse, Hominem esse solum; quia Homo est animal sociale & πολιτικὸν, cui non benè est solitario, omnibus licet bonis afflueret, sed qui ad felicitatem suam opus habeat socio & solatio in solitudine ad colloquendum, ad convivendum, ad cooperandum, vel etiam ad bestiis imperandum; certum tamen est, principaliter intelligendum hoc esse de priore Bonitate; quia hæc incommoda absque fœmina levari poterant.

Quin & licet concedamus Conjugium ideò institutum esse, ut Homini melius in eo sit, quàm extra illud; non tamen sequitur, si iste eventus non sequatur semper, statim dirimendum esse. Nam intelligendum hoc de Conjugio quale est ex Institutione Dei, & ex ejus benedictione; qualeque fuisset inter Homines, si in statu integritatis permansissent, in quo institutum est conjugium; non quale jam est post corruptionem Hominis, & sæpè ex maledictione Dei. Conjugii natura in se talis est, & manet, ut homini melius sit in eo multis modis, quàm in vita solitaria: quod aliter sæpè eveniat, ex accidenti est, culpâ sc. ipsius hominis, qui hanc etiam calamitatem sibi per peccatum attraxit.

Loca Scripturæ allegata nihil prorsus etiam ad rem faciunt. Testantur illa, molestum, grave, & calamitosum esse, cum Muliere morosa, mala, contentiosa, rixosa habitare: Nullo autem verbo docent, illam expellendam & abjiciendam esse: quia non decet Flagella Dei, quibus ipsi nos castigare lubet, hac ratione excutere.

35.

QUARTUM ARGUMENTUM, quod à *Finibus conjugii* deducit, ejusdem est monetæ & ponderis cum præcedentibus: Dicit;

Omnes

Omnes Actiones hominum in hoc mundo respiciunt ad aliquem ex quinque istis finibus; Vel Utilitatem circa Bona temporalia, vel Honorem & Gloriam, vel Voluptatem corporalem, vel Perfectionem animæ, vel Liberorum Bonum. Et hi fines omnes obtinentur in Conjugio æquali, ubi Vir & Mulier ejusdem sunt Naturæ, Temperamenti, Animi, &c. Primò *in mutua & concordi sua societate bona sua augent. Cùm enim homo non naturâ acquirat vestimenta & alimenta sua, sed opere & labore suo, multisq; ad hæc indigeat, certum est uxorem commodam magnum ad hæc præstare subsidium.* Secundò, *Honorem quoque consequuntur tales Conjuges; quia ab homine, qui sine uxore vivit, gloria recedit: & Gloria hominis est habitare in domo,* (i. e. in conjugio, ex Jesa.44.v.13.). *Uxor etiam continet maritum, ne seipsum, cum scortis conversando, prostituat, dum animam ejus implet, cùm esurit.* Tertiò, *Voluptas quoque corporalis capitur ex conjugio concordi & æquali: quia Uxor adjuvat Virum in omni labore ipsius, & in omnibus, quæ tàm ad necessitatem, quàm ad voluptatem corporalem spectant.* Quartò, *Animæ quoque perfectio promovetur: nam Conjunctio viri cum Uxore cohibet eum à peccando, & à concupiscentiis suis inordinatis: hac etiam conjunctione & consortio implet præceptum Fructificationis & Multiplicationis, præter alia præcepta, quæ huic societati cohærent.* Quintò *denique Liberorum Bonum juvat; Uxor enim est causa liberorum, eosq; enutrit & educat.*

Atqui isti fines, & istæ utilitates non sequuntur in Conjugio inæquali, in quo conjuges non sunt ejusdem, quoad fieri potest, temperamenti & naturæ.

Ergo per divortium dirimendum.

℞. Nulla est in Argumento consequentia. *Primò* enim Major propositio laborat; Non sequitur, quòd conjugium sit dirimendum ob non assequutos fines illius. Finis enim, ceu caussa externa, non est de essentia conjugii; unde frustratio finis, non destruere potest essentiam conjugii. Possunt enim plures esse causæ, propter quas finis non consequatur.

Deinde confunduntur Finis Principalis, & Fines minus principales. Principalis finis est Liberorum procreatio. Unde si propter cessationem finis conjugium esset dirimendum, hujus causâ maximè id faciendum esset. Atqui nullum est testimonium Scripturæ, in quo doceatur, Matrimonium sterile esse dirimendum, vel Uxorem sterilem esse repudiandam. Liberi sunt donum

Dei,

Dei, & ex benedictione ejus. Liberorum defectus est privatio seu carentia talis benedictionis, at non simpliciter caussa repudii. Quod si verò sublato fine principali non tollitur conjugium; quanto minus ob cessantes fines minùs principales.

Tertiò; magna ex parte falsa est Minor propositio. Quamvis enim discordia & inæqualitas conjugum multùm possit impedire; non tamen semper, nec necessariò id facit. Reperiuntur enim sæpè hujusmodi conjugia, quæ & prole sunt fœcunda, & tùm bonis temporalibus, tùm honoribus & gloriâ, affluentia & secunda. Et licet ex parte isti fines impediantur, non tamen totaliter, neque etiam semper finaliter. Adde quòd prudentia, patientia, mansuetudo & lenitas mariti multum hîc possit corrigere, & hujusmodi malis occurrere.

16.

Quintum Argumentum:

Si Divortia ob quamlibet causam, non fuerunt vel à Deo præcepta, vel saltem honesta & legitima, tùm utique Prophetæ sine dubio reprehendissent Israëlitas, quavis de causa uxores suas repudiantes, & ab hoc facto eos revocassent, sicut eos reprehenderunt ob conjugia contracta cum alienigenis, & alias transgressiones, saltem officii ipsorum fuisset, populum hac de causâ redarguere, & peccatum eorum ipsis indicare.

Atqui nullibi legimus, Prophetas hoc fecisse: neque cogitari potest, illos hac in parte officio suo defuisse. Ergo.

℞. 1. Negatur sumpti Consequentia. Non sequitur omne id à Deo esse præceptum, vel per se honestum & legitimum, de quo non expresè Israëlitas à Prophetis reprehensos fuisse legitur. Sic enim ob Polygamiam quoque non legimus illos omnes eos reprehendisse, qui eâ utebantur. Satis habuerunt, eos ob ea peccata reprehendere, quæ directè contra Leges à Deo positas incurrebant. Audivimus autem suprà, Deum divortia non prohibuisse disertâ Lege, vel pœnâ, sed ad ea connivisse, propter σκληροκαρδίαν Judæorum. Unde sicut Moses Legislator in Lege hoc quasi dissimulavit, & in medio reliquit; ita etiam potuerunt Prophetæ idem facere, ut tamen officio suo non defuerint. Sed

2. Negari potest, Prophetas nullibi improbasse Divortia talia arbitraria, qualia Judæi sibi sumebant, uti suprà vidimus

S

in loco Prophetæ Malachiæ, quem multi præstantes Interpretes ita exponúnt; ut testetur Propheta, sibi displicere & exosa esse divortia.

Excipit ad priorem responsionẽ Abarbenel, quâ dicitur ob σκληροκαρδίαν Judæorum, Mosen & Propheras ad divortia connivisse, illisque ea permisisse; *hanc non esse sufficientem causam, propter quam aliquid Homini concedi & permitti debuerit, quod non rectum: Perinde hoc esse, ac si quis diceret; Quia figmentum cordis humani malum est à pueritia sua; & proclive ad fraudes & rapinas; atq; propter rapinas ad Homicidium; idcirco concedendum est homini, & permittendum, ut liberè & pro lubitu proximum suum defraudet & diripiat. Melius enim est, ut rapiat bona & facultates ejus, quàm ut eum occidat. Atqui hoc planè est illicitum & inconveniens secundum Legem Dei.*

℞. Exceptio quoque hæc ad evertendam Responsionem datam est insufficiens. Quis enim hîc cum Deo summo Legislatore contendet? quis potestatem ejus limitabit? Homini, non sibi, Legem dedit. Si aliquid minus cum Ordinatione sua positiva conveniens ipsemet tolerare velit, certas ob causas, & circa illam dispensare, quis cum ipso disputabit, vel litem ei intendet? Actiones ejus omnes sunt justæ, licet ratio illarum nobis non semper constet. Hominibus id non licet, qui Legi sunt subjecti, sed Deo, qui Legem condidit.

Deinde observandum, Divortium quidem fuisse malum, sed non indispensabile, ei qui Legem condidit. Ratio, quia non est contrarium Imagini Dei, sed tantùm sanctioni liberæ à Deo institutæ; *Erunt duo in carne una: Quod Deus conjunxit, homo non separet.* Sic respondet Clar. D. Spanh. Dub. Evangelic. par. 3. Dub. cxx. ubi etiam addit Distinctionem Philippi Melanthonis, qui distinguit inter *Honestum æternum*, & illud *quod non tale*; quorum istud mutationi obnoxium, illud non.

Tertiò attendendum, quomodo permissa fuerint Divortia; videlicet non quòd certo aliquo præcepto, ut quædam alia, concessa fuerint exsertè homini; sed quòd nullâ Lege impedita, nec sub ulla pœna prohibita fuerint, ut suprà latiùs est explicatum, quò Lectorem remittimus.

Quartò, quî minus hæc ratio hîc quadrare potest, quàm in aliis similibus, De Regis petitione, De Fœmina formosa, in bello capta;

capta; ubi, ut suprà visum, hanc rationem reddunt Talmudici, & ex illis Abarbenel ipse?

17.

SEXTUM ARGUMENTUM.

Si Divortia fuerunt res per se coram Deo abominabilis, & permissa tantùm, non prohibita, propter concupiscentiam malam hominis; sicut Usura, quæ vetita est tantùm erga Fratrem, non erga Alienigenam, ad satisfaciendum aliquo modo cupiditati hominis, tùm non ita accuratè præscripsisset Modum & Formam Dimissionis, sicuti id factum legimus. Nam non eadem ratione descripsit Formam & Modum Usurarum ab alienigena, quantum singulis mensibus de tali vel tali summa sit accipiendum.

Item; *Si eadem est ratio Divortiorum, quæ Usurarum, quare nuspiam legimus in Sacris, quòd is laudetur & commendetur, qui non dimittit Uxorem, sicut laudatur is, qui Argentum suum non dat in Usuram?* Psalm.15.

℟. 1. Non dicimus, eandem esse rationem Divortiorum, quæ Usurarum. Neque necesse est, ut quæstionem illam de Usuris hìc ingrediamur.

2. Quòd sumitur & præsupponitur, Deum præscripsisse accuratè Modum & Formam Dimittendi Uxorem; id nos negamus. Verba illa neque continent præceptum aliquod Divinum, neq; permissionem aut concessionem approbativam, nihil etiam vel Dei vel Mosis nomine de forma Dimittendi præscribunt, sed factum Judæorum tantùm formulâ loquendi hypotheticâ & συγχωρητικῇ supponunt, ut superiùs explicatum. Accurata illa forma & modus, de quo loquuntur Judæi, qui ex Verbis Mosis decem conditiones & requisita necessaria elicuerunt, ex ipsorum est glossematis, non ex mente Mosis. Negato autem hoc sumpto, per se ruit consequentia.

3. Quod dicitur, nullibi laudari eum, qui Uxorem non dimittit, sicut laudatur is, qui Argentum suum non dat in Usuram, antea jam diximus, nos non in eodem censu & ordine duo hæc constituere. De non accipiendis Usuris à fratre, præceptum disertum est in Lege. De repudianda vel non repudianda Uxore, nullum ejusmodi expressum præceptum extat. Usuræ habent turpitudinem intrinsecam contrariam Legi naturali, qualem Di-

vortium non habet, ut Clar. Spanhemius docet in Dubb. Evang. par.3. Dub. cxxvii. Non itaque tanta fuit ratio laudandi eum, qui non dimittit uxorem, ut qui non accipit Usuram. Sed negari quoque potest, nihil tale in Sacris literis reperiri. Nam sunt Interpretes, qui locum Malachiæ cap.2. suprà adductum ita exponunt, ut Propheta illic testetur, Deum odisse repudia ea, quæ fœminis dabantur ex sola caussa infæcundi uteri, cæterà innocentibus; & ut facti hujus iniquitatem ostendat, exemplo uti *Abrahami*, quem *Unius* nomine indigitari volunt, qui cùm justissimo teneretur prolis desiderio, tamen uxorem sterilem in matrimonio retinuerit. Vide Grotium ad Matth. cap.5. Adde quòd si non legamus encomia eorum, qui non dimittunt Uxores; nulla tamen etiam legamus laudata exempla Patriarcharum vel Prophetarum, qui repudium miserint uxoribus suis.

Objici posset Abrahami exemplum, *qui Hagarem, quam suasu conjugis suæ Saræ duxisse legitur Gen.16.2. ejusdem instinctu ejecit & expulit unà cum filio Ismaële, Gen.21.10.14.* Sed illud nihil ad rem facit.

Nam 1. Hagar non fuit vera uxor, sed Ancilla Concubina. Hinc dicit Sara; *Ejice ancillam istam:* & Genes.25.6. vocatur Concubina: illa enim quoque, ex sententia præstantissimorum Interpretum, & ipsius Abarbenelis, comprehenditur, quando dicitur; *Filiis verò Concubinarum dedit Abraham dona.* Concubinæ autem, ut suprà visum, nullas habebant literas dotis, quæ ad veras & legitimas nuptias requiruntur, ac proinde non erant veræ uxores. Deterioris etiam conditionis fuerunt Ancillæ concubinæ, quàm ingenuæ & liberæ, quæ in matrimonium duci potuerunt. Unde illarum filii non hæredes fuerunt patrũ suorum, sed spontaneas & liberas donationes ab illis acceperunt. Vide Majemon. in הלכות נחלות cap.1. ubi disertè dicit; *Filius ex Ancilla aut Extranea, non est ullâ ratione filius,* וְאֵינוֹ יוֹרֵשׁ כְּלוּם *nec ullam hæreditatem capit.* Unde & D. Paul. ad Gal.4. v.30. *Nequaquam enim heres esse potest filius ancillæ, cum filiâ liberæ.* Ab eo itaque, quod circa hujusmodi concubinam factum, ad veram & legitimam uxorem, non valet consequentia. Et, si pro vera uxore agnoscenda esset Hagar, probandum esset prius, Polygamiam esse licitam & bonam. 2. quòd Abraham Saræ hac in re morem gessit, ejus mandatum accepit à Deo, cujus singulares & graves etiam redduntur rationes. Ita

singulare

singulare est hoc exemplum, quod nihil probare potest pro arbitrariis & promiscuis hujusmodi Divortiis.

18.

SEPTIMUM ARGUMENTUM.

Si Divortia non sunt à Deo præcepta, neque secundum Legem, & ritum Mosis & Israëlis, sequitur, Mulierem perpetuò desponsatam manere viro suo, nec unquam ab eo separari posse. Quod si verò res ita habeat, quæritur, Quare Deus permiserit Uxorem dimissam seu repudiatam Viro secundo, cùm continuò sit ac maneat Uxor mariti prioris?

℟. 1. Non docemus nos, Omnia Divortia esse illicita & prohibita, sed Arbitraria illa, quasvis, etiam levissimas ob causas, pro lubitu mariti, fieri solita. In talibus, coram Deo, vinculum matrimonii, etiam post dimissionem consuetam, manere asserimus; adeoq; tùm maritum adulterum fieri, tùm uxorem, si alii post divortium tale nupserit.

2. Probandum, Deum in lege allegata permisisse Uxorem quavis de caussâ dimissam Viro alteri. Verba illa, ut suprà vidimus, ex ipso etiam Abarbenele, hypotheticè sunt à Mose prolata, & nil aliud docent, quàm quid facti fuerit inter Judæos, non quid Juris Divini; quid Deus tunc dissimulando q. toleraverit, non quid præceperit, vel approbativè concesserit, & permiserit. Objectio verò nulla, nisi talis concessio & approbatio demonstrata fuerit.

19.

OCTAVUM ARGUMENTUM ducit à Fine institutorum Sponsalium;

Philosophus, inquit, *docet in Politicis, hoc fine instituta esse Sponsalia ante nuptias; quò, tempore hoc intermedio, desponsati se invicem probent: &, siquidem deprehendant, Pacem, Concordiam & Amorem inter ipsos sequi, ex similitudine & convenientia Temperamentorum, ad Nuptias quoque progrediantur; si secus, à Nuptiis abstineant, neque Vir uxorem eam ducat: quia satius est eam repudiare* בתולה Betúlah *Virginem, quàm* בעולה Beúlah *Nuptam & ductam. Quod si verò etiam jam duxerit, nec ullâ ratione concordes vivere possint, præstare, ut eam postea expellat, quàm cum suo dolore retineat, & in perpetuis jurgiis & rixis cum ea vivat; & ut alia infinita incommoda prohibeantur:* כִּי בְּחִירַת הָרַע בְּמִיעוּט *Nam inter duo mala minus eligendum. Hac*

ratione enim poterit Ipse ducere uxoerm aliam, sibi convenientiorem, & ipsa quoque nubere Viro alteri; sicq; utriusque bonum promoveri, & multa mala præcaveri.

R. 1. Probandum est aliâ, quàm Aristotelis aut Platonis, authoritate, eo fine instituta esse Sponsalia, ut Sponsus interea Sponsæ suæ naturam, indolem, mores, &c. demùm probet; & si tùm eam minus sibi placentem aut convenientem deprehendat, repudiet. Magnum postulatum est, quod hîc sibi sumit. Concedimus equidem, præter alias causas, hanc quoque unam esse, cur instituta sint Sponsalia, ut hoc temporis intervallo tempestivè dispiciatur, num aliquid fortassis existat, quod matrimonii consummationem impedire possit: Sed quamvis hîc causam à Sponso prætensam, & quidem ab ipsius placito, judicio, & arbitrio suspensam, id facere posse, id nos negamus. Causam oportet esse justam, sufficientem, & legitimam. Suprà ex Abarbenele audivimus, eandem esse Sponsæ hîc rationem, quæ Uxoris jam in thalamum traductæ. Ergo non aliâ ratione dimitti potest.

2. Quod ulterius dicitur, *Inter duo mala, minus esse eligendum*, ac proinde satius esse, si quis talem jam duxerit, cum qua non concorditer vivere possit, sed in perpetuis jurgiis & rixis, ad hæc & alia majora mala præcavenda, & utriusque tranquillitatem juvandam, ut eam expellat, & aliam ducat, quàm ut eam retineat, &c; quod, inquam, hîc dicitur, acceptamus, quatenus supponitur; Divortium tale esse malum, sc. vel Legi, vel Sanctioni & ordinationi Dei repugnans, ac proinde opponimus Regulam aliam, *Non esse facienda mala, ut eveniant bona.* Deinde dicimus, Actionum nostrarum regulam non esse, nostra vel commoda, vel incommoda, sed voluntatem Dei, ejusque ordinationem verbo expressam. Commoda enim & incommoda illa sæpè sunt tantùm δοξαστικά, non vera, & qualiacunque illa sint, inprimis corporalia, Voluntati Dei sunt subjicienda. Voluntas autem Dei est, ut quod ipse legitimè conjunxit, homo non separet, ut Vir, parentibus relictis, uxori suæ (legitimè ductæ) adhæreat, & sint caro una; sine clausula, & sine conditione hac adjecta; *siquidem uxor illa fuerit ejusdem cum ipso naturæ, animi, voluntatis, &c.* Si hæc admitterentur, quæ quæso in mundo foret confusio? ut suprà jam vidimus. Morositati mulieris, opponenda à viro Lenitas,

nitas, Mansuetudo, Prudentia, Patientia; quâ mores illius studebit vel corrigere & diminuere, aut certè tolerare, tanquam crucem à Deo sibi impositam, juxta illud Varronis:

Uxoris vitium tollas opus est aut feras:
Qui tollit vitium, uxorem commodiusculam
Sibi præstat: qui fert, sese meliorem facit.

20.

NONUM & ULTIMUM Abarbenelis Argumentum;

Scribit: תורתינו הקדושה מדרכת אותנו בדרכי הטבע החכם בהסכמת בוראו h. e. *Lex nostra sancta deducit nos secundum Vias Naturæ Sapientis. Jam verò constat, omnes creaturas inferiores compositas esse ex Materia & Forma; Materiam item vocari* Fœminam, *&* *Formam vocari* Virum, *in Parabolis Prophetarum, & ænigmatis ipsorum. Quemadmodum ergo Forma non requiescit in Materia, nisi certis conditionibus, veluti* primò *est* רושם השמימי *Signatura cœlestis, & Motus cœli; tanquam causa generationis illius;* secundò, *Dispositio Materiæ, ejusq; temperamentum ad recipiendam formam: sic Hominis societas cum Uxore non est prospera, nisi sit à Deo ex cœlis; & Uxor, in natura & temperamento suo, disposita fuerit, ad consentiendum cum eo. Et quemadmodum, mutato temperamento, Forma à Materia separatur, neque permanet, nisi secundum dispositionem & æqualitatem temperamenti Materiæ, recipientis eam: sic quando Vir in Uxore sua videt Turpitudinem aliquam, excessumq; temperamenti ab æqualitate & perfectione necessaria ac requisita, tùm expellet ac dimittet eam è domo sua, sicut Forma separatur à Materia. Quemadmodum etiam Generatio & Corruptio primò attribuuntur Formæ, utpote à qua Actio provenit (Materia enim recipit tantùm Formam): sic in Conjugii dissolutione Facultas expellendi & dimittendi dependet tantùm à voluntate Viri; Quemadmodum verò Corruptio venit à parte Materiæ: sic Turpitudo deprehensa in Muliere, causa est Divortii. Quemadmodum porrò Materia, cùm exuit Formam unam, statim recipit aliam, neque sine Forma manet: sic etiam Mulier repudiata nubere potest Viro alii. Quemadmodum denique, juxta ordinarium & consuetum naturæ cursum, Forma prima non redire solet ad Materiam illam, posteaquam ea exuit jam Formam secundam & tertiam: sic Maritus qui dimisit Uxorem, quæ postmodum ab alio ducta, & iterum dimissa ac repudiata est, non potest eam reassumere, &c.*

21. Argu-

Rꝝ. Argumentum hoc eſt ſymbolicum : Theologia autem ſymbolica non eſt argumentativa, ſicut Hebræi ipſi fatentur, quando ajunt, אֵין מַקְשִׁין בְּהַגָּדָה. Si hîc ingenio indulgere liberet, alia poſſent dari ſimilia ex Natura deſumpta, quibus probari poſſet, repudia vel divortia nequaquam eſſe Naturæ convenientia, & quidem ex ipſa Scriptura. Annon uxor cum Viro eſt caro una? annon os ex oſsibus ejus, caro ex carne ejus? An autem naturæ conveniens eſt, ut quis carnem ſuam odio habeat? ut quamvis leviculam ob cauſam membrum aliquod ſuum, & quidem nobile, à corpore ſuo abſcindat & abjiciat?

Multa talia ſpecioſè & jucundè poſſunt proferri, ſed non ſolidè. Omne enim ſimile eſt etiam diſsimile. Lex quidem non eſt contra naturam, ſed potiùs naturæ conformis: at nititur præcipuè Voluntati Dei.

Et probandum eſſet, eandem eſſe per omnia rationem Conjugii, quæ Generationis & Corruptionis in natura.

Conjugii potiùs ea eſt ratio, quæ *Fœderis*, & quidem Sacroſancti, Proverb. 2. v. 17. *Quæ* (mulier extranea) *deſerit ducem adoleſcentiæ ſuæ: & fœderis Dei ſui oblita eſt*; Conjugii nimirum contracti; advocato Dei nomine. Unde Uxor vocatur אֵשֶׁת בְּרִיתֶךָ *Confœderata viri*, Malach. 2. 15. Habet rationem *Societatis* & *Amicitiæ*, unde ibidem vocatur חֲבֶרְתְּךָ *Socia mariti*. Quemadmodum ergo fœdera, ſocietates, & amicitiæ, debent eſſe perpetuæ, conſtantes, & utrinq; inviolabiles: ita etiam Conjugium. Quæ ſimilitudo longè eſt aptior & convenientior, quàm illa; & inſuper in Sacra Scriptura fundata.

Imò dici poteſt Abarbeneli, annon Conjugium corporale inter homines, ſit כְּדִבּוּק הָאֱלֹהַּ עִם הָאוּמָּה *Typus Conjugii Spiritualis inter Deum & populum Iſraëliticum?* Nunquam autem ille concedet, Deum huic ſuæ ſponſæ & conjugi *abſolutum & totalem* libellum Dimiſsionis ſeu Repudii dediſſe vel daturum, ſed perpetuò ei fidem ſemel datam ſervare & ſervaturum, nec unquam eam totaliter repudiaturum, vel libertatem alii Viro nubendi conceſsiſſe aut conceſſurum. Sic enim Deus apud Prophetam Jeſajam loquitur, cap. 50. v. 1. כֹּה אָמַר יי׳ אֵי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוּת אִמְּכֶם אֲשֶׁר שִׁלַּחְתִּיהָ *Sic dicit Dominus, Ubi eſt libellus dimiſsionis matris veſtræ, quo dimiſerim eam?* vel, *Qualis eſt? &c.* Et quamvis poſtea

postea eodem versu dicatur, הִן בַּעֲוֹנוֹתֵיכֶם נִמְכַּרְתֶּם וּבְפִשְׁעֵיכֶם שֻׁלְּחָה אִמְּכֶם *Sed propter iniquitates vestras venditi estis, & propter prævaricationes vestras, dimissa est mater vestra:* & apud Jeremiam cap.3. v.8. וָאֵרֶא כִּי עַל כָּל־אֹדוֹת אֲשֶׁר נִאֲפָה מְשֻׁבָה יִשְׂרָאֵל שִׁלַּחְתִּיהָ וָאֶתֵּן אֶת סֵפֶר כְּרִיתֻתֶיהָ אֵלֶיהָ *Et vidi, quòd* (licet) *propter fornicationem omnem quâ fornicata est aversa* (decem tribuum) *Israel, dimisi eam, & ei dedi libellum repudii sui, tamen non timuit prævaricatrix Jehudah soror ejus, sed ivit, & scortata est etiam ipsa*; tamen non vult Abarbenel hæc inter se pugnare, vel hæc loca de totali & finali repudio loqui. Sic enim ille, post aliorum adductas explicationes, scribit & hæc loca conciliat Jesa 50. ויותר נכון אצלי לפרש שהנביא ישעיהו דבר מאומתו בכללותה ולזה אמר אי זה ספר כריתות אמכם אשר שלחתיה להגיד שהש״י לא עזב עמו ונחלתו עזיבה מוחלטת אמנם ירמיהו דבר מהשבטים אותם עצמם שהלכו בגולה שמהם בפרטיותם לרוב פשעיהם שלחם הי׳ מעל פניו ונתן בידם ספר כריתות וכו׳ *Rectius autem est in oculis meis hæc sic explicare, quòd Propheta Esaias loquatur de populo in universalitate sua* (in genere) *atque ideò dicat*, Ubi est ille libellus dimissionis, quo dimiserim matrem vestram; *ad indicandum, quòd Deus non dereliquerit populum suum, & hæreditatem suam derelictione absolutâ: Jeremias autem de decem tribubus illis quæ in captivitatem abierunt, & quos ex illis in particularitate sua* (in specie) *propter multas prævaricationes ipsorum dimisit à facie sua, & in quorum manus dedit libellum dimissionis, ut in deserto captivitatis consumerentur, & illic morerentur: Quod autem ad semen illorum attinet, illud non comprehensum fuit sub illa sententiâ, ideò dicit Jeremias nomine Dei*; Et vidi, quòd propter omnem fornicationem, quâ fornicata est aversa Israel, & ei libellum repudii dedi; *dum enim dicit*, כְּרִיתֻתֶיהָ Repudii sui, *innuit, se loqui de illis duntaxat, qui abierunt in captivitatem, non de toto populo in genere, quem vocat* אֵם Matrem: *hinc dicit mox Jeremias*; Et dixit Dominus ad me, Justificavit animam suam magis rebellis Israel, quàm prævaricatrix Jehudah: Vade, & exclama sermones istos, ad Aquilonem, & dic, Revertere rebellis Israel, dicit Dominus, & non faciam cadere iram meam in vos, quia misericors sum, dicit Dominus, nec servo iram in sæculum. *His enim verbis significat, si tribus Israelis, quæ abducta fuerunt in Aquilonem, se convertant, Deum non servaturum esse captivitatem ipso-*

rum in sæculum, eò quod non dederit libellum dimissionis toti populo, sed iis duntaxat, qui in captivitatem abducti fuerunt. Sed & alio modo loca ista possunt explicari, quasi diceret (Propheta Esaias) הַבִּיטוּ וּרְאוּ נוּסַח הַגֵּט אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאִמְּכֶם שֶׁהִיא הַכְּנֶסִיָּא וְתִרְאוּ בּוֹ אִם הוּא מוּחְלָט אוֹ עַל תְּנַאי כִּי בְלִי סָפֵק הוּא עַל־תְּנַאי וכו׳ *Inspicite & videte exemplar libelli repudii, quem dedi matri vestræ, quæ est Synagoga vel Ecclesia, & ex eo videbitis, num absolutus sit, an conditionatus? procul dubio enim est conditionatus, de eo videlicet tempore, quo futuri sunt mali & peccatores coram Domino, non absolutus: hoc sibi vult dum ait;* Et propter prævaricationes vestras dimissa est mater vestra; *vult enim dicere;* Cum conditione prævaricationum scriptus est libellus ille, non aliter. *Et huc referenda sequens querela v. 2.* Cur veni ego, & nemo adfuit, *sicuti exposui. Et cum hoc consentit etiam quod Jeremias scripsit. Dicit enim primò v. 1.* Si dimiserit vir uxorem suam, & discesserit ab eo, & fuerit viri alterius, num revertetur ad eam amplius? annon prævaricando prævaricata est terra ista? tu autem fornicata es cum amatoribus multis, sed revertere ad me, dicit Dominus. *Vult quippe dicere;* Divortium illud non esse derelictionem absolutam, sed conditionatam, quandiu sc. duraverit prævaricatio illa, & peccatum illud. *Hinc dixit porrò ad eum Dominus in diebus Josiæ Regis, v. 6.* Vidistine quæ fecerit rebellis Israël? abit ipsa supra omnem montem excelsum, & sub omnem arborem viridem, & fornicatur ibi: Et dixi, postquam fecit omnia ista, Revertere ad me, & non est reversa; *quasi diceret; Totum malum inde fuisse, quòd perstiterint decem tribus in peccato suo, neque se converterint; quinimò etiam filii Jehudah, vias ipsorum malas didicerint: hoc est quod ait,* Et vidit prævaricatrix soror ejus Jehudah. *Propter hoc ait,* Et vidi etiam, quòd licet videret, quòd propter omnes fornicationes, quibus prævaricata est rebellis Israel, dimisi eam, dedique ei libellum repudii sui. *Vult enim dicere;* Libellum repudii ejus non fuisse absolutum, sed *propter omnes fornicationes quibus fornicata est, q. d. quamdiu perstituri sint in peccato suo, tamdiu duraturam dimissionem, & vim suam habiturum libellum repudii. Hinc præcepit Propheta, ut moneret eos;* Revertere rebellis Israel, dicit Jehovah, & non cadere faciam iram meam in vos, (*quo intelligitur continuatio & perpetuitas libelli divortii*) quia sanctus ego, neque in perpetuum servo iram. Hactenus ille.

In hunc

In hunc sensum scribit in Argumento capitis 34. Prophetæ Ezechielis, fol. 200. col. 2. *Quemadmodum Edomæi* (Christiani) *lætantur in ruina Israëlis: sic illi, & cæteræ gentes, quæ possident terram Israëlis, reportabunt ignominiam & vastationem suam; terra autem Israel benedicetur in populo & proventu suo;* כִּי הִנֵּה לֹא נִתַּן לָהּ מֵאֵת הָאֱלֹהִים סֵפֶר כְּרִיתוּת׃ אֲבָל הָיָה עִנְיָנָהּ כְּטוּמְאַת הַנִּדָּה שֶׁבִּזְמַן דָּמֶיהָ יִתְרַחֵק מִמֶּנָּה בַּעְלָהּ וְאַחֲרֵי טָהֳרָתָהּ תָּשׁוּב לִימֵי עֲלוּמֶיהָ *nam ecce non datus est illi à Deo libellus divortii, sed ea est ejus ratio quæ mulieris immundæ, à qua tam diu se maritus ejus separat, quamdiu immunditia ejus durat, redeunte autem ejus munditiâ, redit maritus, &c.*

His ergo sic positis & præmissis, dicimus; cùm Lex Dei nos potiùs מִדַּרְכֵי בְּדַרְכֵי הָאֱלֹהִים *incedere doceat & jubeat in Viis Dei,* quàm בְּדַרְכֵי הַטֶּבַע *in viis Naturæ*; Deus autem, ex sententia Abarbenelis, Ecclesiam suam nunquam totaliter & finaliter à se expellat, nec unquam absolutum ei libellum repudii mittat, annon sic potiùs Dei ductum sequi, & ejus exemplo abstinere debeamus à libello divortii dando, quàm ad imitationem Materiæ & Formæ naturalis, subinde mutare? hæc enim similitudo nuspiam nobis in Sacra Scriptura proponitur, neque ullibi per eam Conjugii corporalis ratio & conditio declaratur, ut id fit per typum Conjugii Spiritualis inter Deum & Ecclesiam.

Et sic discussæ quoque sunt Rationes istæ Abarbenelis, qui ubique cæteris Hebræis vult esse oculatior & acutior. Satis etiam, pro instituti nostri ratione, de Secunda hujus Dissertationis parte. Breviter etiam aliquid jam dicendum, de Tertia quæstione propositâ.

PARS III.

I.

QUâ formâ, quove jure, Josephus (Sponsus) Mariam desponsatam suam, non παραδειγματίσαι, sed λάθρα ἀπολῦσαι, clàm dimittere voluerit?

Matthæi cap. 1.

Variæ hîc Interpretum occurrunt sententiæ; ob ambiguitatem verbi ἀπολύσαι, & additum adverbium λάθρα, *Clam*.

Certum & indubitatum puto, cùm Josephus uterum Mariæ animadvertisset, illum de Castitate ejus primò dubitasse, & proinde de Repudio, seu de non copulandâ sibi, per Nuptiarum solennitatem, desponsatâ suâ, cogitasse. Hinc enim dicit Angelus ad eum; Μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ *Ne metue accipere Mariam*. Cur n. *metuebat* Josephus? 1. quia parum honestum erat sponsam fornicariam ducere, & ut Hebræi ajunt, ova colligere quæ non pepererat: *deinde*, quia suprà vidimus, Lege inter Judęos cautum fuisse, ne quis cum uxore fornicaria aut adultera cohabitaret, sed eam dimitteret.

Incertum & dubium, Qualenam fuerit illud divortium, quod moliebatur Josephus?

1. *Quidam* ergo existimant, Josephum de Mariâ deserendâ, & sibi exilio q. spontaneo indicendo, consilia animo suo agitasse, ut & Mariæ honori consuleret, & ipse quoque ignominiam evitaret.

2. Alii de Maria clàm dimittendâ, & à se ablegandâ, id accipiunt. Hoc ipsum verò iterùm diversimodè intelligunt.

Nonnulli enim de Maria vel domum Parentibus remittendâ, vel aliò, ubi sc. ignota esset, ablegandâ; & sic Sponsione clàm inter Josephum & Ipsam rescindendâ: Alii autem, de illâ, secundum Leges & consuetudines Judæorum usitatas, dato sc. libello, repudianda, dictum hoc volunt.

Singulæ hæ sententiæ suos habent Patronos. Nobis, citra cujusquam tamen pręjudicium, Ultima sententia maximè vero similis & consentanea videtur.

2.

Nam quod ad Primam sententiam attinet, illa neque cum Ritibus & Legibus Hebræorum congruit, neque Rationi est consentanea. Ubi enim quæso traditum, ut in tali casu hujusmodi quis consilium capiat? Et num hac ratione vel Mariæ vel Josephi honori consultum fuisset? Non Mariæ honori certè; quia uterus sic nec occultari, nec excusari potuisset, quin illa passim in ore vulgi traduceretur, imò ad Judices adduceretur. Inquirendum utique fuisset & in Graviditatem Mariæ, & in Causam discessus Josephi.

Josephi. Quis hîc prætextus obtendi potuisset? An professio aut peregrinatio longinqua? Atqui hanc legitimè suscipere non potuisset sine scitu & consensu Sponsæ suæ, adeoque etiam Parentum ipsius. An verò cuiquam persuaderi potuisset, Mariam vel Parentes ipsius, veniam ei discedendi concessuros fuisse, à quo impręgnata postmodùm credi debuisset? Hoc enim faciendum fuisset, si Mariæ crimen, de quo suspecta erat, honesto aliquo velo tegi debuisset. Quin imò neque hoc satis fortasse fuisset ad ipsius excusationem. In Ritualibus enim Hebræorum reperio Canonem, quo cavetur; si quis longinquam & diuturnam peregrinationem suscipiat, ut discessurus, in omnem eventum Libellum repudii uxori suæ scribat. Sic legitur in שלחן ערוך parte 4. Tit. הלכות גטין Num. 154. §.8. אם ידוע שהאיש רוצה לילך לארץ אחרת ישביעוהו שלא ילך או יכפוהו שקודם שילך יגרש אותה לזמן *Si constet, quòd vir velit proficisci in terram aliam, adjurabunt eum, ne abeat, aut saltem adigent eum, ut primò eam ad tempus in omnem eventum expellat.* Si aliter, clam videlicet, insciâ Mariâ & parentibus ejus, discessum molitus fuisset; omnem culpam in se derivasset, quod non est viri boni, famam suam innocenter ita prostituere & prodigere.

3.

Quod ad Secundam sententiam attinet; neque illa probabilitatis aliquam habet speciem. Sponsam, solenniter in præsentia testium, solenni benedictione, & festivitate, desponsatam, famâ publicâ pro tali agnitam, habitam, & celebratam; occultare, aut clàm ablegare, quî potuisset? An cum deprædicata Josephi integritate congruisset, hac ratione Mariæ crimen tegere & occultare? Aut, si maximè voluisset, non potuisset. Obstabant enim hîc Leges, quibus cautum est, ne quisquam, etiam desponsatam suam, aliter quàm in præsentia testium & tradito libello repudii, dimittat & expellat, ut sic non potuissent sponsalia inter ipsos clàm & privatim rescindi. Et, si Leges hæ maximè non fuissent, annon & amici, & Ecclesia, & Magistratus, annon Desponsationis testes, inquisivissent, quid de Maria factum esset, & quónam sponsa ista devenisset, &c. Parentibus clàm remitti domum non poterat, sine vel libello repudii, vel actionis alicujus intentatione.

4.

Tertia itaque sententia omnium mihi videtur verisimillima, quòd Josephus Mariam, secundum Leges & consuetudines Judæorum, dato libello repudii, dimittere & repudiare voluerit. Rationes sunt hæ:

1. quia Sponsa legitima, ut suprà vidimus, non aliter dimitti potuit. Non est autem probabile, Josephum, virum justum, pium, & Legum observantem, Leges Judæorum receptas transgredi voluisse; sed id potiùs facere, quod illæ vel præcipiebant, vel permittebant.

2. quia iterum diserta extabat Traditio juris, si quis in Uxore vel Sponsa reperiat ערות דבר Turpitudinem aliquam, maximè Pudicitiæ virginali vel muliebri adversam, & eam propterea expellere à se velit, ut id faciat Libello repudii, & iis ceremoniis, quæ ex parte suprà fuerunt expositæ. Cùm itaque Josephus hîc hujusmodi Turpitudinem in Maria deprehendisset, quæ Castitatem & Pudicitiam ejus ipsi suspectam redderet, an credibile quæso est, illum de alia via eam deserendi cogitasse, quàm de ea, quam Leges & statuta Mosis & Doctorum ei ostendebant, & præscribebant.

3. Favet huic sententiæ verbum ἀπολύειν, quod Evangelista adhibet, quod in Causis matrimonialibus vix aliam significationem admittit, quàm *Dissolvere*, sc. conjugium vel sponsionem, modo legitimo & usitato, h.e. *Dimittere per legitimum divortium, secundum Leges sc. & consuetudines.* Vocabula autem sunt pro subjecta materia accipienda & intelligenda. Qui privatim aliquam deserit & derelinquit de facto, is non benè dicitur ἀπολύειν *Dissolvere*, vinculum sc. matrimonii, præsertim in gente Judaicâ, Legum & statutorum tenacissimâ. Id potius est Rumpere, quàm Solvere. Neque etiam alio sensu Scriptores Novi Testamenti vocem hanc usurpant. Vide Matth. 5. v. 31, 32. & 19. v. 3. 7. 8. 9. Marci 10. v. 2. 4. 11. 12. Lucæ 16. v. 18. Quin &, si ad voces Hebraicas attendamus, quibus hæc vox respondet, sive in Stylo Biblico & purè Hebraico, sive in stylo, tempore Christi inter Judæos familiari & usitato, iterum non alium poterimus ex hac voce sensum elicere. Ἀπολύειν Græcè hîc idem est quod aliâs ἐξαποστεῖλαι, Hebraicè שַׁלַּח. Hoc verò in materia Conjugii & Divortii iterùm non aliud significat,

significat, quàm legitimè, dato libello à se dimittere, amittere, Deut. 22. v. 19. 29. & 24. v. 1. 2. 4. Jer. 3. v. 1. 8. Jes. 50. v. 1. in quibus locis LXX. Græci usurparunt verbum ἐξαποστέλλω, eodem sensu. Sic Chaldæi & Rabbini usurpant *verbum* פטר, quod eundem sensum habet, ut in Lexico videre est. De Desertione vel Dimissione aliâ, ista verba nunquam leguntur in hac materia.

5.

Qui verò, inquiat aliquis, *dicit Evangelista*, *Josephum voluisse clàm dimittere Mariam*, *si hæc dimissio de Libello divortii intelligenda?*

Ratio dubitandi est, quòd nec ratione Sponsalium, nec ratione Repudiorum, clandestina Dimissio locum habere queat.

Desponsatio enim fiebat adhibitis testibus, datis arrhis, consecratione, confirmabatur conviviis & aliis festivitatibus. Itaque clàm retractari aut tolli non poterat.

Repudii etiam libellus scribendus erat solemniter, in præsentia testium tradendus: persona repudiata permittebatur iterum alii cuivis sponso seu marito, &c. uti hæc omnia suprà ex Hebræis sunt explicata. Quomodo ergo *clàm* hoc fieri potuisset, ut non statim omnibus & toti q. mundo innotesceret? quid clandestina traditio libelli juvisset, cùm res celari non posset?

℞. Particula seu Circumstantia hæc (λάθρα *Clàm*) non respicit propriè ad sequens Verbum ἀπολῦσαι; sed opponitur præcedentibus verbis, quibus dicitur, quòd Josephus noluerit eam παραδειγματίσαι *Publicè & ignominiosè traducere.* Itaque ut intelligamus, quid illud λάθρα *Clàm* sibi velit, priùs tenendum quid sit hoc παραδειγματίσαι. Hoc verò quid sit, non tam ex vi vocis seu verbi ipsius intelligimus, quod *Publicam & exemplarem alicujus, eamq; ignominiosam & cum infamia conjunctam, expositionem* significat, & Hebræis גלה vel פרסם (quamvis generalioribus, neque ita emphaticis) respondet; quàm si consideremus, Quid in tali casu, de Sponsa sic deprehensâ, & ad Judices delatâ, secundum Leges & statuta Hebræorum, fieri debuerit? Casus talis est: Josephus cùm hæc animo secum volveret, omninò adhuc de Castitate sponsæ suæ dubitasse, & suspectā eā habuisse videtur, quòd ab alio gravida facta fuerit. Quid itaq; faciendum ipsi erat? Vel *Ducenda* erat, & injuria hæc concoquenda atq; tegenda, vel *Dimittenda*.

Ducere

vortium non habet, ut Clar. Spanhemius docet in Dubb. Evang. par.3. Dub. cxxvii. Non itaque tanta fuit ratio laudandi eum, qui non dimittit uxorem, ut qui non accipit Usuram. Sed negari quoque potest, nihil tale in Sacris literis reperiri. Nam sunt Interpretes, qui locum Malachiæ cap.2. suprà adductum ita exponunt, ut Propheta illic testetur, Deum odisse repudia ea, quæ fœminis dabantur ex sola caussa infæcundi uteri, cæterà innocentibus; & ut facti hujus iniquitatem ostendat, exemplo uti *Abrahami*, quem *Unius* nomine indigitari volunt, qui cùm justissimo teneretur prolis desiderio, tamen uxorem sterilem in matrimonio retinuerit. Vide Grotium ad Matth. cap.5. Adde quòd si non legamus encomia eorum, qui non dimittunt Uxores; nulla tamen etiam legamus laudata exempla Patriarcharum vel Prophetarum, qui repudium miserint uxoribus suis.

Objici posset Abrahami exemplum, *qui Hagarem, quam suasu conjugis suæ Saræ duxisse legitur Gen.16.2. ejusdem instinctu ejecit & expulit unà cum filio Ismaële, Gen.21.10.14.* Sed illud nihil ad rem facit.

Nam 1. Hagar non fuit vera uxor, sed Ancilla Concubina. Hinc dicit Sara; *Ejice ancillam istam:* & Genes.25.6. vocatur Concubina: illa enim quoque, ex sententia præstantissimorum Interpretum, & ipsius Abarbenelis, comprehenditur, quando dicitur; *Filiis verò Concubinarum dedit Abraham dona.* Concubinæ autem, ut suprà visum, nullas habebant literas dotis, quæ ad veras & legitimas nuptias requiruntur, ac proinde non erant veræ uxores. Deterioris etiam conditionis fuerunt Ancillæ concubinæ, quàm ingenuæ & liberæ, quæ in matrimonium duci potuerunt. Unde illarum filii non hæredes fuerunt patrũ suorum, sed spontaneas & liberas donationes ab illis acceperunt. Vide Majemon. in הלכות נחלות cap.1. ubi disertè dicit; *Filius ex Ancilla aut Extranea, non est ullâ ratione filius,* וְאֵינוֹ יוֹרֵשׁ כְּלוּם *nec ullam hereditatem capit.* Unde & D. Paul. ad Gal.4. v.30. *Nequaquam enim heres esse potest filius ancillæ, cum filiâ liberæ.* Ab eo itaque, quod circa hujusmodi concubinam factum, ad veram & legitimam uxorem, non valet consequentia. Et, si pro vera uxore agnoscenda esset Hagar, probandum esset prius, Polygamiam esse licitam & bonam. 2. quòd Abraham Saræ hac in re morem gessit, ejus mandatum accepit à Deo, cujus singulares & graves etiam redduntur rationes. Ita

singulare

singulare est hoc exemplum, quod nihil probare potest pro arbitrariis & promiscuis hujusmodi Divortiis.

18.

SEPTIMUM ARGUMENTUM.

Si Divortia non sunt à Deo præcepta, neque secundum Legem, & ritum Mosis & Israëlis, sequitur, Mulierem perpetuò desponsatam manere viro suo, nec unquam ab eo separari posse. Quod si verò res ita habeat, quæritur, Quare Deus permiserit Uxorem dimissam seu repudiatam Viro secundo, cùm continuò sit ac maneat Uxor mariti prioris?

Ry. 1. Non docemus nos, Omnia Divortia esse illicita & prohibita, sed Arbitraria illa, quasvis, etiam levissimas ob causas, pro lubitu mariti, fieri solita. In talibus, coram Deo, vinculum matrimonii, etiam post dimissionem consuetam, manere asserimus; adeoq; tùm maritum adulterum fieri, tùm uxorem, si alii post divortium tale nupserit.

2. Probandum, Deum in lege allegata permisisse Uxorem quavis de caussâ dimissam Viro alteri. Verba illa, ut suprà vidimus, ex ipso etiam Abarbenele, hypotheticè sunt à Mose prolata, & nil aliud docent, quàm quid facti fuerit inter Judæos, non quid Juris Divini; quid Deus tunc dissimulando q. toleraverit, non quid præceperit, vel approbativè concesserit, & permiserit. Objectio verò nulla, nisi talis concessio & approbatio demonstrata fuerit.

19.

OCTAVUM ARGUMENTUM ducit à Fine institutorum Sponsalium;

Philosophus, inquit, *docet in Politicis, hoc fine instituta esse Sponsalia ante nuptias; quò, tempore hoc intermedio, desponsati se invicem probent: &, siquidem deprehendant, Pacem, Concordiam & Amorem inter ipsos sequi, ex similitudine & convenientia Temperamentorum, ad Nuptias quoque progrediantur; si secus, à Nuptiis abstineant, neque Vir uxorem eam ducat: quia satius est eam repudiare* בְּתוּלָה Betúlah *Virginem, quàm* בְּעוּלָה Beúlah *Nuptam & ductam. Quod si verò etiam jam duxerit, nec ullâ ratione concordes vivere possint, præstare, ut eam postea expellat, quàm cum suo dolore retineat, & in perpetuis jurgiis & rixis cum ea vivat; & ut alia infinita incommoda prohibeantur:* כִּי בְּחִירַת הָרַע בְּמִיעוּטוֹ *Nam inter duo mala minus eligendum. Hac*

S 3

ratione enim poterit Ipse ducere uxoerm aliam, sibi convenientiorem, & ipsa quoque nubere Viro alteri; sicq́, utriusque bonum promoveri, & multa mala præcaveri.

R/. 1. Probandum est aliâ, quàm Aristotelis aut Platonis authoritate, eo fine instituta esse Sponsalia, ut Sponsus interea Sponsæ suæ naturam, indolem, mores, &c. demùm probet; & si tùm eam minus sibi placentem aut convenientem deprehendat, repudiet. Magnum postulatum est, quod hîc sibi sumit. Concedimus equidem, præter alias causas, hanc quoque unam esse, cur instituta sint Sponsalia, ut hoc temporis intervallo tempestivè dispiciatur, num aliquid fortassis existat, quod matrimonii consummationem impedire possit: Sed quamvis hîc causam à Sponso prætensam, & quidem ab ipsius placito, judicio, & arbitrio suspensam, id facere posse, id nos negamus. Causam oportet esse justam, sufficientem, & legitimam. Suprà ex Abarbenele audivimus, eandem esse Sponsæ hîc rationem, quæ Uxoris jam in thalamum traductæ. Ergo non aliâ ratione dimitti potest.

2. Quod ulterius dicitur, *Inter duo mala, minus esse eligendum*, ac proinde satius esse, si quis talem jam duxerit, cum qua non concorditer vivere possit, sed in perpetuis jurgiis & rixis, ad hæc & alia majora mala præcavenda, & utriusque tranquillitatem juvandam, ut eam expellat, & aliam ducat, quàm ut eam retineat, &c; quod, inquam, hîc dicitur, acceptamus, quatenus supponitur; Divortium tale esse malum, sc. vel Legi, vel Sanctioni & ordinationi Dei repugnans, ac proinde opponimus Regulam aliam, *Non esse facienda mala, ut eveniant bona*. Deinde dicimus, Actionum nostrarum regulam non esse, nostra vel commoda, vel incommoda, sed voluntatem Dei, ejusque ordinationem verbo expressam. Commoda enim & incommoda illa sæpè sunt tantùm δοξαστά, non vera, & qualiacunque illa sint, inprimis corporalia, Voluntati Dei sunt subjicienda. Voluntas autem Dei est, ut quod ipse legitimè conjunxit, homo non separet, ut Vir, parentibus relictis, uxori suæ (legitimè ductæ) adhæreat, & sint caro una; sine clausula, & sine conditione hac adjecta; *siquidem uxor illa fuerit ejusdem cum ipso natura, animi, voluntatis, &c.* Si hæc admitterentur, quæ quæso in mundo foret confusio? ut suprà jam vidimus. Morositati mulieris, opponenda à viro Le-

I 2 nitas,

nitas, Mansuetudo, Prudentia, Patientia; quâ mores illius studebit vel corrigere & diminuere, aut certè tolerare, tanquam crucem à Deo sibi impositam, juxta illud Varronis:

Uxoris vitium tollas opus est aut feras:
Qui tollit vitium, uxorem commodiusculam
Sibi præstat: qui fert, sese meliorem facit.

20.

NONUM & ULTIMUM Abarbenelis Argumentum;

Scribit: תּוֹרָתֵינוּ הַקְּדוֹשָׁה מְדָרְכֵת אוֹתָנוּ בְּדַרְכֵי הַטֶּבַע הֶחָכָם בְּהַסְכָּמַת בּוֹרְאוֹ h. e. *Lex nostra sancta deducit nos secundum Vias Naturæ Sapientis. Jam verò constat, omnes creaturas inferiores compositas esse ex Materia & Forma; Materiam item vocari* Fœminam, *& Formam vocari* Virum, *in Parabolis Prophetarum, & ænigmatis ipsorum. Quemadmodum ergo Forma non requiescit in Materia, nisi certis conditionibus, veluti* primò *est* רוֹשֶׁם הַשָּׁמַיִם *Signatura cœlestis, & Motus cœli; tanquam causa generationis illius;* secundò, *Dispositio Materiæ, ejusq; temperamentum ad recipiendam formam: sic Hominis societas cum Uxore non est prospera, nisi sit à Deo ex cœlis; & Uxor, in natura & temperamento suo, disposita fuerit, ad consentiendum cum eo. Et quemadmodum, mutato temperamento, Forma à Materia separatur, neque permanet, nisi secundum dispositionem & æqualitatem temperamenti Materiæ, recipientis eam: sic quando Vir in Uxore sua videt Turpitudinem aliquam, excessumq; temperamenti ab æqualitate & perfectione necessaria ac requisita, tùm expellet ac dimittet eam è domo sua, sicut Forma separatur à Materia. Quemadmodum etiam Generatio & Corruptio primò attribuuntur Formæ, utpote à qua Actio provenit (Materia enim recipit tantùm Formam): sic in Conjugii dissolutione Facultas expellendi & dimittendi dependet tantùm à voluntate Viri; Quemadmodum verò Corruptio venit à parte Materiæ: sic Turpitudo deprehensa in Muliere, causa est Divortii. Quemadmodum porrò Materia, cùm exuit Formam unam, statim recipit aliam, neque sine Forma manet: sic etiam Mulier repudiata nubere potest Viro alii. Quemadmodum denique, juxta ordinarium & consuetum naturæ cursum, Forma prima non redire solet ad Materiam illam, posteaquam ea exuit jam Formam secundam & tertiam: sic Maritus qui dimisit Uxorem, quæ postmodum ab alio ducta, & iterum dimissa ac repudiata est, non potest eam reassumere, &c.*

21. Argu-

℞. Argumentum hoc eſt ſymbolicum : Theologia autem ſymbolica non eſt argumentativa, ſicut Hebræi ipſi fatentur, quando ajunt, אֵין מַקְשִׁין בְּהַגָּדָה. Si hîc ingenio indulgere liberet, alia poſſent dari ſimilia ex Natura deſumpta, quibus probari poſſet, repudia vel divortia nequaquam eſſe Naturæ convenientia, & quidem ex ipſa Scriptura. Annon uxor cum Viro eſt caro una? annon os ex oſsibus ejus, caro ex carne ejus? An autem naturæ conveniens eſt, ut quis carnem ſuam odio habeat? ut quamvis leviculam ob cauſam membrum aliquod ſuum, & quidem nobile, à corpore ſuo abſcindat & abjiciat?

Multa talia ſpecioſè & jucundè poſſunt proferri, ſed non ſolidè. Omne enim ſimile eſt etiam diſsimile. Lex quidem non eſt contra naturam, ſed potiùs naturæ conformis: at nititur præcipuè Voluntati Dei.

Et probandum eſſet, eandem eſſe per omnia rationem Conjugii, quæ Generationis & Corruptionis in natura.

Conjugii potiùs ea eſt ratio, quæ *Fœderis*, & quidem Sacroſancti, Proverb. 2. v. 17. *Quæ* (mulier extranea) *deſerit ducem adoleſcentiæ ſuæ: & fœderis Dei ſui oblita eſt*; Conjugii nimirum contracti; advocato Dei nomine. Unde Uxor vocatur אֵשֶׁת בְּרִיתֶךָ *Confœderata viri*, Malach. 2. 15. Habet rationem *Societatis* & *Amicitiæ*, unde ibidem vocatur חֲבֶרְתְּךָ *Socia mariti*. Quemadmodum ergo fœdera, ſocietates, & amicitiæ, debent eſſe perpetuæ, conſtantes, & utrinq; inviolabiles: ita etiam Conjugium. Quæ ſimilitudo longè eſt aptior & convenientior, quàm illa, & inſuper in Sacra Scriptura fundata.

Imò dici poteſt Abarbeneli, annon Conjugium corporale inter homines, ſit כְּדִבּוּק הָאֱלֹהַּ עִם הָאוּמָה *Typus Conjugii Spiritualis inter Deum & populum Iſraëliticum?* Nunquam autem ille concedet, Deum huic ſuæ ſponſæ & conjugi *abſolutum & totalem* libellum Dimiſsionis ſeu Repudii dediſſe vel daturum, ſed perpetuò ei fidem ſemel datam ſervare & ſervaturum, nec unquam eam totaliter repudiaturum, vel libertatem alii Viro nubendi conceſsiſſe aut conceſſurum. Sic enim Deus apud Prophetam Jeſajam loquitur, cap. 50. v. 1. כֹּה אָמַר יי׳ אֵי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוּת אִמְּכֶם אֲשֶׁר שִׁלַּחְתִּיהָ *Sic dicit Dominus, Ubi eſt libellus dimiſsionis matris veſtræ, quo dimiſerim eam?* vel, *Qualis eſt? &c.* Et quamvis poſtea

postea eodem versu dicatur, הֵן בַּעֲונֹתֵיכֶם נִמְכַּרְתֶּם וּבְפִשְׁעֵיכֶם שֻׁלְּחָה אִמְּכֶם *Sed propter iniquitates vestras venditi estis, & propter prævaricationes vestras, dimissa est mater vestra:* & apud Jeremiam cap.3. v.8. וָאֵרֶא כִּי עַל כָּל־אֹדוֹת אֲשֶׁר נִאֲפָה מְשֻׁבָה יִשְׂרָאֵל שִׁלַּחְתִּיהָ וָאֶתֵּן אֶת סֵפֶר כְּרִיתֻתֶיהָ אֵלֶיהָ *Et vidi, quòd* (licet) *propter fornicationem omnem quâ fornicata est aversa* (decem tribuum) *Israel, dimisi eam, & ei dedi libellum repudii sui, tamen non timuit prævaricatrix Jehudah soror ejus, sed ivit; & scortata est etiam ipsa;* tamen non vult Abarbenel hæc inter se pugnare, vel hæc loca de totali & finali repudio loqui. Sic enim ille, post aliorum adductas explicationes, scribit & hæc loca conciliat Jesa 50. וְיוֹתֵר נָכוֹן אֶצְלִי לְפָרֵשׁ שֶׁהַנָּבִיא יְשַׁעְיָהוּ דִּבֵּר מֵאוּמָה בִּכְלָלוּתָהּ וְלָזֶה אָמַר אֵי זֶה סֵפֶר כְּרִיתוּת אִמְּכֶם אֲשֶׁר שִׁלַּחְתִּיהָ לְהַגִּיד שֶׁהַשׁ״י לֹא עָזַב עַמּוֹ וְנַחֲלָתוֹ עֲזִיבָה מוּחְלֶטֶת אֻמְנָם יִרְמְיָהוּ דִּבֵּר מֵהַשְּׁבָטִים אוֹתָם עַצְמָם שֶׁהָלְכוּ בַּגּוֹלָה שֶׁמֵּהֶם בִּפְרָטִיּוּתָם לְרוֹב פִּשְׁעֵיהֶם שִׁלְּחָם יי׳ מֵעַל פָּנָיו וְנָתַן בְּיָדָם סֵפֶר כְּרִיתוּת וכו׳ *Rectius autem est in oculis meis hæc sic explicare, quòd Propheta Esaias loquatur de populo in universalitate sua* (in genere) *atque ideò dicat*, Ubi est ille libellus dimissionis, quo dimiserim matrem vestram; *ad indicandum, quòd Deus non dereliquerit populum suum, & hæreditatem suam derelictione absolutâ: Jeremias autem de decem tribubus illis quæ in captivitatem abierunt, & quos ex illis in particularitate sua* (in specie) *propter multas prævaricationes ipsorum dimisit à facie sua, & in quorum manus dedit libellum dimissionis, ut in deserto captivitatis consumerentur, & illic morerentur: Quod autem ad semen illorum attinet, illud non comprehensum fuit sub illa sententiâ, ideò dicit Jeremias nomine Dei;* Et vidi, quòd propter omnem fornicationem, quâ fornicata est aversa Israel, & ei libellum repudii dedi; *dum enim dicit,* כְּרִיתֻתֶיהָ: Repudii sui, *innuit, se loqui de illis duntaxat, qui abierunt in captivitatem, non de toto populo in genere, quem vocat* אֵם Matrem: *hinc dicit mox Jeremias;* Et dixit Dominus ad me, Justificavit animam suam magis rebellis Israel, quàm prævaricatrix Jehudah: Vade, & exclama sermones istos, ad Aquilonem, & dic, Revertere rebellis Israel, dicit Dominus, & non faciam cadere iram meam in vos, quia misericors sum, dicit Dominus, nec servo iram in sæculum. *His enim verbis significat, si tribus Israelis, quæ abductæ fuerunt in Aquilonem, se convertant, Deum non servaturum esse captivitatem ipso-*

rum in sæculum, eò quod non dederit libellum dimißionis toti populo, sed iis duntaxat, qui in captivitatem abducti fuerunt. Sed & alio modo loca iſta poſſunt explicari, quaſi diceret (Propheta Eſaias) הַבִּיטוּ וּרְאוּ נוֹסַח הַגֵּט אֲשֶׁר נָתַתִּי לְאִמְּכֶם שֶׁהִיא הַכְּנֵסִיָּא וְתִרְאוּ בוֹ אִם הוּא מוּחְלָט אוֹ עַל תְּנַאי כִּי בְלִי סָפֵק הִיא עַל־תְּנַאי וכו׳ *Inſpicite & videte exemplar libelli repudii, quem dedi matri veſtra, quæ eſt Synagoga vel Eccleſia, & ex eo videbitis, num abſolutus ſit, an conditionatus? procul dubio enim eſt conditionatus, de eo videlicet tempore, quo futuri ſunt mali & peccatores coram Domino, non abſolutus: hoc ſibi vult dum ait;* Et propter prævaricationes veſtras dimiſſa eſt mater veſtra; *vult enim dicere;* Cum conditione prævaricationum ſcriptus eſt libellus illé, non aliter. *Et huc referenda ſequens querela v. 2.* Cur veni ego, & nemo adfuit, *ſicuti expoſui. Et cum hoc conſentit etiam quod Jeremias ſcripſit. Dicit enim primò v. 1.* Si dimiſerit vir uxorem ſuam, & diſceſſerit ab eo, & fuerit viri alterius, num revertétur ad eam amplius? annon prævaricando prævaricata eſt terra iſta? tu autem fornicata es cum amatoribus multis, ſed revertere ad me, dicit Dominus. *Vult quippe dicere;* Divortium illud non eſſe derelictionem abſolutam, ſed conditionatam, quandiu ſc. duraverit prævaricatio illa, & peccatum illud. *Hinc dixit porrò ad eum Dominus in diebus Joſiæ Regis, v. 6.* Vidiſtine quæ fecerit rebellis Iſraël? abit ipſa ſupra omnem montem excelſum, & ſub omnem arborem viridem, & fornicatur ibi: Et dixi, poſtquam fecit omnia iſta, Revertere ad me, & non eſt reverſa; *quaſi diceret; Totum malum inde fuiſſe, quòd perſtiterint decem tribus in peccato ſuo, neque ſe converterint; quinimò etiam filii Jehudah, vias ipſorum malas didicerint: hoc eſt quod ait,* Et vidit prævaricatrix ſoror ejus Jehudah. *Propter hoc ait,* Et vidi etiam, quòd licet videret, quòd propter omnes fornicationes, quibus prævaricata eſt rebellis Iſrael, dimiſi eam, dedique ei libellum repudii ſui. *Vult enim dicere;* Libellum repudii ejus non fuiſſe abſolutum, ſed *propter omnes fornicationes quibus fornicata eſt*, q. d. *quamdiu perſtituri ſint in peccato ſuo, tamdiu duraturam dimißionem, & vim ſuam habiturum libellum repudii. Hinc præcepit Propheta, ut moneret eos;* Revertere rebellis Iſrael, dicit Jehovah, & non cadere faciam iram meam in vos, (*quo intelligitur continuatio & perpetuitas libelli divortii*) quia ſanctus ego, neque in perpetuum ſervo iram. Hactenus ille.

In hunc

In hunc sensum scribit in Argumento capitis 34. Prophetæ Ezechielis, fol.200. col.2. *Quemadmodum Edomæi* (Christiani) *lætantur in ruina Israëlis: sic illi, & cætera gentes, quæ possident terram Israëlis, reportabunt ignominiam & vastationem suam; terra autem Israel benedicetur in populo & proventu suo;* כִּי הִנֵּה לֹא נִיתַּן לָהּ מֵאֵת הָאֱלֹהִים סֵפֶר כְּרִיתוּת׃ אֲבָל הָיָה עִנְיָנָהּ כְּטוּמְאַת הַנִּדָּה׃ שֶׁבִּזְמַן דָּמֶיהָ יִתְרַחֵק מִמֶּנָּה בַּעְלָהּ׃ וְאַחֲרֵי טָהֳרָתָהּ תָּשׁוּב לִימֵי עֲלוּמֶיהָ *nam ecce non datus est illi à Deo libellus divortii, sed ea est ejus ratio quæ mulieris immundæ, à qua tam diu se maritus ejus separat, quamdiu immunditia ejus durat, redeunte autem ejus munditiâ, redit maritus, &c.*

His ergo sic positis & præmissis, dicimus; cùm Lex Dei nos potiùs מִדְרֶכֶת בְּדַרְכֵי הָאֱלֹהִים *incedere doceat & jubeat in Viis Dei,* quàm בְּדַרְכֵי הַטֶּבַע *in viis Naturæ*; Deus autem, ex sententia Abarbenelis, Ecclesiam suam nunquam totaliter & finaliter à se expellat, nec unquam absolutum ei libellum repudii mittat, annon sic potiùs Dei ductum sequi, & ejus exemplo abstinere debeamus à libello divortii dando, quàm ad imitationem Materiæ & Formæ naturalis, subinde mutare? hæc enim similitudo nuspiam nobis in Sacra Scriptura proponitur, neque ullibi per eam Conjugii corporalis ratio & conditio declaratur, ut id fit per typum Conjugii Spiritualis inter Deum & Ecclesiam.

Et sic discussæ quoque sunt Rationes istæ Abarbenelis, qui ubique cæteris Hebræis vult esse oculatior & acutior. Satis etiam, pro instituti nostri ratione, de Secunda hujus Dissertationis parte. Breviter etiam aliquid jam dicendum, de Tertia quæstione propositâ.

PARS III.

I.

QUâ formâ, quove jure, Josephus (Sponsus) Mariam desponsatam suam, non παραδειγματίσαι, sed λάθρᾳ ἀπολύσαι, clàm dimittere voluerit?

Matthæi cap. I.

Variæ hîc Interpretum occurrunt ſententiæ; ob ambiguitatem verbi ἀπολύσαι, & additum adverbium λάθρᾳ, *Clam*.

Certum & indubitatum puto, cùm Joſephus uterum Mariæ animadvertiſſet, illum de Caſtitate ejus primò dubitaſſe, & proinde de Repudio, ſeu de non copulandâ ſibi, per Nuptiarum ſolennitatem, deſponſatâ ſuâ, cogitaſſe. Hinc enim dicit Angelus ad eum; Μὴ φοβηθῇς παραλαβεῖν Μαριὰμ *Ne metue accipere Mariam*. Cur n. *metuebat* Joſephus? 1. quia parum honeſtum erat ſponſam fornicariam ducere, & ut Hebræi ajunt, ova colligere quæ non pepererat: *deinde*, quia ſuprà vidimus, Lege inter Judæos cautum fuiſſe, ne quis cum uxore fornicaria aut adultera cohabitaret, ſed eam dimitteret.

Incertum & dubium, Qualenam fuerit illud divortium, quod moliebatur Joſephus?

1. *Quidam* ergo exiſtimant, Joſephum de Mariâ deſerendâ, & ſibi exilio q. ſpontaneo indicendo, conſilia animo ſuo agitaſſe, ut & Mariæ honori conſuleret, & ipſe quoque ignominiam evitaret.

2. Alii de Maria clàm dimittendâ, & à ſe ablegandâ, id accipiunt. Hoc ipſum verò iterùm diverſimodè intelligunt.

Nonnulli enim de Maria vel domum Parentibus remittendâ, vel aliò, ubi ſc. ignota eſſet, ablegandâ; & ſic Sponſione clàm inter Joſephum & Ipſam reſcindendâ: Alii autem, de illâ, ſecundum Leges & conſuetudines Judæorum uſitatas, dato ſc. libello, repudiandâ, dictum hoc volunt.

Singulæ hæ ſententiæ ſuos habent Patronos. Nobis, citra cujuſquam tamen præjudicium, Ultima ſententia maximè vero ſimilis & conſentanea videtur.

2.

Nam quod ad Primam ſententiam attinet, illa neque cum Ritibus & Legibus Hebræorum congruit, neque Rationi eſt conſentanea. Ubi enim quæſo traditum, ut in tali caſu hujuſmodi quis conſilium capiat? Et num hac ratione vel Mariæ vel Joſephi honori conſultum fuiſſet? Non Mariæ honori certè; quia uterus ſic nec occultari, nec excuſari potuiſſet, quin illa paſſim in ore vulgi traduceretur, imò ad Judices adduceretur. Inquirendum utique fuiſſet & in Graviditatem Mariæ, & in Cauſam diſceſſus Joſephi.

Josephi. Quis hîc prætextus obtendi potuisset? An profectio aut peregrinatio longinqua? Atqui hanc legitimè suscipere non potuisset sine scitu & consensu Sponsæ suæ, adeoque etiam Parentum ipsius. An verò cuiquam persuaderi potuisset, Mariam vel Parentes ipsius, veniam ei discedendi concessuros fuisse, à quo impregnata postmodùm credi debuisset? Hoc enim faciendum fuisset, si Mariæ crimen, de quo suspecta erat, honesto aliquo velo tegi debuisset. Quin imò neque hoc satis fortasse fuisset ad ipsius excusationem. In Ritualibus enim Hebræorum reperio Canonem, quo cavetur, si quis longinquam & diuturnam peregrinationem suscipiat, ut discessurus, in omnem eventum Libellum repudii uxori suæ scribat. Sic legitur in שלחן ערוך parte 4. Tit. הלכות גטין Num. 154. §. 8. אם ידוע שהאיש רוצה לילך לארץ אחרת ישביעוהו שלא ילך או יכפוהו שקודם שילך יגרש אותה לזמן *Si constet, quòd vir velit proficisci in terram aliam, adjurabunt eum, ne abeat, aut saltem adigent eum; ut primò eam ad tempus in omnem eventum expellat.* Si aliter, clam videlicet, insciâ Mariâ & parentibus ejus, discessum molitus fuisset, omnem culpam in se derivasset, quod non est viri boni, famam suam innocenter ita prostituere & prodigere.

3.

Quod ad Secundam sententiam attinet; neque illa probabilitatis aliquam habet speciem. Sponsam, solenniter in præsentia testium, solenni benedictione, & festivitate, desponsatam, famâ publicâ pro tali agnitam, habitam, & celebratam, occultare, aut clàm ablegare, qui potuisset? An cum deprædicata Josephi integritate congruisset, hac ratione Mariæ crimen tegere & occultare? Aut, si maximè voluisset, non potuisset. Obstabant enim hîc Leges, quibus cautum est, ne quisquam, etiam desponsatam suam, aliter quàm in præsentia testium & tradito libello repudii, dimittat & expellat, ut sic non potuissent sponsalia inter ipsos clàm & privatim rescindi. Et, si Leges hæ maximè non fuissent, annon & amici, & Ecclesia, & Magistratus, annon Desponsationis testes, inquisivissent, quid de Maria factum esset, & quónam sponsa ista devenisset, &c. Parentibus clàm remitti domum non poterat, sine vel libello repudii, vel actionis alicujus intentatione.

4.

Tertia itaque sententia omnium mihi videtur verisimillima, quòd Josephus Mariam, secundum Leges & consuetudines Judæorum, dato libello repudii, dimittere & repudiare voluerit. Rationes sunt hæ:

1. quia Sponsa legitima, ut suprà vidimus, non aliter dimitti potuit. Non est autem probabile, Josephum, virum justum, pium, & Legum observantem, Leges Judæorum receptas transgredi voluisse; sed id potiùs facere, quod illæ vel præcipiebant, vel permittebant.

2. quia iterum diserta extabat Traditio juris, si quis in Uxore vel Sponsa reperiat ערות דבר Turpitudinem aliquam, maximè Pudicitiæ virginali vel muliebri adversam, & eam propterea expellere à se velit, ut id faciat Libello repudii, & iis ceremoniis, quæ ex parte suprà fuerunt expositæ. Cùm itaque Josephus hîc hujusmodi Turpitudinem in Maria deprehendisset, quæ Castitatem & Pudicitiam ejus ipsi suspectam redderet, an credibile quæso est, illum de alia via eam deserendi cogitasse, quàm de ea, quam Leges & statuta Mosis & Doctorum ei ostendebant, & præscribebant.

3. Favet huic sententiæ verbum ἀπολύειν, quod Evangelista adhibet, quod in Causis matrimonialibus vix aliam significationem admittit, quàm *Dissolvere*, sc. conjugium vel sponsionem, modo legitimo & usitato, h.e. *Dimittere per legitimum divortium, secundum Leges sc. & consuetudines.* Vocabula autem sunt pro subjecta materia accipienda & intelligenda. Qui privatim aliquam deserit & derelinquit de facto, is non benè dicitur ἀπολύειν *Dissolvere*, vinculum sc. matrimonii, præsertim in gente Judaicâ, Legum & statutorum tenacissimâ. Id potius est Rumpere, quàm Solvere. Neque etiam alio sensu Scriptores Novi Testamenti vocem hanc usurpant. Vide Matth. 5. v. 31, 32. & 19. v. 3. 7. 8. 9. Marci 10. v. 2. 4. 11. 12. Lucæ 16. v. 18. Quin &, si ad voces Hebraicas attendamus, quibus hæc vox respondet, sive in Stylo Biblico & purè Hebraico, sive in stylo, tempore Christi inter Judæos familiari & usitato, iterum non alium poterimus ex hac voce sensum elicere. Ἀπολύειν Græcè hîc idem est quod aliâs ἐξαποστεῖλαι, Hebraicè שַׁלַּח. Hoc verò in materia Conjugii & Divortii iterùm non aliud significat,

significat, quàm legitimè, dato libello à se dimittere, amittere, Deut. 22. v. 19. 29. & 24. v. 1. 2. 4. Jer. 3. v. 1. 8. Jes. 50. v. 1. in quibus locis LXX. Graeci usurparunt verbum ἐξαποστέλλειν, eodem sensu. Sic Chaldæi & Rabbini usurpant *verbum* פטר, quod eundem sensum habet, ut in Lexico videre est. De Desertione vel Dimissione aliâ, ista verba nunquam leguntur in hac materia.

5.

Qui verò, inquiat aliquis; *dicit Evangelista, Josephum voluisse* clàm *dimittere Mariam, si hæc dimissio de Libello divortii intelligenda?*

Ratio dubitandi est, quòd nec ratione Sponsalium, nec ratione Repudiorum, clandestina Dimissio locum habere queat.

Desponsatio enim fiebat adhibitis testibus, datis arrhis, consecratione, confirmabatur conviviis & aliis festivitatibus. Itaque clàm retractari aut tolli non poterat.

Repudii etiam libellus scribendus erat solemniter, in præsentia testium tradendus: persona repudiata permittebatur iterum alii cuivis sponso seu marito, &c. uti hæc omnia suprà ex Hebræis sunt explicata. Quomodo ergo *clam* hoc fieri potuisset, ut non statim omnibus & toti q. mundo innotesceret? quid clandestina traditio libelli juvisset, cùm res celari non posset?

℞. Particula seu Circumstantia hæc (λάθρα *Clàm*) non respicit propriè ad sequens Verbum ἀπολῦσαι; sed opponitur præcedentibus verbis, quibus dicitur, quòd Josephus noluerit eam παραδειγματίσαι *Publicè & ignominiosè traducere.* Itaque ut intelligamus, quid illud λάθρα *Clàm* sibi velit, priùs tenendum quid sit hoc παραδειγματίσαι. Hoc verò quid sit, non tam ex vi vocis seu verbi ipsius intelligimus, quod *Publicam & exemplarem alicujus, eamq; ignominiosam & cum infamia conjunctam, expositionem* significat, & Hebræis גַלֵּה vel פרסם (quamvis generalioribus, neque ita emphaticis) respondet; quàm si consideremus, Quid in tali casu, de Sponsa sic deprehensâ, & ad Judices delatâ, secundum Leges & statuta Hebræorum, fieri debuerit? Casus talis est: Josephus cùm hæc animo secum volveret, omninò adhuc de Castitate sponsæ suæ dubitasse, & suspectã eã habuisse videtur, quòd ab alio gravida facta fuerit. Quid itaq; faciendum ipsi erat? Vel *Ducenda* erat, & injuria hæc concoquenda atq; tegenda, vel *Dimittenda*.

Ducere

Ducere ſcienter gravidam ab alio, nec licitum erat, nec honeſtum. Non licitum: ſuprà enim vidimus, cum Uxore ſive ſponſa (nam utriuſque eadem eſt ratio) notoriè adulterâ, in matrimonio vivere non licere Judæo: gravidam etiam ab alio ducere non licebat, niſi poſtquam peperiſſet, & infantem quoque ablactaſſet. Non honeſtum; quia, ſi res hæc in vulgus emanaſſet, quòd Joſephus ſponſam duceret ab alio gravidam, & ſpurium fœtum ſcienter ſibi vendicaret & educaret, id ſumma cum ipſius infamia & dedecore conjunctum fuerat. Hinc eſt, quòd nonnulli volunt, illum, hujus ignominiæ vitandæ causâ, ſe ſubducere, & in regionem aliquam, in qua ignotus fuiſſet, conferre ſe voluiſſe.

Dimittere itaque voluit eam. Hîc verò duas præ ſe vias habebat, *Rigoris*, ſeu *Stricti juris* unam, *Ἐπιεικείας* alteram.

Rigoris via erat, Rem ad judices deferre, & illis cognitionem ejus committere, ut pro qualitate criminis in ipſam animadverteretur. Sic Joſephus Mariam coactus fuiſſet Judici indicare, eam accuſare, probationes dein ſuas proferre, ſuam innocentiam aſſerere, & ſufficienter demonſtrare, atque ipſam ream Judici ſiſtere. Judicis officium fuiſſet, inquirere, num ante vel poſt deſponſationem Maria compreſſa fuerit! Si ante deſponſationem, actionem amiſſæ Virginitatis Mariæ intentare poterat; & Parentibus ejus, qui vitiatam pro Virgine ipſi venditarint, de qua Majemonides in הלכות אישות cap. 11. Quamvis enim hæc actio propriè ſit eorum, qui, per nuptiarum ſolenna, & carnalem conjunctionem, fraudem hanc deprehendunt; tamen & hîc locum habere poterat: quia amiſſam Virginitatem uterus prodebat & probabat. Et hac ratione, ſecundum Legem, ad oſtium domus Patris ſui ducenda, & lapidanda illic fuiſſet, Deuter. 22. v. 20. 21. aut certè illi tradenda, à quo vitium paſſa & gravida facta fuerat, ſi mitiſsimè agendum fuiſſet, Ibid. v. 28. 29. Si poſt deſponſationem, diſpiciendum erat, num in urbe, vel in agro; Si in urbe, & ipsâ volente, nec clamante, ad portam urbis educenda, & lapidanda fuiſſet; Si in agro, & vim ipſa paſſa fuiſſet invitâ & reluctans, ipſa quidem impunis erat, & dimittebatur; Joſephus tamen ex alio gravidam, Sponſam habere, vel ducere, honeſtè non poterat, nec procul dubio volebat. Videatur Deuter. 22. 23. & ſeqq. Hæc omnia utique

utique sine insigni & publica infamatione, exemplarique traductione Mariæ, sine maximo etiam Parentum, & totius familiæ ipsius probro fieri non poterant. Josephus itaque tanquam vir *δίκαιος*, h. e. pius, bonus, lenis, mansuetus, id vitare voluit, partim quòd veteris vestigia flammę adhuc sentiens, commiseratione proculdubio erga Mariam tangeretur, & hinc ex ejus vel infamiâ vel pœnâ, non voluptatem ullam capere posset; partim quòd non sine propriæ quoq; famæ dispendio, sine magnis etiam molestiis, negotium hoc à se suscipi posse animadverteret. Atque hoc est, quod hîc intelligitur, quando dicitur; *Josephum noluisse Mariam παραδειγματίσαι.* Quid itaque? Cùm via hæc juris & rigoris ipsi non placeret, voluit sequi mitiorem.

Mitior autem & *Ἐπιεικῶς* via erat *Repudii*, per Libellum solennem & usitatum. Hac enim Mariæ honori atque saluti, quantum in se erat, & bono titulo poterat, consulere aliquo modo potuit, crimenque, cujus, suâ quidem opinione, rea tenebatur, tegere & occultare. Via hæc non solùm mitior ac lenior, sed &, comparatè vel oppositè ad alteram, *Clandestina* rectè dici potest: quia sic non necesse habebat Rem ad Judices deferre, Mariam diffamare, aut Caussam Repudii & dimissionis exponere. Ea enim, ut suprà vidimus, non exprimi solebat in Libello, neque etiam rigidè requirebatur à marito, nisi fortè sponte eam diceret. Simile aliquo modo exemplum legi in Quæstionibus & Responsis sive Consiliis R. Meir Paduani fol. 80. ubi talis ei casus propositus; *Uxor Rubenis narravit marito suo, quòd cum Simeone ante multos annos rem habuerit, cùm hucusque habita fuisset à Rubene pro pudica & casta: Dubius itaque, num verbis illius credere debeat, nec ne, consuluit quosdam Doctores, qui consuluerunt ei, ut ejiciat seu repudiet eam, quod fecit;* וְלֹא אָמַר לָהּ מִשּׁוּם שֵׁם רַע אֲנִי מְגָרְשֵׁךְ *Non tamen dixit, quod propter Nomen malum seu impudicitiam ejiciat eam*; volens sc. honori ipsius consulere hoc medio.

Itaque λάθρᾳ ἀπολῦσαι *Clàm Dimittere*, nihil aliud est, quàm quòd Josephus noluit Mariæ crimen ignominiosè divulgare, ad Judices deferre, accusatorem ejus agere; sed, *nullâ expositâ caussâ*, nisi quòd sic ipsi videretur, *sine infamia*, eam consueto more, dato Libello repudiare, & res suas sibi habere jubere, negotiumque totum, seu regendum, seu tegendum, vel excusandum, Mariæ ipsi,

aut Parentibus & Amicis ejus committere. Et sic faciebat, quod secundum Leges Judæorum justum & rectum, secundum Legem charitatis humanum erat. Unde & hoc respectu non immeritò nomen Δικαίου ipsi tribuit Evangelista.

6.

An verò, inquiat aliquis, Justitiæ Josephi hîc celebrata, ejusq́ Pietati non adversatur, quòd Crimen Mariæ, cujus ipse conscius erat, non indicare, sed quantum in se erat, occultare potiùs studuerit?

Ratio dubitandi est, quòd Levit. cap. 5. v. 1. doceri videatur, quòd si quis criminis alicujus spectator, aut aliâ ratione conscius, testisq; fuerit, & illud non indicaverit, portet iniquitatem suam.

℞. Scio variè hunc locum ab Interpretibus exponi; præcipui tamen Interpretes illum exponunt de eo, qui pro testimonio dicendo à Judice compellatus, dicere renuit id quod vel vidit, vel audivit, vel intellexit: quamvis & hi diversimodè in eo, quòd *alii* vocem אלה *Juramenti, Execrationis*, sumant pro *Adjuratione*, quâ Testis à Judice ad testimonium dicendum adjuratur; *alii*, pro *Juramento, Execratione* per Abusum Nominis divini, quam testis audiverit, aut intellexerit, explicent.

Qui priori sensu accipiunt, sic locum illum explicant; וְנֶפֶשׁ כִּי תֶחֱטָא וְשָׁמְעָה קוֹל אָלָה וְהוּא עֵד אוֹ רָאָה אוֹ יָדָע אִם לוֹא יַגִּיד וְנָשָׂא עֲוֺנוֹ *Anima cùm peccaverit, & audiverit vocem Adjurationis*, (vel Jurisjurandi à Judice sibi propositi) *ut sit Testis, qui aut viderit aut sciat aliquid, tùm, si non indicaverit, feret iniquitatem suam.* Sic explicat Abarbenel: וְהַמִּצְוָה הַזֹּאת הִיא גַם כֵּן לְעַם הָאָרֶץ שֶׁשָּׁמַע קוֹל אָלָה ר״ל שֶׁיַּשְׁבִּיעוּהוּ בִּשְׁבוּעַת הָאָלָה אִם יָדַע בְּעֵדוּת אוֹ אִם רָאָה שֶׁאִם לֹא יַגִּיד מַה שֶּׁרָאָה אוֹ שָׁמַע וְנָשָׂא עֲוֺנוֹ וְזֶהוּ כְּשֶׁיִּהְיֶה בְּמֵזִיד מְכַסֶּה עֵדוּתוֹ וְלֹא יַגִּידֵהוּ *Præceptum hoc*, inquit, *itidem est datum homini privato, qui audit vocem Execrationis, quòd scilicet adjurent ipsum* (Judices) *per Juramentum execrationis, utrum sciat testimonium, aut viderit; ut, si non indicaverit id quod vel vidit vel audivit, ferat iniquitatem suam; si nimirùm obstinatè & protervè occultet testimonium suum, & id non indicet.* Sic etiam Ramban, R. Levi Ben Gerson, R. Bechaj, Aben Esra, & alii. Probant hanc expositionem inde, quòd hîc sermo sit de Teste: Testis autem nullus sit extra Judicium: necesse itaque esse de Judicis adjuratione ad Testimonium dicendum, hoc intelligere.

Qui

Qui posteriori sensu vocem אָלָה sumunt, sic interpretantur; *Anima quùm peccaverit, & audiverit Vocem Juramenti, Blasphemiæ, & sit Testis*, (& pro Teste producatur, vel appelletur, sc. coram Judice) *quòd (eam) vel viderit, vel cognoverit; tum, si non indicaverit, feret iniquitatem suam.* Quomodocunque sumatur, sensus eodem redit, de eo sc. qui pro testimonio dicendo vocatus, testimonium suum scienter supprimit. Nihil itaque ad rem.

Cæterum, quod ad *Justitiam* Josephi hîc celebratam attinet, certum est, non strictè hîc sumi pro ea virtute, quâ suum cuique tribuitur, vel id quis facit, quod secundum rigorem juris requiritur, sed latius more Hebræorum, ut id satis ab eruditis in Evangelistam Interpretibus est demonstratum. Addemus hîc tantùm, quod de vocis צְדָקָה significatione scripsit R. Moses ben Majemon in More nevóchim par.3. cap.53. צְדָקָה Justitia, inquit, *derivatur à* צדק, *quod significat* יושר *seu Rectitudinem.* יושר *autem, seu Rectitudo est, ut unicuique relinquatur & tribuatur, quod ei debetur, & ut unicuique enti tribuatur secundum quod ei convenit. In libris Prophetarum non vocantur ea, quæ secundum priorem sensum aliis dare & præstare teneris*, Tzedakah *Justitia, quando ea persolvis: nam cùm solvis mercedem mercenario, vel creditori reddis debitum, id non vocatur* צְדָקָה Justitia; *sed illud, quod Virtutis & Honestatis solius caussâ facis; ut cùm pauperem aliquem à suo vulnere curas & sanas, id vocatur* צְדָקָה Justitia. *Hac de causa dicitur de restitutione pignoris*; Et erit tibi צְדָקָה Justitia, Deuteron.24.v.13. *Nam cùm in via honestorum morum & virtutum incedis, Justitiam exerces erga animam tuam intelligentem: quia persolvis ipsi debitum ejus. Hinc omnes Virtutes vocantur* צדקה Justitia; *ut*, Et credidit Deo, & reputatum est ei pro Justitia, Genes.15.7. *ubi* Fides *vocatur* Justitia. *Sic dicit Moses*; Et justitia erit nobis, cùm custodiverimus, ut faciamus omnia præcepta ista, &c. Deut.6.25. Et mox. *Sic itaq; patet*, Chesed *dici de mera Beneficentia & Benignitate:* Zedakáh *de Bono, quod fit Virtutis & Honestatis caussâ, ad perfectam reddendam animam.* Hæc ille.

In gratiam Rabbinismi studiosorum & cultorum, placuit hic subjungere aliquot Formulas Desponsationum & Divortiorum, quarum in Dissertatione facta mentio & promissio:

נוסח שטר הרשאת שידוכין

מעידים אנחנו ח״ם מה שהיה לפנינו היום יום פלו׳ כך לחדש פלו׳ כך לפ״ק לסנין שאנו מונין פה ויניציאה מתא דיתבנא על נהרי פלו׳ ופלו׳ איך בא לפנינו הנשא כמ״ר פלו׳ בכמ״ר פלו. ואמר לנו היו עלי עדים נאמנים וקנו ממני בקנין גמור ואגב סודר וכתבו בכל לשון של זכות וראית וחתמו ותנו ליד פלו׳ בכמ״ר פלו׳ למען יהיה בידו לעדות זכות ולראיה ברורה איך מרצון נפשי הטוב בלי שום אונס וחברת כלל רק בלב שלם ובנפש חפצה ובדעת צלולה ומיושבת הנני מקנה לו ארבע אמות קרקע בחצרי בכל מקום שהם ואגבן ואגב קנין סודר הפקדתיו והשלטתיו ומניתיו שליח ומורשה ממני לשדך ולארס לי מרת פלו׳ בת כמ׳ פלו׳ הדר בעיר פלו׳ ומעתה ומעכשיו הנני נותן לו רשות ושולטנות חכות ויכולת עלי לידור בעדי ובשמי ולשעבדני בכל התנאים השייכים בין המשדכים הן לתת זמן ונגול לנשואין כעו״ה הן מכל יתר הענינים הנהוגים באיטאליה הן מסך הנדוניא ומכל דבר אחר כיד ה׳ הטובה עליו וכפי ראות עיניו וככל מכל כל תהיה ידו כידי ופיו כפי ושעבודו כשעבודי וכל מה שיעשה בשמי בעסק הנ״ל יהיה מאושר ומקוים ממני כאילו עשיתיו אני ממש וימשך זמן הרשאה הזאת ביוא עד כל זמן פלו וכך אמ׳ לנא עדים ח״ם כמ׳ פלו הנ״ל שטר הרשאה ע כתבוהו בשוקא וחתמוהו נבגא כי היכי דלא ליהוי כמלתא טמירתא א״א גלוי וכפורסם לכל וכתבוהו וחתמוהו אפילו עד מאה פעמים עד דליפוק מתחות ידיכון שטר הרשאה חד עשוי ככל תקון חז״ל ויםטי ליד כמ׳ פלו׳ דלא כאסמכתא ודלא כטופסא דשטרי ויעשה ממנו דין נחוץ בכל מקום ובכל זמן בין בד״י בין כדאה בדיני ישראל כאלו נעשה ככל תקון חז״ל ובי ינהם נ״כ כאלו נעשה בכל תקוניהם בתצריהם וכטירותם על ידי ספרא דמתא מפורסם ובפני שופט העיר ובמקום המשפט ולא יפסל ולא יבטל

ולא

ולא יגרע כח הרשאה זאת לא מחמת חסור או יתור לשין או תיבה או אות או מחק או גרר או טפת דיו או קרע שאינו קרע ב״ד או משום דבר אחר שבעולם ולא מחמת לשון דמשתמע לתרי אנפי אלא הכל יהיה נדון לזכות ולתועלת זיפוי כח השטר ועבות ויד ושם לכ״ם פלו׳ הנ״ל או הבא מכחו׳ ואחריות חמר שטר זה קבלתי עלי כאחריות חמר כל שטרי הודאות ושעבודים הנהוגי׳ בישראל העשויין ככל תקון חז״ל וכתנאי דבני גד ובני ראובן׳ ועוד בפנינו עדים ד״ם בטל כמ״ר פלו׳ הנ״ל כל מודעי ומודעי ומודעי דמודעי ומודעי דנפקי מגו מודעי דמודעי עד סוף כל מודעי דעלם ושמסר או שעתיד למסור נגד שטר הרשאת הוא מן יומא דנן ולעלם בכל לישני דאמרי רבנן דמבטלי בהון מודעי והגאי׳ וקנינא מיד כמ״ר פלו׳ הנ״ל ליד פלו׳ הנ״ל במנא דכשר למיקניא ביה ביום וחדש ופרט הנז׳ והכל שריר וקים :

פלו׳ עד

ופלו׳ עד

EXEMPLAR LITERARUM, QUIBUS quis Poteſtatem alteri dat, aliquam ſuo nomine ambiendi, & ſibi deſponſandi per שדוכין *Deſponſationem privatam.*

NOs infrà ſcripti teſtamur, accidiſſe coram nobis hodiè, die N. menſis N. juxta ſupputationem minorem, quâ numeramus hîc Venetiis, urbe ſitâ ad fluvios N. N. ut venerit ad nos Excellentiſsimus Dominus Doctor N. filius Excellentiſsimi Domin. N. (*Procurator ſcil. qui poteſtatem dedit*) dixeritque ad nos; Eſtote mihi teſtes fideles, & emite à me emptione abſolutâ cum Sudario, ſcribiteque (eam) in omni optima forma (*de verbo ad verbum*; in omni linguâ juſtitiæ & probationis) & obſignate atque date eam in manum τȣ̃ N. filii N. quò ſit in manu ejus pro teſtimonio ſufficientiſsimo, & probatione clariſsimâ; quòd ego liberrimâ meâ voluntate, ſine ulla vi & coactione, corde perfecto, animo lubentiſsimo, & mente clariſsimâ atque conſtante; quòd, inquam, emptione tradam ei quatuor jugera terræ in villa meâ, in qua illa ſunt: & cum illis, cumque emptione ſudarii ſolenni, conſtituam, & ordinem illum Procuratorem & plenam à me poteſtatem habentem, ambiendi & deſponſandi mihi Mattham

filiam τῶ N. habitantem in urbe N. & ab hoc instanti do ipsi facultatem, potestatem, & potentiam meo loco, pro me, & meo nomine spondendi, meque subjiciendi vel obligandi: (*Hebraicè* ולשעבדני. *Et servituti me subjiciendi*) omnibus inter despondentes convenientibus conditionibus, tùm de tempore & termino nuptiarum, & reliquis rebus omnibus in Italia consuetis, tùm de summa dotis, cæterisque omnibus, prout Deus ipsi gratiam daturus est, & bonum ipsi videbitur: In omnibus, & per omnia, erit manus ejus sicut manus mea, & os ejus, sicut os meum, & obligatio ejus sicut obligatio mea: (*Hebr.* וישעבודו כשעבודי *Et subjectio servitutis ipsius, sicut servitutis subjectio mea.*) quicquid nomine meo fecerit in negotio suprà dicto, erit à me firmum & ratum, perinde ac si ego ipsemet fecissem illud, durabitque tempus potestatis hujus in manu ejus usque ad tempus tale & tale N. N. Dixit itaque nobis testibus suprà memoratis; Diploma hoc scribite in platea, & obsignate illud in agro, (*publicè*) ne res sit in occulto, sed publica & nota quibusvis; scribiteque & obsignate illud centenis etiam vicibus, donec egrediatur è manibus vestris diploma factum secundum omnia præscripta sapientum nostrorum, perveniatque in manum τῶ N. (Procuratoris) non instar vulgaris formulæ, vel copiæ literarum: & ex eo decernatur promptè & celeriter in quovis loco, & quovis tempore, tùm in curiis & judiciis Israelis, tùm in judiciis Christianorum; & in judiciis quidem Israëlitarum habeatur, ac si esset conforme omnibus statutis & juribus Sapientum nostrorum; in judiciis Christianorum, ac si factum esset secundum omnia statuta consueta in atriis & curiis ipsorum, per manum Secretarii publici urbis, coram prætore & judicio: neque vel irrita reddatur, vel tollatur, vel imminuatur vis Potestatis hujus ulla specie aut prætextu; non propter aliquid vel deficiens vel redundans in formula Sermonis, nec propter dictionem, aut literam aliquam; propter nullam lituram, vel rasuram, vel maculam atramenti; non propter scissuram quæ non sit facta in judicio; non propter ullam aliam rem in mundo; imò nec propter formulam aliquam loquendi, quæ alium sensum possit admittere: sed omnia judicentur pro valore, utilitate, & bonitate Potestatis in diplomate comprehensæ, & pro manu & nomine τῶ N. (Procuratoris) aut ejus subdelegati, qui ab ipso venerit. Et

 sponsio-

ſponſionem atque cautionem omnis damni, hujus diplomatis causâ, ſuſcepi in me juxta vim cautionum & ſponſionum omnium Contractuum, confeſsionum, & obligationum (*Hebr.* שעבודים *Servitutis ſubjectionum*) conſuetarum inter Iſraëlitas, factarum accuratiſsimè ſecundum omnia requiſita Sapientum, & ſecundum conditiones filiorum Gad & filiorum Ruben. Inſuper in præſentia noſtra, teſtium nimirum, renuntiavit ὁ N. (Poteſtatem largiens) omnibus aliis confeſsionibus ſuis, & confeſsionum confeſsionibus, &c. in infinitum, quas vel tradiderit jam, vel traditurus ſit & tradere poſſet contra hoc diploma, à die hoc & uſque in perpetuum, omnibus optimis formis, quas Rabbini noſtri habent, quibus omnes obligationes vel confeſsiones, & conditiones abrogantur & tolluntur. Hæc emptio (tradita eſt) è manu τῷ N. (Poteſtatem largientis) in manum τῷ N. (Procuratoris) prout fieri decet, die & menſe ut ſuprà. Omniaque hæc ſint firma & rata.

Nomina teſtium, N. N.
N. N.

נוסח שטר שידוכין

אלה דברי הברית אשר כרתו ובאו בפשרה אחת יחד המפואר ר׳ פלו׳ מורשה מכמ״ר פלו׳ כנראה בשטר הרשאה נעשה ככל תקון חז״ל כך לחורש פלו׳ למנין שאנו מונין פה וויניציאה וחתום שטר הרשאה הנ״ל מיד פלו׳ ופלו׳ על אודות הבחורה מרת פלו׳ להשיאה אל הבחור כמ״ר פלו׳ ממקום פלו׳ ובעת נבאר ונפרש פרטי התנאים אשר הותנו ביניהם החלקים הנ״ל א׳ לא׳ למצוא חשבון ואל ישראל יצו את ברכתו במעשה ידיהם ויזכו לראות בבנים ודע ברוכי ה׳ : ואלה התנאים

ראשונה וכו׳ שנית וכו׳ שלישית וכו׳
רביעית וכו׳ עד שירצה

ואלו הם הדברים אשר דברו באזנינו אנחנו ח״מ כמ״ר פלו׳ וכמ״ר פלו׳ ואותנו צוו להעלות על ספר מזכרת מאת כל פרטי תנאיהם למען לא תהיה האמת נעדרת וחפץ ה׳ בידם יצלח : וכך אמרו לנו עדים ח״מ כמ״ר פלו׳ הנ״ל וכמ״ר פלו׳ הנ״ל שטר פרטי תנאים אלו כתבוהו בשוקא וחתמוהו בברא כי היכי דלא ליהוי כמלתא טמירתא אלא גלוי ומפורסם לכל וכתבוהו וחתמוהו אפילו עד מאה

משית פעמים עד דליפוק מתחות ידיכון שטר תנאי חד עשוי ככל תקון חז״ל
ויעשה מסנו דין נחוץ ככל מקום ובכל זמן בין בדי בין כדאה ולא יפסל ולא
יגרע כח שטר זה לא מחמת חסור או יתור לשון ולא לשום סבה אחרת רק
הכל יהיה נדון ליפוי ולתועלת ולזכות לחלק המקיים ותמיד יהיה ידו על
העליונה ובקנס מאה דוקטי מחצית לחלק המקי׳ ותציים לבית דין היוצא לכל
אשר ימ״ח וימאן לבלתי הקים את כל פרטי הכתוב הזה : גם כפנינו עדים
ח״ם בטלו כל א׳ מן החלקים הנ״ל כל מודעי ומידעי דמודעי ומודעי דנפקי
מנו מודעי דסו״עי עד סוף כל מודעי דעלמא שמסרו או שעתיד להמסר נגד
שטר זה בכל לישני דאמרי רבנן דמבטלי כחן מודעי ותנאי : וקנינא מן דין
לדין ומן דין לדין במנא דכשר למקני ביה ומה שהיה בפנינו ח״מ היה ביום פלו׳
כך לחרש פלו׳ כך לפק למנין שאנו מונין פה ויניציאה וכתבנו וחתמנו פה
שמותינו לעדות ולזכות ולראיה לכל זמן המצטרך לחלק המקיים ולתוספת
חוזק יחתמו החלקים הנ״ל את שמם אחרי חתימתנו והכל שריר וקים :

ואחר זה יחתמו העדים ובעל התנאי הנזכר :

FORMULA DIPLOMATIS DE-sponsationis privatæ.

HÆc sunt verba fœderis, quod pepigerunt, & de quo transegerunt, Ornatissimus Rabbi N. Procurator, & Dominus N. (*Principalis, potestatem largiens*) uti videre est in Diplomate superiore facto secundum omnia requisita Sapientum nostrorum, die & mense anni, ut hîc Venetiis numeramus, & à testibus N. N. subsignato, propter Virginem Martham N. ad desponsandam eam Juveni N. N. ex loco N. Quod itaque bono fiat omine, explicabimus conditiones particulares, de quibus convenerunt partes suprà nominatæ, sigillatim, easque numeris comprehendemus. Deus Opt. Max. præcipiat benedictionem suam in opera manuum ipsarum, dignetur q; eos, ut videant filios, semen benedictorum à Domino; Hæ autem sunt conditiones, 1. 2. 3. 4. & quousq; illis visum fuerit.

Hæc autem sunt verba, quæ loquuti sunt audientibus nobis infrà subsignatis, Dominus N. & Dominus N. nobisq; mandarunt, memoriæ causâ scripto consignare omnes illas conditiones speciales, ne veritas testimonio destituatur, sed voluntas Domini

mini in manu ipsorum prosperetur. Sic ergo dixerunt nobis testibus infrà subsignatis, Dominus N. & Dominus N. suprà commemorati; Diploma particularium conditionum harum scribite in platea, & obsignate illud in agro, ne res sit in occulto, sed publicè nota omnibus: describite quin etiam & subsignate illud etiam centies, donec egrediatur è manibus vestris Diploma conditionum unum, factum accuratè secundum omnia requisita: secundum illud pronuncietur sententia promptè in omni loco, & omni tempore, tàm in Curiis Israëlitarum, quàm Christianorum: neque illegitimum reddatur, vel diminuatur vis hujus diplomatis, propter aliquam redundantiam vel defectum in formulis, nec propter ullam aliam causam, sed omnia judicentur pro bonitate, commoditate & utilitate partis (conditiones) servantis, cujus manus semper sit superior; idque sub mulcta centum ducatorum, cujus dimidium cedat parti servanti, alterum dimidium, domui judicii, quod illud exiget à quovis qui contrà egerit, & stare noluerit omnibus comprehensis scripto hoc. Quin & in præsentia nostra, quævis contrahentium pars aboleverunt & abrogârunt omnes confessiones, & obligationes, in infinitum; si quas vel jam dederint, vel daturi sint, repugnantes diplomati huic, omnibus optimis formis; quibus hæ aboleri & irritæ pronuntiari solent à Rabbinis nostris. Atque hic mutuus contractus, factus legitimè, quæque reliqua coram nobis subscriptis peracta sunt, acta sunt die N. mensis N. juxta supputationem minorem, quâ numeramus hîc Venetiis, subscripsimusque & subsignavimus nomina nostra in testimonium, confirmationem, & probationem, quâ omni tempore uti possit, si necessitas exigat, pars servans: quin & majoris certitudinis & confirmationis loco, subsignabunt etiam partes contrahentes commemoratæ nomina sua, post subsignationem nostram. Omnia sunto rata & firma.

N. N.
N. N. &c.

נוסח שטר אירוסין

בבך כשבת בכך ימים לירח פלו׳ שנת כך וכך לבריאת עולם למנין

שאנו מונין וכו׳ איך פלו׳ בן ° פלו׳ אמר לה ° לפלונית ברת פלו׳ הרי לי ארוסה כדת משה וישראל ויהיבנא ליכי מוהר בתולייכי כסף זוזי מאתן דחזו ליכי מדאוריתא וצביאת ° פלונית דא והוות ליה לארוסה ׳ וכן התנה לפלונית ארוסתו לכתוב לה כתובתה כימי נישואיה כך וכך אמר ° פלו׳ דנן אחריות שטר אירוסין זה קבלתי עלי ועל יורשי אחרי לפרוע שטר אירוסין זה ואפילו מן גלימא דעל כתפאי בחיים ובמות : וקבל עליה פלו׳ ° זה אחריות וחומר שטר ארוסין זה כאחריות וחומר כל שטרי ארוסין די נהיגין בבנות ישראל וקנינא מיד ° פלו׳ ליד פלו׳ בכל מה דכתיב ומפרש לע״ל וכו׳ :

DIPLOMA DESPONSATIONIS publicæ & folennis.

IN tali fabbato, tali die, menfis N. Anni talis & talis, à Creatione mundi, juxta fupputationem, quâ nos utimur, &c. teftatum facimus, quâ ratione N. filius ꝰ N. dixerit ꝰ N. filię ꝰ N. Efto mihi defponfata juxta ritum Mofis & Ifraëlis, & do tibi dotem virginitatis tuæ, in pecunia ducentos florenos, quæ tibi debentur ex Lege; & acquievit ifta Virgo N. fuitque ei defponfata. Similiter etiam pactus eft cum illa fponfus ejus, fe dotem debitam quoque ipfi fcripturum in die Nuptiarum. Sic & fic dixit N. ifte; Cautionis loco diploma hoc fponfalium recepi in me, & pro hæredibus meis poft me, folvendo iftud diploma, etiam ex (pretio) pallii mei, quod eft fuper humeros meos, in vita & in morte: atque ita recepit N. (fponfus) iftam obligationem vel cautionem, gravitatemque diplomatis hujus, fecundum cautionem & valorem quorumvis diplomatum fponfalitiorum, confuetorum inter filias Ifraëlis: contractusque hic factus eft fecundum omnia fupra fcripta, &c.

נוסח שטר כתובה

ברביעי בשבת בכך לחדש פלו׳ ° כך וכך לפ״ק למנין שאנו מונין פה ויניציאה מתא דיתבא על נהרי פלו׳ ופלו׳ איך כמ״ר פלו׳ ° יצ״ו אמ׳ לה למרת פלונית בתולתא בת כמ״ר פלו׳ הוי לי לאנתו כדת משה וישראל ואנא אפלח ואוקיר ואזון ואפרנס יתיכי כהלכת גוברין יהודאין דפלחין ומוקרין וזנין

חנין ומפרנסין לנשיהון בקושטא ויהיבנא ליכי מהר בתוליכי כסף זוזי מאתן
דחזו ליכי מדאורייתא ומזונייכי וכסותייכי וספוקיכי ומיעל לותיכי כאורח כל
ארעא וצביאת מרת ° פלונית בתולתא דא והות ליה לר' ° פלו' חתן דנן לאינתו
ודא נדוניא דהנעלת ליה בין בכסף בין בזהב בין בתכשיטין בין בשימושי
דירה בין בשמושי ערסא סך הכל קבל עליו ר' פלו' חתן דנן בסך כך וכך
דוקאטי מהשמש טבי ותקולי וצבי ר' פלו' חתן דנן ואוסיף לה מן דיליה סך כך
דוקאטי מהשמש טבי ותקולי במתנה כי היכי דלהוו לה בין הכל סך ° כך
דוקאטי מהשמש טבי ותקולי בכתובתה' וכך אמר לנא ר' ° פלו' חתן דנן אחריות
וחומר שטר כתובתא דא קבילית עלי ועל ירתאי בתראי לאתפרעה מן כל
שפר ארג נכסין וקנינין דאית לי תחות כל שמיא דקנינא ודעתיד אנא למיקני
נכסין דאית להון אחריות ואנכן דלית להון אחריות כלהון יהון אחראין
וערבאין למפרע מנהון שטר כתובתא דא קבילית עלי ועל ירתאי בתראי
באחריות ובחומר כל שטרי כתובות דנהיגי בבנות ישראל העשויים כתקון חז"ל
מן יומא דנן ולעלם דלא כאסמכתא ודלא כטופסי דשטרי וקנינא מן ר' פלו'
חתן דנן למרת ° פלונית בתולתא דא על כל מה דכתיב ומפורש לעיל במנא
דכשר למיקני ביה והכל שריר וקים :

EXEMPLAR LITERARUM dotis.

DIe quarto Septimanæ, qui eſt N. menſis N. Anni N. juxta ſupputationem, quâ hîc Venetiis numeramus, urbe ſitâ ad fluvios N. N. Præſtantiſsimus D. N. (quem Deus & redemptor ejus cuſtodiat) dixit Marthæ N. Virgini, filiæ τ͂ N. Eſto mihi in uxorem, ſecundum ritum Moſis & Iſraelis; ego verò colam, honorabo, nutriam, & ſuſtentabo te, ſecundum conſuetudinem Virorum Judæorum, qui colunt, honorant, nutriunt, & ſuſtentant uxores ſuas, in veritate, & do tibi dotem virginitatis tuæ in pecunia ducentos florenos, qui tibi ex Lege debentur, alimenta item tua, veſtimenta tua, & ſufficientiam tuam (cætera neceſſaria): conſuetudinem item, ſecundum viam omnis terræ: Ad hoc Martha N. Virgo iſta, acquievit & conſenſit, fuitque ipſi D. N. Sponſo huic in uxorem. Hæc verò eſt Dos quæ illa attulit ad ipſum N. N. tùm in argento, tùm in auro, tum in ornamentis, tum in ſuppellectile domeſtica, & lectorum: quam ſummam

totam accepit super se D. N. Sponsus iste, in tali & tali summa ducatorum solarium bonorum & justi ponderis; cui ipse de suo addidit ei talem & talem summam ducatorum solarium bonorum & justi ponderis, pro donatione, ita ut (sponsa) habeat in universum talem summam ducatorum solarium bonorum & justi ponderis, in Dote sua. Porrò sic nobis dixit Dn. N. Sponsus iste; Hanc cautionem & gravitatem (vim, valorem) literarum harum dotalium recepi ego pro me & meis hæredibus, me soluturum ex omnibus optimis meis facultatibus, quas sub toto cœlo habeo, & quas sum comparaturus. Facultates tam illæ, quæ habent reditum vel certam cautionem (quales sunt fundi & bona immobilia) quàm illæ, quæ non habent (ut sunt bona mobilia); omnes illæ erunt oppigneratæ & hypothecæ nomine datæ, ut ex illis solvatur scriptum hoc dotale. Ita recepi pro me, & pro hæredibus meis post me, secundum cautionem, vim & efficaciam omnium literarum dotalium, usitatarum inter filias Israël; factarumque secundum omnia requisita Sapientum nostrorum, à die hoc in seculum, non tanquam vulgarem epistolam, vel apographum literarum. Sic spondetur à Dn. N. sponso, ipsi Marthæ N. Virgini huic, secundum omnia suprà scripta & exposita, prout legitimè id fieri oportet: Omniaque sunt rata & firma.

נוסח שטר גט

בשלישי כשבת בתשעה ועשרים לירח מרחשון שנת חמשת אלפים
ושמנה עשרה לבריאת עולם למנין שאנו מנין כאן בפאריש מתא דיתבא על נהרי שיינא וביברא אנא פלוני דמתקרי פלו׳ בר ר׳ פלו׳ הכהן העומד היום בפריש מתא דיתבא על נהרי שיינא וביברא צביתי ברעות נפשי כדלא אניסנא ושבקית ופטרית ותרוכית יתיכי ליכי אנת אנתתי פלונית דמתקריא פלונית בת ר׳ פלוני הכהן דהוית אנתתי מן קדמת דנה וכדו פטרית ושבקית ותרוכית יתיכי ליכי די תהוין רשאה ושלטאה בנפשיכי למהך להתנסבא לכל גבר די תצביין ואנש לא

לא ימחא בידיכי מן יומא דנן ולעלם והרי את מותרת לכל אדם
ודן די יהוי ליכי מינאי ספר תרוכין ואגרת שבוקין וגט פטורין
כדת משה וישראל :

EXEMPLAR LIBELLI repudii.

TErtio (die) Septimanæ, vigesimo nono mensis Octobris, Anni quinquies millesimi & decimi octavi, à Creatione mundi, juxta supputationem, quâ nos numeramus Parisiis, urbe sitâ ad fluvios Sequanam & ב״ברא, ego N. qui vocor N. filius R. N. Sacerdotis, habitans hoc tempore Parisiis, urbe sitâ ad fluvios Sequanam & ב״ברא, volui voluntate liberâ animi mei, sine coactione, & repudiavi, dimisi, atque expuli Te, Te, inquam, uxorem meam, quæ vocaris N. filia R. N. Sacerdotis, quæ fuisti antehàc uxor mea: nunc verò repudio, dimitto, & expello Te, Te, inquam; ut facultatem & potestatem habeas, pro lubitu tuo, abeundi & nubendi omni viro cui volueris, nec quisquam possit impedire manum tuam, à die hoc & usque in sæculum; atque sic ecce permissa es cuivis. Et hic sit tibi à me libellus expulsionum, & literæ repudii, & diploma dimissionis, juxta ritum Mosis & Israëlis.

X 3

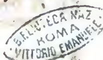
INDEX LOCORUM SCRIPTURÆ quæ in hac Dissertatione citantur & illustrantur.

JUDIC.

CAP.

Errata.

Pag.4. lin.13. lege, *Consequentia*.
Pag.18. lin.23. lege, fuisse filiam (*mulieris*) *formosa*, *compressa* & *impragnata* à Davide in gentilitate sua ; postmodum *proselyta facta*, & *ducta* in uxorem à Davide. *Quia ergo*, *&c*.
Pag. 22. lin. 1. pro secundum, lege, *secundam*.

ISAACI ABARBENELIS

DISSERTATIO

DE כָּרֵת sive EXCIDII POENA, cujus frequens in Lege mentio;

EXCERPTA Ex Commentario eius in Legem, Ad NUMER. CAP. XV. vers. 30.

ואמנם מהו הכרת שזכרה התורה במקום הזה ובמקומות רבים אחרים ראיתי להרחיב בו הביאור כי יש בו דעות חלוקות לחכמינו ז״ל וכלם לא ימלטו מן ספקות : ואחשוב שהקרה השם לפני דעת ישר ונכון בדרוש הזה : ואומר שהגאון רב סעדיה אומר שהנפש שזכרה התורה ונכרתה הנפש ההיא ונכרתו הנפשות העושות : הוא שם נאמר על הבשר והגוף ושהוא על דרך נפש כי תגע בכל טמא והנפש אשר תאכל כל גם נפש כי תאכל כל נבלה שמבואר הוא שהנפש אינה אוכלת דם ולא נבילה ולא דבר אחר : ואינה נוגעת בכל דבר טמא : אבל הנפש הנאמר כאן הוא הגוף כמו שנ׳ יאמר שם בשר על הנפש יבא כל בשר להשתחוות לפני ויברך כל בשר כי ההשתחואה והברכה וההלול לא תפול על הבשר כי הם מפעולות הנפש ומסכים לזה כתב הראב״ע כאן על הכרת הכרת הנפש ההיא וז״ל הנפש אינה הנפש המשכלת כדברי תועי רוח רק הוא חבור הנפש עם הגוף עד כאן : ולפי זה יהיה דעתם שענין הכרת הוא קצור ימי החוטא ומיתתו קודם קצו בעולם הזה לא דבר אחר : ויתחייב מזה שיהיה ענין הכרת הוא עצמו ענין המיתה בידי שמים וכן נראה מדברי הגאון שאין הפרש ביניהם כלל : והדעת הזה הוא בלתי נכון לפי שבפרק אלו הם הנשרפים מנו חכמינו וכרונם לברכה אותם שמיתתם בידי שמים אחד לאחד אבל לא זכרו בכללם אחד מכל הלו כריתות : וכן כשמנו במשנת כריתות אותם הלו כריתות לא זכרו בכללם אחד ממחוייבי מיתה בידי שמים : והוא המורה שאין ענין הכרת כענין המיתה בידי שמים : ושהם מתחלפים בעצמם ובדינם : אף שנאמר שבא בתורה הנפש במקום בשר וגוף במקום נפש : ושדברה בזה בדרך העברה והשלוח : והוא זר מאד וגנאי גדול בחקה חלילה לי מלהאמינו : ועינינו הרואות כאשר רצתה התורה לדבר באדם המורכב יקראהו בשם איש ואיך תקרא לנפש גוף ולגוף נפש : ולכן ראוי שנחשוב שכאשר יכנה הכתוב את האדם בשם נפש אינו אלא לחיות האוהרת או הצווי או הספור ההוא בבחינת הנפש המשכלת וכ״ש שאמר הנפש האוכלת את הדם או את הנבלה אשר תגע בכל טמא לא אמר

נפש אלא

נפש אלא בבחינת הנפש השכלית המיוחדת באדם במה שהוא אדם : האמנם מפני שיש עונו׳ אשר יעשה אותם האדם מפני רוע אמונותיו והפסד דעותיו עם היות העונות ההם מעשים גשמיים. יתלה אותם הכתוב בנפש לפי שהיא הפועלת אותם ברוע דעותיה ואמונותיה כי הנה האוכל את הדם אין ספק שיעשה זה להיותו נמשך אחרי הדעת הנפסד שרוח האדם כרוח הבהמה ושנושאו הוא הדם וכדי להסיר הדעת הזה אסרה התורה אכילתו : ולכן באה אזהרתו בשם נפש : וכן הענין בטמא האוכל בקדשים או הנכנס טמא במקדש שבאה אזהרתו בשם נפש לפי שאם היתה הנשמה ההיא חוששת על קדושת המקדש ומאמינה שרות השכינה שמה ושהדברים הנקרבים לגבוה היו מקודשים בעצמם לא היתה עושה כן : הנה אם כן נתלו העונות ההם במקום הפעולות ושרשם שהיא הנפש ואליה ייוחס העונש כמו שאמר הנפש החוטאת היא תמות נראה לי להיות כל זה כפי חוזק אמונתה וחולשתה : ולפי שירדה תורה לסוף דעתו של אדם שלא היו העונות ההם מתוקף היצר ותגבורת התאוה אלא מפני שנכנס בו רוח שטות או רוח אפיקורוסות המיוחס לנפש : וכן נמנו בני יעקב שבעים נפש לפי שבבחינתה היו הם בני יעקב ועם אלהי אברהם : ובהפך נאמר באומות הסכלות. ונפש אדם מן הנשים לא תחיה כל נשמה לפי שבהיותם חטאים בנפשותם נתחייבו להרוג ולאבד הנה א״כ מה שנכרתה התורה בשם נפש הוא מאמ׳ מדוייק בלי ספק ולא נאמר הכרת על הנפש. החיונית כדברי הראב״ע כי בידוע הוא שתכרת ותפסד עם הגוף כפי טבעה והיה כצדיק כרשע אלא על הנשמה השכלית שבחרה באותו עון שהיא תענש עליו : אמנם שאר העונות שיעשה אותם האדם מתוקף היצר הרע והתאו׳ הגשמיות ותברות בני אדם לא יחס אותם הכתוב לנפש אלא לאיש או לאדם כי לא ייחס לנפש אלא מה שהוא מיוחס באמת אליה לא לבשר ולגוף מה שהוא מפעולות הנפש ומה שאמר יבא כל בשר להשתחוות לפני הוא כפשוטו כי הגוף הוא אשר יבא וישתחוה בפשוט ידיו ורגליו וכן ויברך כל בשר שתחלת הפסוק מורה על סופו שהוא תהלת יי׳ ידבר פי ויברך וכו׳ פי׳ שהגוף בפיו וברצונו יהלל ויברך ורמז גם כן הכתוב במאמרים האלה שלעתיד לבא בימים ההם יסיר את לב האבן מבשרם בענין שגם הגוף והבשר יהיו כל תאוותיו ותכונותיו לשום שמים לבא להשתחוות בבית יי׳ ולברך בשמו והוא על דרך כל עצמותי תאמרנה יי׳ מי כמוך שייחס זה לעצמות והענין כלו הכנע הכחות הגשמיות אל הנפש הנה אם כן הדעת הזה הראשון מהגאון והראב״ע בענין הכרת הוא בטל בעצמו :

כָּרֵת KERETH, h. e. *EXCIDIUM*, cujus Lex mentionem facit in hoc, & quamplurimis aliis locis, quid sit, visum est mihi hic latius nonnihil explicare. Sunt enim variæ ac diversæ de eo sententiæ Sapientum nostrorum, quarum tamen singulæ sua habent dubia. Existimo autem, Deum mihi sententiam rectam ac veram de hac quæstione monstrasse.

PRIMA SENTENTIA est RABBI SAADIÆ, qui dicit, quòd *Anima*, cujus meminit Lex, quando ait, *Et exscindetur anima illa*, vel, *Et exscindentur animæ illæ, quæ fecerint hoc vel illud*, quòd, inquam, in his locis *Anima* vocabulum dicatur de Carne & Corpore, sicut nimirum illic, *Et anima quæ contigerit ullum immundum*, Levit.7.19. Item, *Omnis anima quæ comederit ullum sanguinem, excidetur anima illa è populis suis*, Ibid. v. 27. Item, *Omnis anima, quæ comederit cadaver*, Levit.17.15. Quibus in locis Animam pro Corpore sumi, manifestum est, quia anima nec sanguinem, nec cadaver, nec aliam rem comedit: neque etiam contingit ullam rem immundam. Proinde *Anima* in his locis est *Corpus*, sicut vice versâ Nomen *Carnis* dicitur de *Anima*: ut, *Veniat omnis caro, ut se incurvet coram me*, Jesa.66.23. Item; *Benedicet omnis caro nomini sancto ejus*, Psalm.145. 21. Benedictio quippe & Laudatio non competunt carni: quia sunt ex operationibus animæ. Et cum hoc consentit, quod Aben Esra ad hunc locum scribit; *Anima hic non est Anima intelligens, uti existimant nonnulli vertiginosi spiritus, sed est Conjunctio Animæ cum Corpore.* Itaque mens & sententia horum est, Excidium significare Abbreviationem dierum peccatoris, & mortem ejus in mundo hoc, ante tempus ipsius, nec quicquam aliud. Unde etiam consequitur, Verbo *Exscindendi* ipso, significari *Mortem per manus Cœli*, nullaq; erit inter hæc duo differentia.

Verùm sententia hæc non est recta: quia in Talmud, in capite quod incipit, אלו הם הנשרפים (*Sanhedrin cap.9.*) ubi sigillatim Sapientes (Talmudici) enumerant illos, quorum supplicium est Mors per manus Cœli, non numerant ullum ex omnibus triginta sex delictis, quibus Lex כָּרֵת seu Excidium interminatur: Neq; vice versâ, dum in Mischna libri כריתות seu de Excidiis, recensent triginta illa sex Excidia, Lege denunciata, inter illa refe-

runt

ſunt vel unicum ex illis, qui rei ſunt Mortis per manus cœli. Quod ſanè nos ſatis docet, [illegible] *Kereth* ſeu Excidium, non eſſe Mortem per manus cœli, ſed diverſa eſſe tum in Seipſis, tum in Judiciis, h. e. pœnis ſuis.

Quòd etiam dicitur; *Animam* poni pro *Carne & corpore*, & vice verſâ, *Corpus* pro *Anima*, quodque Lex hîc loquatur Tropicè; id alienum eſt prorſus, & procul à Legis mente, nobis nequaquam credendum. Oculi enim noſtri vident, quando Lex vult loqui de Homine compoſito, illam uti vocabulo *Viri*, quomodo itaq; vocaret Corpus Animam, & animam *Corpus?* Unde dicendum eſt, quòd, cùm Lex Hominem cognominat nomine *Animæ*, illud nihil aliud ſit, quàm Admonitio, aut Præceptum, aut Narratio, reſpiciens Animam Intelligentem; ac proinde multò magis quando dicit; *Anima comedens ſanguinem*, aut *cadaver*, &c. non dicit illud niſi reſpectu Animæ intelligentis, homini propriæ, quatenus eſt Homo.

Quia ergo ſunt Iniquitates quædam, quas committit homo ex malitia fidei ſuæ, & corruptione ſententiarum ſuarum quas tenet, licet illæ iniquitates ſint opera corporalia, ſuſpendit eas Scriptura ab Anima; quia illa eſt Cauſſa efficiens illarum, per malitiam ſententiarum ſuarum quas tenet, & rerum quas credit. Nam ecce, qui Comedit Sanguinem, non eſt dubium quin illud ideò faciat, quia ſequitur ſententiam iſtam corruptam, quòd Spiritus hominis, ſit ſicut Spiritus beſtiæ, quodque ſubjectum ejus ſit Sanguis. Ad tollendum itaque ſententiam iſtam, prohibuit Lex comedere Sanguinem: & ideò venit Prohibitio ejus ſub nomine *Animæ*. Eadem eſt ratio Immundi, comedentis Res ſanctas, aut ejus qui immundus ingreditur in Sanctuarium, quorum Prohibitio itidem venit ſub nomine *Animæ*. Nam ſi anima illa ſollicita eſſet & cogitaret de Sanctitate Sanctuarij, crederetque, Spiritum Majeſtatis Divinæ illic eſſe, atq; Res oblatas Altiſsimo eſſe Sanctas in ſe, nunquam ita faceret. Unde concludimus, Iniquitates illas poni loco Actionum, & Radicis earum, quæ eſt Anima, eiq; attribui Pœnam, ſicut dicitur; *Anima quæ peccaverit, ipſa morietur*, Ezech. 18. v. 4. 20. Unde mihi videtur, hæc omnia ita dici vel efferri, reſpectu vel Fortitudinis, vel Debilitatis fidei ipſius (ſc. animæ); & quia Lex deſcendit ad imum quaſi animi vel mentis Hominis; quòd ini-

quitates illæ non patrentur à Vi Concupiſcentiæ & cupiditatis, ſed quòd Hominem ingreſſus ſit Spiritus aliquis Stultitiæ, aut Profanitatis, quæ attribuitur Animæ. Sic numerantur Filii Jacob, *Septuaginta Animæ*, quia ratione Animæ illi fuerunt Filii Jacobi, & Populus Dei Abrahami. Contrà dicitur de Populis Stultis; *Et animarum hominis de mulieribus, &c.* Numeror.31. v.35. Item, *Non vivificabis ullam animam*, Deuteron.20. v.17. quòd, peccatores exiſtentes in animabus ſuis, digni ſint, qui perdantur & occidantur.

Itaque, quod hîc Lex mentionem facit *Animæ*, ſine dubio ſingulari accuratione & ſtudio ita loquitur, neque utitur verbo Excidendi de Anima vitali, ut vult Aben Eſra: quia de illa conſtat, quòd exſcindatur & corrumpatur unà cum corpore, ſecũdum naturam ſuam, &, quòd ejus reſpectu, eadem ſit conditio Juſti & Impii; ſed de Anima intellectuali, quæ ſuo arbitrio elegit illam iniquitatem, propter quam punitur.

Reliquas autem iniquitates, quas committit homo ex parte Concupiſcentiæ ſuæ malæ, & Cupiditatum corporalium, vel ex Converſatione mala; illas non attribuit Scriptura Animæ, ſed Viro, aut Homini: Animæ enim nihil attribuitur, niſi quod revera ei, non Corpori aut Carni competit, quod verè eſt ex operationibus Animæ. Quod autem dicitur; *Veniat omnis caro ad ſe incurvandum coram me*, Jeſa.66.23. id ſecundum literam eſt intelligendum: Corpus enim eſt quod venit, & quod ſe incurvat, per expanſionem manuum & pedum ſuorum: Sic, quod dicitur; *Benedicet omnis caro nomini Sancto ejus*, Pſalm.145.21. initium illius verſus docet de fine ejus, quod eſt; *Laudem Domini loquetur os meum, & benedicat, &c.* Senſus enim eſt; quòd Corpus Ore ſuo, & voluntate ſua, vel ſponte ſuâ laudaturum ſit, & benedicturum. Præterea indicare etiam vult Scriptura dictis illis, quòd tempore futuro, in diebus illis, Deus remoturus ſit cor lapideum à carne ipſorum, adeò ut etiam omnes Cupiditates & diſpoſitiones Corporis & Carnis ſint futuræ ad gloriam Dei, ad incurvandum in domo Domini, & benedicendum Nomini ipſius; eſtq; juxta illud; *Omnia oſſa mea dicent, Quis ſicut tu?* Pſalm.35.10. ubi hoc idem attribuitur *Oſſibus*, quòd omnes facultates corporales Animæ ſint ſubjiciendæ, vel ſubjectæ futuræ.

Quo

Quo circa, cùm hæc omnia ita ſeſe habeant, ſententia hæc prima Rabbi Saadiæ Gaon, & R. Aben Eſræ, futilis eſt & vana.

והדעת הב׳ הוא לרש״י שכתב שהכרת שזרעו נכרת וימיו נכרתים כמו שכתב בפרשת מילה ובפרשת המעלה בחוץ : והוא גם כן בריש מסכת כריתות : וכפי דבריו אלה כל כרת הוא ערירי שימות בלי בנים : ויובדל גם כן הכרת מהמיתה בידי שמים כשהמיתה היא לחוטא בלבד והכרת הוא גם כן לזרעו וכבר הקשו התוספות בריש מסכת יבמות על רש״י בזה ומנו וגמרו כל אותם החכמים שנזכרו שמה שאין בכרת כריתת הזרע אלא בשתים מהעריות שאמרה התורה בהם בפי׳ ערירי וכבר נזכר זה גם כן בתוספות בפרק במה מדליקין וכן הוא דעת הרמב״ם והרמב״ן חלוקים על רש״י : וגם הסברא חורה עליו לפי שאם היה החוטא אדם עקר בטבעו יתחייב שלא יפול בו הכרת כי קודם שחטא כבר היה ערירי בטבעו : או אם חטא אחרי היותו בן שמונים שנה איך נאמר שלא יגיע אליו מהעונש בזקנתו ויענשו בניו הגדולים שלא חטאו : וגם התחייב לרב ספק אחר והוא שיהיה עונש הכריתות שוה בכלם בהיות ביניהם הפרש גדול כתוספת החטא וקלותו :

Secunda Sententia, eſt Rabbi Salomonis Jarchii; qui vult *Excidium* de illis dici, quorum Semen exſcinditur, unà cum Vita & diebus ipſorum; ſicuti eam explicat in Sectione מילה h. e. de Circumciſione, Geneſ. cap. 17. & de offerente extra, Levit. 17. v. 9. & in principio Tractatus Talmudici Kérithut. Itaque juxta ejus mentem *Exſcindi*, dicitur ille, qui moritur abſq; liberis: & diſtinguitur quoque *Kéreth*, ſive *Excidium*, à Morte per manus cœli: quia Mors iſta infligitur tantùm Peccanti; Excidium extenditur quoque ad Semen ejus.

Contra R. Salomonem hic jam ſe oppoſuerunt Additiones Talmudicæ, in principio Tractatus Jevammoth, & unanimiter decreverunt & concluſerunt omnes Sapientes, qui enumerantur illic, quòd in *Kéreth*, ſive *Excidio*, non ſit Exciſio ſeminis, niſi in duobus illis congreſſibus inceſtuoſis ſive illicitis, in quibus Lex diſertè vocem illam ערירי h. e. *Sine liberis*, uſurpat. Idem hoc quoq; reperitur in Additionibus Talmudicis, in capite במה מדליקין

(*Tract. de*

(*Tract. de Sabbatho, cap.* 2.) Quin & Rabbi Moſes ben Majemon, & Rabbi Moſes bar Nachman diſſentiunt à R. Salomone. Sed & ipſa Ratio idem docet; Nam ſi peccans eſſet ſterilis naturâ ſuâ, ſequeretur, Excidium nullum in ejus perſona habiturum locum: quia antequam peccat talis, jam naturâ ſuâ eſt ערירי liberis orbatus: aut, ſi quis peccaret poſt octogeſimum annum, quomodo dici poſſet, quòd ad illum non pertineat iſta pœna in ſenectute, & puniendos eſſe liberos ejus adultos, qui non peccarunt? Denique, ſequeretur etiam ex ejus ſententia, pœnam τῶ *Kéreth* eſſe æqualem in omnibus; cùm tamen magna ſit inter illa differentia, pro ratione gravitatis vel levitatis delicti.

והדעת הג׳ הוא לתוספות במקום הנזכר שאמרו שהיה ההפרש בין המחויבי כריתות למחויבי מיתה בידי שמים כשהיה הכרת לחמשים שנה והמיתה לאחר ששים שנה ואמרו שכן הוא בירושלמי שהכרת הוא לחמשים שנה ומפיק ליה מן אל תכריתו את שבט משפחות הקהתי ועבודתם היתה לחמשים שנה והמיתה בידי שמים הוא לששים שנה כמתי המדבר : וכבר התחייבו לדעת הזה גם כן ספקות אם מדרך הסברא לפי שהאדם שבבחרותו אכל כל מחמצת בפסח או שאכל כל חלב וכל דם או בעל העריות וטמא את המקדש. אם היה הכרת מוגבל לחמשים שנה ימצא חוטא נשכר שיגיע בהכרה לחמשים שנה ואם מדבריהם ז״ל לפי שבמסכת יבמות שנינו חמשים זו מיתת כרת : חמשים ושתים זו מיתתו של שמואל הרמתי : ששים זו מיתת כל אדם : אמר מר זוטרא מאי ק״אה תנא בכלה אלי קבר בכלח הכי הוו : ואם מיתת ששים זו מיתת כל אדם איך יאמרו שהיא מיתה בידי שמים ואם אמרו שזה יובן כשימות קודם עתו : הנה לזה אין צריך הגבלת זמן כי לפי רוב השנים וכפי מיעוטם יהיה נכרת כל מי שימות קודם זמנו וכן בידי שמים : גם יתחייב על הדעת הזה הספק הקודם והוא שבהיות הכריתות מתחלפות חלוף גדול כאיכות החטא וקלותו יהיה ענשם שוה מבלי חלוף : וזה לא יתכן בחק היושר האלהי :

Sententia Tertia eſt Additionum Talmudicarum, in loco commemorato, ubi dicunt, fuiſſe differentiam inter Reos Excidii & Reos Mortis per manus Cœli, quòd *Kéreth* ſeu *Excidium*, ſit uſque ad Annum quinquageſimum; *Mors per manus*

manus cœli, post quinquagesimum annum. Dicunt sic extare in Talmud Hierosolymitano, quòd Excidium sit usque ad annum quinquagesimum, idque probari ex eo quod dicitur; *Ne excidatis tribum familiarum Kehathitarum è medio Levitarum*, Numeror. 4. v. 18: Cultum enim seu ministerium illorum duràsse usque ad annum quinquagesimum; Mortem verò per manus Dei esse post annum quinquagesimum, usque ad sexagesimum, sicut mortuorum in deserto.

Verùm ex hac quoque sententia sequuntur varia dubia, tùm ex vi rectæ Rationis, tùm ex Dictis Rabbinorum.

Ex Ratione; Nam, si Ex. gr. homo in Juventute sua comederit Fermentum in Paschate, vel Adipem & Sanguinem: aut, si duxerit aliquam Lege sibi prohibitam: aut, si polluerit sanctuarium; & *Kéreth* sive Excidium determinatum sit usque ad quinquagesimum annum; tùm Peccator hujusmodi conductus quasi erit, ut necessariò ad quinquagesimum usque annum pertingat.

Ex *Verbis* etiam *Rabbinorum seu Talmudicorum* oriuntur circa hanc sententiam dubia. Nam in Tractatu Jevammoth legimus; *Quinquagesimo anno est mors Excidii: quinquagesimo secundo, fuit mors Samuelis Ramathai: sexagesimo anno est mors omnium* (plerorumque) *hominum. Dixit Mar Sutra, quænam hujus rei probatio est ex Scriptura?* (Id ubi dicitur;) Ingredieris בכלח (Jobi 5. v. 26.) in senectute sepulchrum; בכלח (*in senectute*) id est, *anno sexagesimo*; quia hæc vox in numeris valet *sexaginta*. (Legitur hoc in Moed Katon fol. 28. 1.) Et, si mors in anno sexagesimo est mors communis omnium hominum, quomodo dicunt, quòd sit Mors per manus cœli? Quòd si dicant, hoc ita intelligendum, quod si sc. moriatur ante tempus suum; dico, sic non opus fore determinatione certi temporis: quia pro ratione ætatis vel provectioris, vel minùs provectæ, excindetur, quisquis morietur ante tempus suum. Præterea sequitur ex hac sententia etiam præcedens dubium, quòd cùm Excidia sint diversa, magnaque sit inter illa differentia, pro gravitate vel levitate peccati, sic inter pœnam illius nulla foret differentia, quod æquitati & justitiæ Divinæ non est congruum.

והדעת הד' זכרו גם כן בתוספות במקום הנזכר והוא שהכרת יבחן כפי ימי החולי כי כאשר ימות האדם ביום הג' מחליו יהיה נכרת מעמו וכן הוא בלשון הגמרא בפרק ואלו מגלחין באותה ברייתא תנו רבנן מת פתאום זו היא מיתה חטופה : יום אחד זו היא מיתה דחופה' ר' חנינא בן גמליאל אומר זו היא וכו' ולפי זה יהיה ההפרש בין הכרת למיתה בידי שמי' שמיתה בידי שמים בבחינ' השנים והכרת הוא בבחינ' ימי החולי : גם הדעת הזה בלתי נכון הוא אם מדרך הסברא לפי שהסוכן למות בחליו מה יתן לו ומה יוסיף לו שיארך חליו ויהיו כל ימיו מכאובים על מטתו למעצבה ישכב הלא טוב לו שיתמעט צערו וחליו וימות מהרה כי הנה לתקן עניני נפשו ותשובתו די לו לשלשה ימים : והמשנה אמרה שוב יום אחד לפני מיתתך : והנה חסידי ישראל ונביאיהם לא האריכו ימים בחליהם ויעקב אבינו יוכיח שמיד כשחלה ברך בניו : ונאמר ויכל יעקב לצוות את בניו ויאסוף רגליו אל המטה ויגוע ויאסף אל עמיו וכן באהרן ובמשה לא חלו חליים כלל : ואיך יהיה אם כן עונש הכרת שבבא קץ האדם ועת מותו הטבעי ימות ליום הג' למחלתו והוא הטוב לו שאפשר לו שיצעדו בניו מתוך חליו ובשרו עליו יכאב ונפשו עליו תאבל : ועוד כי אם היה הדבר כן היתה המיתה בידי שמים עונש יותר קשה מהכרת כיון שהוא בקצור שנות חיי האדם והכרת אינו אלא בקצורת ימי החולי והוא בחלוף מה שנוסדנו עליו גם מדבריהם ז"ל שעשו הכרת לבן חמשים ומיתה בידי שמים לבן ששים : ועוד כי באותה ברייתא שזכרו המיתה כפי הימים לא כונו ז"ל שלא היה ענין הכרת אלא בימי החולי בלבד : אבל אמרו שהיה הכרת כפי ענינו בעצמו ושימנה בו גם כן מהירות החולי לאותם הימים שזכרו : תראה זה ממה שאמרו שם רב יוסף כי הוה בר שתין עבד יומא טבא לרבנן אמר לידה אביי נהי דנפיק מר מכרת דשני מכרת דיומי מי נפק מר נקט מיהא פלגא בידך הנה ביארו שלא היה הכרת בלבד בימים כי אם בשנים גם כן וגם ממה שאמר הכתוב עון הכרת תכרת הנפש ההיא מבואר נגלה שהכרת הוא מן העולם הזה בקוצר שנים לא לבד בקוצר ימי החולי : הלא אלה הד' דעות שזכרתי לך עד פה כלם השתתפו כשענין הכרת הוא לגוף בלבד בעולם הזה ושאינו מגיע דבר ממנו לנפש ואתה הראית לדעת הספקות שיתחייבו לכל אחד מהדעות האלו :

SENTEN-

Sententia Quarta est cujus etiam in Additionibus Talmudicis, loco allegato, fit mentio; videlicet; *Quòd* Kéreth probetur ex numero dierum morbi. Nam si homo die tertio morbi sui moriatur, dici eum *Excisum à populo suo.* Sic loquitur Gemara, in capite, ואלו מגלחין, (*Moed Katon cap.* 3.) in illa Barajetha; *Tradiderunt Rabbini nostri; Si quis repentè moriatur, est mors* חטופה *rapta, repentina: die primo, est mors* דחופה *impulsa, cita. R. Chanina, filius Gamalielis, dixit, hæc est, &c.* Sic inter Excidium, & Mortem per manus Dei, hæc erit differentia, quòd Mors per manus cœli, dignoscatur ex notione annorum; Excidium verò ex notione dierum morbi.

Sed neque hæc ratio recta est.

Nam *primò*, si quis sit ordinatus ad mortem in morbo suo, quid ei proderit si diu protrahatur morbus ejus, si omnes ejus dies sint dolorum pleni, si diu super lecto suo in dolore decumbat? Annon satius ei erit, si diminuatur dolor & morbus ejus, & si celeriter moriatur? Nam ad ordinandas vel disponendas res animæ suæ, & pœnitentiam agendam, sufficit ei trium dierum spatium. Imò Mischna dicit; *Pœnitentiam age die uno ante mortem tuam.* Sancti Israelis, & Prophetæ olim non diu languerunt in morbis suis. Jacobus Patriarcha, quamprimùm ægrotare cœpit, benedixit filiis suis: *Et cùm absolvisset benedicere,* legimus, *quòd collegerit pedes suos in lectum, obierit, & aggregatus sit ad populum suum,* Genes. 49. v. 33. Sic de Aharone & Mose non legimus, quòd ullo morbo laborârint, aut extincti sint. Itaque, quomodo Pœna excidii hæc esse poterit, quando homo, cujus tempus mortis naturale & terminus vitæ advenit, moritur tertiâ morbi sui die; cùm hoc ipsi bonum sit? quod si enim diutius protraheretur morbus, liberi ejus majori mœrore, ipsius caro majori dolore, anima denique ejus majore luctu, afficerentur.

Deinde, si res ita esset, tum Mors per manus cœli pœna esset durior Excidio; eò quòd illa fiat per Abbreviationem annorum vitæ hominis; Excidium verò nonnisi per abbreviationem dierum morbi; quod contrarium est ei, quod nos pro fundamento hîc habemus & ponimus.

Sed neque cum Verbis Rabbinorum congruit hæc sententia,

Nam illi determinarunt vel assignarunt Excidium Quinquagenario; Mortem per manus cœli, Sexagenario.

Præterea, in illa Barajetha, ubi meminerunt Mortis diversæ, secundum numerum dierum, non hoc voluerunt dicere, quòd *Kéreth*, sive Excidium non sit, nisi tantùm respectu dierum morbi: sed dicunt, quòd Excidium, quod suam habet peculiarem rationem, etiam aliquando fiat per celeritatem morbi, ad illos usque dies, quorum meminerunt. Apparet hoc ex eo, quod ibi dicunt; *Raf Joseph, cùm sexagenarius esset, fecit diem bonum* (instituit convivium solenne) *Rabbinis, eò quod egressus esset ex annis* (quibus infligitur) *Kereth; Dixit ei Avaj; Gratulamur Domino, quòd egressus sit ex Kereth, sive Excidio annorum: ex Kereth verò, sive Excidio dierum num egressus vel liberatus est Dominus?* Dixit ei, נקוט מיהא פלגא בידך *Hinc tamen collige, me dimidium saltem evasisse* (excidium sc. annorum). Vides, illos hîc statuere, quòd Excidium non tantùm sit respectu dierum, sed etiam annorum.

Et ex eo quod Scriptura dicit; *Exscindendo exscindetur anima illa*; clarum & manifestum est, Excidium vel Excisionem esse ex hoc mundo, per abbreviationem annorum, non tantùm per abbreviationem dierum morbi.

Atque istæ quatuor hactenus recensitæ sententiæ conveniunt in hoc, quòd Excidium duntaxat referatur ad corpus in mundo hoc, nec quicquam de eo pertingat vel pertineat ad animam: sed simul etiam tibi ostensum est, quænam & qualia ex singulis oriantur dubia.

והרעת הה' הוא לרב הגדול המיימוני שכתב בפי' המשנה אשר לו בסנהדרין פרק אלו הם הנשרפים:

ואלו הם דבריו המיתה בידי שמים היא פחותה מן הכרת לפי שהמחויב כרת ישאר עליו עונש גם לאחר המיתה כמו שנבאר בפרק שאחז: והמחויב מיתה בידי שמים נתכפר לו במיתה עד כאן: ובפרק חלק כתב הל' והנקמה הגדולה היא שתכרת הנפש ותאבד ושלא תהיה חיה וקימת והוא הכרת שכתוב בתורה שנ' הכרת תכרת הנפש ההיא ואז"ל הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא עד כאן: ואין כוונת הרב בזה להשוות ענין הכריתות כלם לכרת הנפש שאמרה התורה בלבד בו הכרת תכרת הנפש ההיא. וגם לא כיון הרב בזה למה שחשבו אנשים חכמים מבני

מפני עמ'נו שיהיה בענין כרת הנפש מדרגות זו קשה ורעה מזו בעולם הבא : ושעונש הכרת הנפשיי בסגוף היה יותר קשה משאר הכריתות כי כל זה הוא טעות מבואר כהבנת דבריו : כי הוא יסבור שעונש הכרת לנפש הוא העדרה והפסד' ההחלטי : ולכן כתב בספר המדע ז"ל שפרען הרשעים הוא שלא יזכו לחיים אבל ימותו ויכרתו וכל מי שאינו זוכה לחיים אלו הוא המת שאינו חי לעולם אלא נכרת ברשעו ואבד כבהמה וזהו הכרת הנו' בתורה שנ' הכרת תכרת הנפש ההיא : אמנם מה שכתב הרב שמה כל הרשעים שעונותיהם מרובים דנין אותם כפי חטאתיהם ויש להם חלק לעולם הבא שכל ישראל יש להם חלק לעולם הבא : ואלו שאין להם חלק לעולם הבא אלא נכרתים ואובדים כפי גודל רשעתם וחטאתם לעולם ולעולמי עולמים האפיקורוסים והכופרים בתורה וכו' לא אמר הרב זה על הכריתות אל"א על שאר החטאים שבהיותם קלים יקבל החוטא עליה' עונש בגהינם זמן מוגבל : ועכ"ם יהיה להם חלק לעולם הבא : האפיקורוסים שזכר הם הנכרתים ואובדים בין שיהיו מכלל הלו כריתות או שאינם מהכריתו' שגם הם יהיו אובדי' כפי חומר חטאתם : אבל כרת הנפש אצל הרב הוא העדרה לגמרי ובידוע שאין בהעדר מדרגות : ולכך קרא הרב את הכרת בשם מיתה ואבוד כבהמה : ואמנם מה שכתב בפי' המשנה כמו שזכרתי שהמחוייב כרת ישאר עליו העונש לאחר המיתה : רוצה לומר שענשו אינו בעולם הזה אבל הוא אחר המות : ולפי שהרב במקום ההוא לא ביאר איכות העונש ההוא אמר כמו שנבאר בפרק שאחר זה ושם כתב בביאור שהכרת הוא הנקמה והגדולה שתאבד הנפש ולא תהיה הויה וקיימת : ראה גם ראה איך ביאר דעתו שהכרת הוא העדר ההשארות והקיום על כן אמרתי שהיה דעת הרב שהכרת שזכרה התורה לנפש אינו אלא הפרדה מחיי העולם הבא : אמנם בסגוף מפני חומרת חטאו הוסיפ' בו התורה מלבד הכרת הנפשיי הכולל והשוה בכל הכריתות שגם כן תכרת בקצור ימי חייו בעולם הזה ולכך דרשו ז"ל בו הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא : והדעת הזה התחייבו לו גם כן ספקות : אם מדרך הסברא שיהיה עונש הכריתו' כלם שוה בעני' הנפש והאוכ' כזית חלב ודם או שבא על הערוה מפני שתקפו יצרו תמות ותעדר נפשו כנפש העובד עכו"ם והמגדף את השם : והנותן מזרעו למולך והוא זר מאד : ויקשה עוד לרב מה שאמרו ח"זל שהכרת הוא לחמשים שנה כיון שהוא אומר שהכרת הכללי הוא לנפש בלבד ואינו לענין הגוף אם לא שיאמר הרב שמה שאמרו רז"ל מחמשים שנה על כרת המגדף בלבד אמרוהו שהוא כולל לגוף ולנפש והוא בחלוף האמת ועוד יקשה לרב אם היה ענין כל כרת עונש הנפש עד שמפני זה

אמרה תורה ונכרתה הנפש ההיא ונכרתו הנפשות : למה א״כ פרשת
המעלה בחוץ באה כלרה בלשון א״ש החטא והעונש דם יחשב לאיש ההוא
ונכרת האיש ההוא : ולאיסור הדם בא בכל הפרשה בלשון נפש ונתתי
פני בנפש האוכלת את הדם כל נפש מכם לא תאכל דם וכל נפש אשר
תאכל נבלה אין ספק שלא בא כל זה בקרי והזדמן ועכו יראה
שהדעת הזה אינו נכון :

Sententia Quinta; eſt maximi Viri Majemonidis, qui in explicatione Miſchnajot, in Sanhedrin, capite אלו הן הנשרפין his ſcripſit hac de re verbis: *Mors per manus cœli eſt levior Excidio: nam eum, qui reus eſt Excidii, manet adhuc pœna etiam poſt mortem, ſicut explicabimus capite ſequenti: ejus autem, qui reus eſt mortis per manus cœli, expiatio abſolvitur, quando moritur.* Hactenus ille. Et in capite חלק hæc ejuſdem ſunt verba: *Vindicta maxima eſt, quando exſcinditur & perditur anima, ut non permaneat viva, quod eſt Kereth, ſive Excidium, de quo in Lege ſcribitur, ſicut dicitur;* Exſcindendo exſcindetur anima illa. *Rabbini noſtri dixerunt*; Exſcindendo; *in hac ſc. vita*, exſcindetur, *in vita altera.* Hactenus iterum ille. Non eſt Majemonidis mens, omnia excidia æquare cum excidio denuntiato Blaſphemo, de quo ſolo dicitur; *Exſcindendo exſcindetur anima illa:* Non etiam voluit his verbis id dicere, quod quidam ex noſtræ gentis Sapientibus cenſent, quòd in Excidio Animæ gradus dentur, quorum unus alio ſit durior & deterior, in ſæculo futuro; quodque Excidium animale Blaſphemantis, cæteris Excidiis ſit gravius. Errant enim, qui hanc ejus verborum mentem & ſententiam eſſe volunt. Hoc quippe ille exiſtimavit, quòd Pœna excidii animæ, ſit privatio & deſtructio ejus abſoluta. Unde ſic ſcriptum reliquit in libro מדע: *Ultio impiorum eſt, quòd illorum memoria non ſit futura ad vitam, ſed quòd moriantur & exſcindantur; & quicunque non eſt dignus vitâ, ille mortuus eſt, qui non vivit in ſæculum, ſed in impietate ſua exſcinditur & perit inſtar jumenti. Et hoc eſt Excidium commemoratum in Lege, quando dicitur;* Exſcindendo exſcindetur anima illa. Quod verò idem Majemon illic ſcribit; *Omnes impii, quorum iniquitates plures ſunt* (quàm juſtitiæ) *eos judicant ſecundum peccata ipſorum, & eſt ipſis pars in ſæculo venturo: quia omnes Iſraëlitæ habent partem in ſæculo venturo. Hi verò ſunt qui nullam habent partem in ſæculo*

fæculo venturo, sed exſcinduntur & pereunt juxta magnitudinem impietatis & peccati ipſorum in ſæculum, & ſæcula ſæculorum; *Epicuræi*, *Hæretici*, *&c.* iſtud non dixit de Excidiis, ſed de reliquis peccatis, propter quæ, cùm leviora ſint, peccator recipit pœnam in gehenna, tempore certo & definito; & tamen eſt ei pars in ſæculo venturo. *Epicuræi*, quorum meminit, illi ſunt qui exſcinduntur & pereunt, ſive ſint ex illis triginta ſex Excidiis, ſive non ſint ex illis: quia illi propter gravitatem peccati ſunt certò perituri: Sed Excidium Animæ juxta Majemonidem, eſt privatio ejus ſimpliciter; conſtat autem in privatione non dari gradus. Ideo vocavit Excidium nomine Mortis & Perditionis ad inſtar beſtiarum. Quod in Commentario ſeu Explicatione Miſchnájoth ſcripſit, *quòd Reum excidii maneat adhuc pœna poſt mortem*; vult dicere, Pœnam ejus non eſſe in hoc ſæculo, ſed poſt mortem. Et quia in loco illo non explicavit qualitatem pœnæ illius, dixit; *Sicuti explicabimus in capite ſequenti*. Ibi verò clarè & diſertè ſcripſit, quod *Excidium ſit Ultio maxima, perdens animam, ut non viva & ſuperſtes maneat.* Quibus verbis attende, quomodo ſententiam ſuam exponat; quòd nimirum Kereth ſeu *Excidium*, ſit Privatio Remanentiæ & Subſiſtentiæ. Idcirco dixi, mentem Majemonidis eſſe, quòd Excidium Animæ, cujus Lex mentionem facit, nihil aliud ſit, quam Separatio à Vita mundi venturi: Verùm de Blaſphemante, propter gravitatem peccati ipſius, ſuperaddidiſſe Legem præter Excidium animale generale, & æquale in omnibus Excidiis, quòd talis etiam Exſcindendus ſit per abbreviationem dierum vitæ ſuæ in mundo hoc: Et hac de cauſa ſcripſiſſe Sapientes noſtros de illa phraſi הכרת תכרת *Exſcindendo exſcindetur*; quod prius intelligendum ſit de Excidio in mundo hoc; alterum de Excidio in mundo venturo.

Verùm hæc ſententia quoque ſua habet dubia.

Nam *primò* ſi rectam rationem cōſulamus, ſequitur hinc, quòd omnia Excidia ſint æqualia, quoad animam; & proinde, æquales erunt, Comedens vel tantillum adipis, aut Sanguinis; &, Qui rem habet cum muliere, Lege prohibitâ; quia propter vehementiam concupiſcentiæ ejus; anima ipſius morietur & privabitur, ſicut Anima Idololatræ, & Blaſphemantis Nomen Dei, vel Molecho offerentis de ſemine ſuo, quod abſurdum valdè eſt.

Deinde

Deinde contrariatur Majemonidi, quod Sapientes nostri scripserunt; *Excidium esse usque ad quinquagesimum annum*; cùm ipse dicat, quod Excidium generale sit Animæ tantùm, nullaq; ratione pertineat ad Corpus, nisi quod dicat, id quod Rabbini nostri dixerunt de Anno quinquagesimo, dictum ab illis esse de Excidio Blasphemantis tantùm, quod est generale tam animæ, quàm corporis, quod verò est à veritate alienum.

Tertiò, Si omne Excidium complectitur Pœnam animæ, adeò ut hujus rei causâ Lex dixerit; *Et exscindetur anima illa: Et exscindentur animæ illæ*; si, inquam, res ita habet, quare Levit.cap.17. ubi agitur de Offerente & Mactante extra, tantùm usurpatur vocabulum *Viri* tam in peccato, quàm in pœnâ: ut, *Sanguis imputabitur viro illi*: Item, *Et exscindetur vir ille*, Levit.17.4.9. In prohibitione autem Sanguinis occurrit ubique vocabulum *Animæ*; ut, *Et dabo faciem meam in animam quæ comederit sanguinem: Omnis anima ex vobis non comedet sanguinem: Omnis anima quæ comederit discerptum*, Levit.17.v.10.12.15. Hæc omnia cùm sine dubio non fortuitò & per accidens ita sint dicta; non videtur hæc sententia esse recta.

והדעת הו' שראיתי בזה הוא להרמב"ן בפירושו לפרש' אחרי מות והחזיק בו בספר תורת האדם אשר חבר בשער הגמול ממנו : ועניגו שאין הכרת בכל חייבי כריתות שוה אבל הוא בג' מינים כי יש ממנו כרת גשמיי בלבד והוא למי שזכיותיו מרובים מעונותיו אף על פי שיש בהם מחייבי כריתות העונש מגיע לו לגופו בלבד והוא מת בחצי ימיו כמו שאמרו חז"ל מת בן חמשים שנה זו מיתת כרת ולאחר שמת כיון שרובו זכיות אינו יורד לגיהנם אבל זוכה למעלה הראויה לו בגן עדן ועל זה נאמר בתורה ונכרת האיש ההוא שמיחס הכרת לגוף בעולם הזה ולא לנפש : ויש מין אחד מהכרת שהוא נפשיי כלו בלבד והוא למי שעונותיו מרובים וענשו הוא נפשיי שיכרת מחיי נ"ע בעולם הנשמות : וגם מחיי העולם הבא שהם לאחר תחיית המתים ועל זה אמר ונכרתה הנפש ואבדתי את הנפש ההיא ורשעים הללו אין להם כרת בגופם שהם מאריכים ימים כמו שאמר ויש רשע מאריך ברעתו : ויש מהכרת מין ג' יותר קשה והוא הכולל לגוף ולנפש שיכרת גופו בעולם הזה ונפשו בע"הב וזה ייוחד לבד לעובד ע"כום ומגדף את השם שנאמר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה :

הנה התבאר

הנה התבאר ששני הרבנים המיימוני והנחמני מסכימי׳ אם בענין הכרת הנפשיי שיהיה ענינו העדר הנפש והפסדה לגמרי ויסכימו בכרת הכולל בעונש והמצרף שהוא לגוף ולנפש ולבד יתחלפו בכרת הגופני שקבל אותו הרב הנחמני ולא יקבלהו הרב המיימוני : והדעת הזה מהרמב״ן עדין יקשו בו דברים: הא׳ שיתחייב ממנו שלא יהיה הפרש אצלו בין המין הראשון מהכרת שהוא לדעתו גופני אל המיתה בידי שמים כיון ששניהם לענין הגוף ולא נוכל לומר שהם ענין אחד כמו שהוכחתי מדבריהם ז״ל : ושנית יקשה לרב הנחמני מה שאז״ל שהכרת הוא לחמשים שנה׳ כי הנה לדעתו המין הב׳ מהכריתות שהוא הנפשיי בלבד אין ענינו לחמשים שנה והוצרך מפני זה מאמרם ז״ל שיובן במין הראשון ובמין הג׳ מהכריתות לא כולל להם : ואינו כן כי הם לא נתנו דבריהם לשיעורים : הג׳ יקשה לו גם כן כי פעם יראה מדבריו שהוא יכנס בדעת הזה מפני הכתובים ש[illegible]ו שמיחסים פעם הכרת אל האיש ופעם אל הנפש. : ופעם יראה שי[illegible] בו מדרך הסברא במי שזכיותיו מרובי׳ מעונותיו : או שעונותיו מרובים מזכיותיו : ונראה לי ששתי ההוראות בלתי צודקות לדעתו: אם עדות הפסוקים לפי שמצינו בנותן מזרעו למולך שנאמר עליו ועל כל העריות יחד ונכרתו הנפשות : ובפרשת קדושים נאמר בענין המולך : ואני אתן את פני באיש ההוא והכרתי אותו מקרב עמו האם נאמר שיהיה עונש המולך לגוף בלבד בעולם הזה : מפני שאמר באיש ההוא במי שרובו זכיות ומעוט עונות ושאחרי מותו יזכה לחיי העולם הבא : אף שכבר מצאנו שנאמ׳ עליו ועל כל העריות יחד ונכרתו הנפשו׳ ותתחייב מזה שהעונש המיוחס לגוף והמיוחס לנפש אחד הוא : ואמנם מדרך הסברא שעשה הרב הבדל במי שרובו זכיות או רובו עונות אינה טענה מיוחדת לכל הכריתות : כי בכל הפעולות אשר יעשה אותם האדם אם היו רובם זכיות ומעוטם עונות קבלו חז״ל שנפרעי׳ ממנו ממעוט עונות שעשה בעו״ם הזה כדי לתת לו שכרו משלם לעולם הבא : ואם היו רובם עונות ומעוטם זכיות יפרעו כמו עשב בעולם הזה ויציצו כל פועלי און להשמדם עדי עד לעולם הבא : ובמה יבדלו א״כ הכריתות משאר העבירות כלם שענשם בידי שמים : ואין הקדוש ברוך הוא מקפח שכר כל בריה ובריה : סוף דבר שגם הדעת הזה מהרמב״ן יתחייבו לו ספקות והרחקות רבות :

Sexta Sententia eſt Rabbi Mosis Nachmanidis in Commentario ſuo in Legem, Sectione אחרי מות, quam etiam repetiit & confirmavit in libro quem inſcripſit תורת האדם, in illa ejus parte, quam vocat שער הגמול *Portam Retributionis.* Huc

verò redit ejus sententia; Excidium non esse in omnibus Excidii reis æquale, sed tres esse ejus species; *Primò* esse Excidium Corporale tantùm, ejus videlicet, cujus Merita seu bona opera plura sunt, quàm ejus Iniquitates; adeoq; esse inter reos Excidii cujus pœna pertingat ad corpus tantùm; ut ille qui moritur in medio dierum suorum, sicuti Sapientes nostri dixerunt, *Si quis anno quinquagesimo moriatur, ea est mors Excidii:* Posteaquam autem mortuus est, cùm plura habeat bona opera, non descendit in gehennam, sed dignus fit gradu ipsi conveniente in horto Edenis. Et de hoc dicitur in Lege; *Et exscindetur Vir ille*; quæ verba attribuit Corpori in mundo hoc, non verò Animæ. *Secundò* dicit esse Excidium Animale merū & tantùm; Ejus videlicet cujus Iniquitates sunt plures, ejus, inquit, pœnam esse Animalem tantùm, Excisionem nimirum à Vita horti Edenis in mundo Animarum, & à Vita Mundi futuri post mortuorum resurrectionem. De hac dici vult; *Et exscindetur Anima illa: Et perdam animam illam:* His impiis nullum esse Excidium in corpore ipsorum; eò quòd prolongent dies, sicut dicitur; *Est impius prolongans dies in malitia sua*, Eccles. 7.16. *Tertiò* esse Excidium adhuc gravius, quoad Corpus & Animam, quo Corpus quidem exscindatur in hac vita; Anima autem in vita futura: Hoc Excidium assignari duntaxat Idololatræ, & Blasphemanti Nomen Dei, sicut dicitur; *Exscindendo exscindetur anima illa, iniquitas ejus in ea est.*

Ex quibus vides, quòd duo isti Sapientes, Majemonides & Nachmanides, consentiant tùm in Excidio Animali, quod consistit in privatione animæ, & corruptione vel destructione ejus totali; tùm in Excidio illo, quod dictum est in Idololatram & Blasphemantem, quod est Corporis & Animæ.

Sed in hac quoque Nachmanidis sententia, quædam adhuc occurrunt dubia.

Primò enim consequitur ex ea, juxta ipsum nullam esse differentiam inter primam ejus Excidii speciem, quam vult esse Corporalem, & Mortem per manus cœli; cùm utraque sint corporis. Non possumus autem dicere, quòd sint una eademque res, sicut argui ex verbis Rabbinorum.

Secundò obstat Nachmanidi, quod Sapientes nostri dixerunt; *Excidium esse usq; ad annum quinquagesimum.* Nam, juxta sententiam

ejus,

ejus, secunda Excidiorum species, quæ est Animalis tantùm, non potest esse vel referri ad annum quinquagesimum. Unde dicendum erit, dictum illud Rabbinorum intelligendum esse tantùm de prima & de tertia specie, nec omnes comprehendere. Res autem non ita habet: verba enim illorum non sunt ita per conjecturas explicanda.

Tertiò, dubium movet, quòd nonnunquam ex verbis ejus videatur, quasi hauserit hanc sententiam ex *Scriptura*, quas videmus attribuere Excidium quandoque *Viro*, quandoq; *Animæ*: nonnunquam videtur in hanc descendisse sententiam ex Vi *Rationis*: quòd quidam sint, quorum bona opera superant iniquitates ipsorum: alii quorum iniquitates excedunt bona ipsorum opera. Mihi verò videtur, has duas rationes non convenire cum ejus sententia: Non *Testimonia* illa *Scripturæ*, quia invenimus de eo, qui de semine suo dat Molecho, & de omnibus Concubitibus illicitis, dici; *Et exscindentur animæ illæ*. Et in sectione קדושים dicitur in negotio Molechi; *Et ego dabo faciem meam in virum illum*, *& exscindam eum è medio populi sui*, Levit. 20.5. An dicemus, pœnam ejus, qui liberos suos offert Molecho, esse corporalem tantùm in hoc mundo; quia sc. dicitur; *In virum illum*; ceu de tali, cujus opera bona plura sunt, quàm mala, & illum post mortem suam participem fore vitæ æternæ? Ut ne dicam, quòd, cùm inveniamus de illo, ut & de Congressibus illicitis simul, *Et exscindentur animæ illæ*, Levit. 18. 29. hinc sequeretur, Unam eandemque esse pœnam attributam Corpori, & Animæ. Quod ad *Rationem* Nachmanidis attinet, quâ constituit differentiam inter eum cujus bona opera, & eum, cujus iniquitates plures sunt, illa ratio non competit omnibus Excidiis. Nam de omnibus actionibus, quas facit homo, si major earum pars fuerint bonæ, minor verò malæ, tradunt Rabbini nostri, quòd pœna de eo sumatur secundum partem minorem, iniquitatum sc. quas fecit in mundo hoc, ad dandum ei mercedem perfectam in sæculo venturo: quod si verò major illarum actionum pars fuerint iniquitates, & minor Bona opera, tum florebunt sicut herba in mundo hoc, & germinabunt omnes operantes iniquitatem, ut desolentur in æternum, in sæculo venturo. Quod si autem res ita habeat, quomodo Excidia, i.e. peccata Excidii pœnam promerentia, discernentur à reliquis transgref-

fionibus, quarum pœna eſt per Manus Cœli? Neq; Deus præcidit aut ſubtrahit mercedem ullius Creaturæ. Summa: Ex iſta quoq; Nachmanidis ſententia conſequuntur dubia & abſurda multa.

ומפני זה כלו נראה לי בדרוש הזה דעת שביעי אותו ראיתי צדיק לפני בדבר הזה : והוא שהכרת בכלל בכל הלו כריתות כולל לגוף ולנפש אם לגוף בעולם הזה שיקצרו ימי החוטא וימות קוד' עתו שהיה ראוי לו כפי טבעו : ואם לנפש שאחרי הפרדה מן הגוף בעולם הנשמות תתרחק מזיו השכינ' ומקבול השפע העליון לנפשות הזכות שמה מצרור החיים ולכך נקרא העונש ההו' כרת שהוא הלשון הנופל ע' הענף הנכרת מן האילן שממנו יקבל ההונה והחיות בהיותו דבק בו בצמיחתו כן הנפש תכרת מאותו צרור החיים העליון ולא יקבל זיו השכינה שהוא העונג והשכר הנפשיי אבל אין זה לנפש העדר גמור והפסד מוחלט כי הוא עצם רוחני קים בעצמו בלתי נפסד בטבעו : אך הכרת הוא עונש וצער גדול לנפש תקבל בו הפחות והיתר ואחרי קבול העונש תשוב לקבל העדן והעונג וכמש אם יכרת ועוד יחליף ויונקתו לא תחדל : ועם היות שאמרו רז"ל שעונש הרשעים בגיהנם שנים עשר חדש לא אמרו זה בענין הכריתות כי בהם ענשם לנפש זמן יותר ארוך מזה ואין כל הכריתות שוים בעונש הנפשיי אבל יתחלפו בהתסרת זמן העונש בין רב למעט כפי חומר החטא או קלותו ויהיה ענין הכרת לפי זה שמי שרובו זכיות ומעוטו עונות שכפי הסדר האלהי נפרעים ממנו ממעוט עונות שעשה בעולם הזה כדי לתת לו משלם שכרו לעולם הבא הנה אם היה בכלל אותו מיעוט עונות שעשה כרת מן הכריתות אף על פי שיקבל ענשו בעולם הזה לא ינקה משתקבל נפשו עונש בעולם הבא אם מעט ואם הרבה כפי החטא : וכן אם היה רובו עונות ומעוט זכיות שכפי המדה נוהגים לו שכר זכיותיו בעולם הזה כדי ליפרע ממנו מרוב עונותיו בעולם הבא : הנה אם היה אחד מהכריתות מכלל אותם העונות שעשה התחייב עכ"פ שגם בעולם הזה יקבל עונש גשמי בקצור ימיו כי זו היא חמר' הכרת עם כל שאר הכריתות שלא יהיה נדון כפי כללות' אלא כפי פרטיותם או תוכרת בין בעונש העולם הזה בין בעונש העולם הבא : ובזה לפי דעתי מעדו רגלי חכמת הרב הנחמני שלא הבדיל בין הכרת לשאר העבירות בענין המדה הזאת הנזכרת : הנה אם כן כל כרת בין שיחסו הכתו' לאיש החוטא או לנפש להיותה סבתו : הנה גדר הכרת ורשומו הוא הפסק וקצור החיים בעולם הזה והפסק העונג הנפשיי לעולם הבא : ולענין זה אחז"ל שהיה הכרת לחמשים שנה : ואמנם סך שנאם'

שנאם במגדף הכרת תכרת הנפש ההיא שדרשו חז״ל הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא אינו עונש מיוחד למגדף כמו שחשב הרב׳ הנחמני אבל הוא ביאור ענין כל כרת וגדרו : ואעידה לי בזה עדים נאמנים כי מצינו במשנה בריש כריתות מהמילה ומחמץ בפסח והמחלל קדשי ומזידות ועובדי עכום והמגדף מכללם ולא שמו הבדל כלל בין כרת לכרת והוא המוכיח שעונש כל הכריתות בזה שוה : והעד הב׳ ממה שאמרו שם אחרי זכרון הכריתות במשנה השנית : אלו חייבים על זדונם כרת ועל שגגתם חטאת ועל לא הודע שלהם אשם תלוי וכמו שבשגג ובלא הודע אין הפרש בין כרת לכרת ככה בזדון אין ראוי לום שיהיה הפרש בין כרת לכרת לענין העונש : והעד הג׳ מהמגדף בספורי עצמו לא אמר הכתוב אלא ונכרתה הנפש ההיא כלשון עצמו שאמר באוכל דם ובעריות ובחמץ בפסח והוא המוכיח שענין הכרת בכלם שוה ולכן אמרו במשנה שידון כל הכריתות הוא הכרת לבד : אמנם מה שאמר עוד הכתוב כי דבר יי׳ בזה ואת מצותו הפר הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה : אינו אלא נתינת טעם למה שאמר ונכרתה הנפש ההיא כלומר וראוי הוא שתכרת נפשו בשני העולמות לפי שדבר יי׳ בזה ואת מצותו הפר ולכן ראוי שיענש גופו כפי מעשיו ונפשו כפי רוע אמונותיה : וזהו הכרת תכרת : ודרשתם ז״ל הכרת בעולם הזה תכרת לעולם הבא שהוא פירוש הכרת שזכר לא תנאי מיותר בכרת המגדף : והעד הד׳ ממה שכתוב בתוספתא כי דבר יי׳ בזה זהו המפר עול והמפר ברית בשר והמגלה פנים בתורה שלא כהלכה : והנה המפר ברית בשר הוא הכרת הנזכר בכרית מילה שנאמר וערל בשר אשר לא ימול את בשר ערלתו ונכרתה הנפש ההיא מעמיה את בריתי הפר ואיך א״כ יוכלל בהכרת תכרת שהוא בעולם הזה ובעולם הבא אלא שזה היה משפט כל הכריתות כמו שאמרתי וכל זה ממה שיוכיח תוכחת מגולה אמתת דעתי שכל הכריתות הם בעולם הזה ובעולם הבא : ושמה שנזכר ביחוד במגדף הוא להיותו בנין אב לכלם : וכבר יסופק על זה ממה שמצאנו ראינו שאונקלוס תרגם כל מקום שנאמר ונכרתה הנפש ההיא ואשתצי אינשא וזה יורה שאין הכרת מגיע לנפש אלא לגוף שע״כ תרגמו אינשא וגם כן במגדף תרגם הכרת תכרת הנפש ההיא עונה בה אישתצאה אישתצי אינשא ההוא חוביה ביה והוא זר מאד : כי איך יחשב על השלם אנקלוס שקבל מרבי אליעזר הגדול ומרבי יהושע ועל פיהם עשה תרגומו כמו שהיה אצלם הלכה למשה מסיני שיסכל אמתת הכרת וענינו : וכבר חשבו אנשים שעשה זה מפני ההמון שאינם מרגישים בענין הנפש : ומה יאמרו למה שתרגם בסוף סדר אחרי מות ונכרתו הנפשות העושות וישתצון נפשתא דעבדן ולא תרגם אינשא כתרגומו :

עד תשוב תראה באותה פרשה של מעלה בחוץ שתרגם על איש איש גבר גבר וכן בכל התורה שתרגם ונכרת האיש ואישתצי אינשא ולמה לא תרגמו ואישתצי גברא אבל הנראה לי בזה כלו הוא שאנקלוס תרגם שהיה הכרת לגוף ולנפש כמו שביארתי ולכך תרגם בו תמיד אינשא שהיה כרת האנושות שהו׳ כולל לגוף ולנפש. כי אין האנושות אלא חבור הנפש המשכלת עם הגוף האנושי ׃ ומפני זה שלא נחשוב שהיה הכרת לנפש בלבד ולא לגוף לא תרגם נפשתא.׃ וכדי שלא נחשוב שהיה הכרת לגוף לבד ולא לנפש לא תרגם בו גברא אבל תרגם אנשא שהוא כולל לגוף ולנפש ׃ אמנם בסוף אחרי מות תרגם ונכרתו הנפשות ואישתצי נפשתא כדי לפרש הפסוק באשר הוא שם שאמר ולא תקיא אתכם הארץ בטמאכם אותה כאשר קאה את הגוי אשר לפניכם שפירושו כמו שביארתי שם אל תחשבו אתם בני ישראל בעשותכם כתועבות הגוים תקיא הארץ אתכם כאשר קאה את הגוי ויהיה ענשכם מיתה בעולם הזה בלבד לא יהיה כן כי מלבד העונש ההוא הגשמי שתקבלו כמוהם הנה עוד כל אשר יעשה מכם מכל התועבות האלה יענש עונש נפשיי והוא אמרו ונכרתו הנפשות מקרב עמם ׃ ולפי שבא הכתוב הזה לבאר להם העונש הנפשיי הנוסף להם בבחינת הדת הוצרך אנקלוס לתרגם הפסוק ההוא על הנפשו׳ עצמם שהוא הצריך אליו כפי מקומו ׃ הנה ביארתי הדרוש הזה כפי אמתתו ׃ ואני הרחבתי בו הדבור יותר בספר צדק עולמים ס״ב פ״ו אשר אני עושה ׃

His itaque de caufis, videtur mihi fupereffe adhuc Septima in hoc negotio fententia, eaque congrua & conveniens, hæc videlicet; Quòd Excidium in genere, in omnibus triginta fex cafibus, commune fit Corpori & Animæ; Corpori in mundo hoc, per decurtationem dierum Peccatoris, ut moriatur ante tempus fuum, quo fecundum naturam fuam debuiffet mori: Animæ; quòd ea, poft feparationem à corpore, in mundo Animarum, elonganda fit à Splendore Majeftatis Divinæ, & à Receptione Influentiæ fupernæ defcendentis in animas juftas illas ex fafciculo vitæ. Hac de caufa venit hæc Pœna nomine כרת hoc eft, *Excidii*, quod propriè competit Ramo, qui exfcinditur ab arbore, à qua accipit nutrimentum & vitam, quamdiu ei conjunctus manet: Sic Anima exfcinditur ex illo fafciculo vitæ fuperioris, neque recipit fplendorem Majeftatis Divinæ, quæ eft Voluptas & Merces Animalis. Hæc tamen non eft Privatio animæ mera, aut deftructio

destructio totalis: est enim Substantia spiritualis, per se subsistens, & naturâ suâ incorruptibilis: Sed כָּרֵת sive Excidium est Pœna & Dolor magnus Animæ, recipiens magis & minus: & postquam accepit pœnam, recipit etiam Oblectationem & Voluptatem, sicut dicitur; *Est enim de arbore spes, si præcisa fuerit, & adhuc pullulabit, & propago ejus non deficiet*, Jobi 14.7.

Et quamvis Rabbini nostri dicant, pœnam impiorum in gehenna, durare duntaxat per duodecim menses; tamen non dixerunt hoc de Excidiis: quia Excidiorum pœna animalis durat longiore tempore: neque omnia Excidia sunt æqualia quoad pœnam animalem: Sed variant in duratione temporis, quoad magis & minus, pro gravitate vel levitate peccati. Ita hæc erit ratio כָּרֵת הַ: Si quis fuerit, qui plura habeat merita seu bona opera, & pauciores iniquitates, juxta proprietatem Divinam sumetur de ipso Ultio, secundum paucitatem iniquitatum quas fecerit, in mundo hoc, ut detur ei perfecta merces ejus in mundo futuro. Quod si jam inter illas paucas iniquitates quas patravit, fuerit כָּרֵת Excidium aliquod; tum etiam si acceperit pœnam suam in mundo hoc, non evadet tamen, quin anima ejus quoque accipiat pœnam in mundo futuro, sive magnam, sive parvam, pro peccati ratione. Sic, Si habuerit plures iniquitates, quàm bona opera, tùm secundum proprietatem Divinam datur ei merces meritorum bonorum in mundo hoc, ut ultio de eo sumatur ob multitudinem iniquitatum ejus, in mundo futuro: quod si autem inter illas iniquitates fuerit aliqua sub pœna Excidii prohibita, tùm omninò etiam reus est, qui in hoc quoque mundo pœnam sustineat corporalem, per abbreviationem dierum suorum. Nam hæc est ratio communis Excidiorum omnium, quòd non judicentur secundum Universalitatem, sed secundum particularitatem eorum, aut quod excidium fiat, tùm per pœnam in mundo hoc, tum per pœnam in mundo futuro. Et in hoc, meo judicio, vacillarunt pedes Sapientiæ Rabbi Nachmanidis; quòd non discrevit inter Excidium, & reliquas transgressiones, respectu proprietatis hujus commemoratæ.

Itaque, omnis KERETH sive Excidii, (sive illud attribuat Scriptura Viro, sive Animæ, tanquam eius causæ) omnis, inquam, Excidii definitio & descriptio erit, quòd sit Abruptio vel Abscissio & De-

& Decurtatio Vitæ in mundo hoc, & Abſciſsio voluptatis animalis in mundo venturo. Et hoc ſenſu dixerunt Sapientes noſtri b. m. quod Kereth ſit ad annum quinquageſimum. Quod autem de Blaſphemante dicitur; *Exſcindendo exſcindetur anima illa*; quod Rabbini noſtri ita expoſuerunt, ut alterum acceperint de Exciſione in mundo hoc; alterum, de Exciſione in mundo venturo; ea non eſt Pœna ſingularis vel propria Blaſphemantis, uti quidem exiſtimavit Nachmanides, ſed eſt ratio & definitio communis omnis Excidii.

Teſtes hujus meæ ſententiæ producam fideles. Nam *primò* invenimus in Miſchna in principio Tractatus כריתות ſeu de Excidiis, quòd idem Excidium decernant, Spernenti circumciſionem, Comedenti fermentum in Paſchate; Profananti res ſanctas; Congreſsibus illicitis; Idololatræ, Blaſphemo; neque ullam differentiam conſtituant inter Kereth unum & alterum. Quod arguit, pœnam omnium Excidiorum in hoc eſſe æqualem. *Secundò*, arguo id ex eo, quod ibidem, poſt commemorata omnia Excidia, in Miſchna ſecunda dicunt; *Propter iſta tenentur propter Superbiam ſuam* (propter tranſgreſsionem ex Superbia commiſſam) *de Excidio; propter errorem ſuum* חטאת *de Sacrificio pro peccato, & quòd res ipſis non nota facta fuerit,* אשם תלוי *de Reatu ſeu Sacrificio dubio pro reatu.* Nam ſicut in caſu Erroris & Ignorantiæ, non eſt differentia inter unum Kereth & alterum: Sic nec in Caſu Superbiæ dicendum eſt eſſe differentiam inter Kereth unum & alterum, quoad pœnam. *Tertiò* idem arguo ex circumſtantiis textûs ipſius de Blaſphemante. Nam Scriptura illic duntaxat dicit; *Et exſcindetur anima illa*; non aliter, quàm dicit de Comedente ſanguinem, de Congreſsibus illicitis, de Fermentato in Paſchate. Quod iterum arguit, eandem eſſe Excidiorum omnium rationem. Ideò dicunt in Miſchnah; quòd Pœna ſuperbiæ omnium peccatorum, ſub Excidio prohibitorum, ſit Excidium tantùm. Quod verò inſuper hîc dicitur: *Quia verbum Domini ſprevit, & præceptum ejus irritum fecit, exſcindendo exſcindetur anima illa, iniquitas ejus erit in ipſa*; iſtis verbis redditur tantùm ratio ejus quod antea dixit, *Et exſcindetur anima illa*, q. d. Aequum & conveniens eſt, ut hujus anima exſcindatur in utroque mundo; eò quòd verbum Domini ſprevit, & præceptum ejus irritum fecit: Ideò decet, ut puniatur

Corpus

Corpus ejus secundum opera sua, & Anima ejus secundum malitiam fidei suæ. Hoc sibi vult ista Geminatio; *Exscindendo exscindetur.* Quin & Allegorica illa Sapientum nostrorum expositio nihil aliud est, quàm Expositio Excidii, seu quid sit illud Excidium, non Conditio singularis Excidii Blasphemantis. *Quartò*, confirmat hanc meam sententiam id quod scriptum est in Tosaphta; *Quod dicitur in Lege de Blasphemante*; Quia verbum Domini sprevit, *intelligendum est de eo, qui rumpit jugum, & irritum facit fœdus carnis, quiq; revelat faciem in Legem contra statuta & jura* (qui impudenter & præfractè agit contra Legem). *Istud autem*; Qui irritum facit fœdus carnis; intelligendum est de Excidio, cujus mentio fit in præcepto de Circumcisione, sicut dicitur; *Incircumcisus autem masculus, qui non circumciderit carnem præputii sui, utique exscindetur anima illa de populis suis, fœdus meum irritum fecit*, Genes.17.14. Quomodo verò hîc comprehenderetur istud sub, *Exscindendo exscindetur*, quod est Excidium in mundo hoc, & in mundo futuro, nisi hæc esset communis omnium Excidiorum ratio, sicut dixi? Hæc omnia apertè arguunt veritatem sententiæ meæ, quòd omnia Excidia sint intelligenda de pœna tam hujus, quàm futuræ vitæ. Quòd verò istud in peccato Blasphemantis duntaxat singulariter proponitur & commemoratur; ideò factum, quia hîc est principalis locus, ex quo cœterorum similium locorum sensus & explicatio petenda.

Huic verò repugnare videtur, quòd Onkelos in omni loco, ubi dicitur; *Et exscindetur anima illa*; transtulerit; *Et exscindetur Homo ille.* Hoc enim docet, Excidium, ex ejus mente, pertingere tantùm ad corpus, non etiam ad animam: ideò enim transtulit, *Homo ille.* Et sic de blasphemante, ubi Scriptura dicit; *Exscindendo exscindetur anima illa*, ipse transfert; *Exscindendo exscindetur Homo ille, iniquitas ejus in eo erit.*

Sed hoc est valdè alienum. Nam quomodo cogitare possemus de doctissimo Onkelo, (qui suam doctrinam accepit à R. Eleasare magno, & à R. Jehosua, quique secundum præscriptum eorum fecit Targum suum, sicuti nimirum tum apud ipsos fuit traditio Mosis de monte Sinai) quòd ignoraverit veritatem Excidii, ejusq; rationem? Quidam putant, illum hoc fecisse propter vulgus, qui non sentiunt vel intelligunt conditionem Animæ.

Et quid dicent ad id, quod transfert in fine sectionis אחרי מות; *Et exscindentur animæ facientes hoc*; non verò; *Viri*, uti aliàs solet. Iterum videbis, quòd Levit. cap. 17. transferat איש איש itidem per גבר גבר *Vir*, & in tota Lege, ubi occurrit; *Et exscindetur Vir*, transfert ואשתיצי אנשא *Et exscindetur homo*; Quare non transtulit per גברא *Vir?* Mihi itaque videtur, quòd Onkelos ideò sic transtulerit, quòd existimarit Excidium referri tàm ad Corpus, quàm ad Animam, sicuti exposui. Ideò scilicet semper usus est vocabulo אינשא *Hominis*, quòd sit Excisio Humanitatis, quę complectitur Corpus & Animam (Humanitas enim est Conjunctio Animæ rationalis cum corpore humano): Et ne existimemus, Excidium esse Animæ tantùm, non etiam corporis, ideò non usurpavit in suo Targum hîc vocabulum Animæ: Ne item existimemus, esse Corporis tantùm, non etiam Animæ, ideò non usus est vocabulo גברא *Viri*, sed אנשא Hominis, quod comprehendit Corpus & Animam. At in fine sectionis אחרי מות transtulit; *Et exscindetur Anima illa*, ut explicet, quomodo versus ille isthic sit intelligendus, in quo dicitur; *Et non evomet vos terra, quòd contaminaveritis eam, quemadmodum evomuit gentem, quæ ante vos*; Levit. 18. 28. cujus expositio est, sicuti illic scripsi; *Ne cogitetis vos, ô filii Israel, si feceritis secundum abominationes gentium illarum, quòd vos evomitura sit terra illa, sicuti evomuit gentem illam; & quòd pœna vestra futura sit tantùm per Mortem in hac vita: nequaquam enim ita erit: sed præter pœnam illam corporalem, quam accipietis sicut illi, singuli, qui secundum abominationes illarum peccaverint; punientur insuper pœnâ animali, juxta id quod dicitur*; Et exscindentur animæ illæ è medio populi sui. Quia itaque Scriptura hæc explicat Pœnam animalem, quæ ratione Legis ipsis ulteriùs infligetur, ideò necesse habuit Onkelos explicare versum illum de animabus ipsis, pro ratione loci illius.

Et sic explicavi tibi, Lector, Quæstionem hanc juxta veritatem suam: Latiùs verò ista declaravi in libro צדק עולמים, par. 2. cap. 6. quem facio.

Hactenus Abarbenel, qui ut in singulis de Excidio sententiis dubia invenit, ita ejus quoq; sententia non pauciores fortè habet scrupulos. Hac tamen ex eo, hoc loco, & hac occasione, producere volui, ut Hebræorum hac de re expositiones videantur, Christianorum nonnulli de Excommunicationis